

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

«Άνοδος της στάθμης της θάλασσας και εκτοπισμός λόγω κλίματος:

νομικές προκλήσεις για τα δικαιώματα των κρατών

και την προστασία των κλιματικών προσφύγων στο διεθνές δίκαιο-

Sea level rise and climate-induced displacement:

legal challenges for the rights of the States and the protection of climate refugees in
international law.»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος-Σπυρίδων Τσιότσης

ΑΜ: 2124Μ020

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Σοφία Γαλάνη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα
Καθηγήτρια)

Στέλιος Περράκης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Βιργινία Μπαλαφούτα, Δρ. Διεθνούς Δικαίου, Μέλος ΣΕΠ Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Κύπρου

Copyright © Κωνσταντίνος-Σπυρίδων Τσιότσης, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Δήλωση μη Λογοκλοπής και ανάληψης προσωπικής ευθύνης:

Δηλώνω ότι η παρούσα εργασία είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς τις απαραίτητες αναφορές, καθώς και ότι δεν έχει συγγραφεί εν όλω ή εν μέρει από εφαρμογή τεχνητής νοημοσύνης.

Κωνσταντίνος-Σπυρίδων Τσιότσης

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, overlapping letters, likely representing the author's name.

Στους γονείς μου,
για την αμέριστη στήριξή τους
σε όλη μου την πορεία

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Abstract.....	7
Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 1: Κλιματική αλλαγή και διεθνές δίκαιο σε διαρκή και αυξανόμενη αλληλεπίδραση.....	13
Κεφάλαιο 2: Άνοδος της στάθμης της θάλασσας και οι συνέπειες για τα κράτη	19
2.1 Άνοδος της στάθμης των θαλασσών και Δίκαιο της Θάλασσας.....	19
2.2 Νομικό κενό στη ΣΔΘ και στο διεθνές εθιμικό δίκαιο σχετικά με τις γραμμές βάσης, τα νησιά και το αρχιπέλαγος σε συνθήκες ανόδου της στάθμης των θαλασσών;	23
2.3 Οι διεθνείς θεσμοί και τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα πρωταγωνιστές στην ερμηνεία και εξελικτική διαμόρφωση του Δικαίου της Θάλασσας ένεκα της κλιματικής αλλαγής	29
2.3.1 Επισκόπηση του έργου των διεθνών θεσμών	29
2.3.2. Επισκόπηση του έργου των Διεθνών Δικαστηρίων.....	35
2.4 Κρατική υπόσταση. Διατήρηση σε συνθήκη απώλειας εδάφους εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας;	42
Κεφάλαιο 3: Εκτοπισμός λόγω κλίματος	46
3.1 Επισκόπηση της υπάρχουσας κατάστασης και εννοιολογικές διασαφήσεις.....	46
3.2 Το νομικό πλαίσιο της προστασίας των εκτοπισμένων λόγω κλίματος ατόμων	51
3.3 Διεθνή δικαιοδοτικά όργανα και εκτοπισμός λόγω κλίματος	55
Συμπεράσματα	67
Πηγές-Βιβλιογραφία	70

Περίληψη

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με το ζήτημα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και του εκτοπισμού λόγω κλίματος. Επιχειρεί να ερευνήσει ποια είναι η νομική απάντηση στα ζητήματα αυτά μέσα από τη μελέτη της διεθνούς πρακτικής, της βιβλιογραφίας και των αντίστοιχων νομοθετικών κειμένων. Εκκινώντας από την προβληματική της αλληλεπίδρασης του διεθνούς δικαίου με την κλιματική αλλαγή επιχειρεί να καταδείξει ότι η κλιματική κρίση αποτελεί έναν διαχρονικό προβληματισμό για την ανθρωπότητα με διαρκώς αυξανόμενη σημασία. Το πλέγμα των ρυθμίσεων του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου αποτελεί ένα συμπύλημα συμβατικών κειμένων, γενικών αρχών, εθιμικών κανόνων και δικαστικών αποφάσεων που απηχούν την ευρεία ενασχόληση της νομικής και πολιτικής επιστήμης με το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής. Η κύρια ανάλυση της εργασίας διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο αφορά την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και τις συνέπειες για το δίκαιο της θάλασσας και τη διατήρηση της κρατικής υπόστασης. Διαπιστώνεται ότι η αρχική χάραξη των γραμμών βάσης και οι θαλάσσιες οριοθετήσεις δεν επηρεάζονται από την άνοδο των υδάτων, όμως οι σχετικές προβλέψεις δεν έχουν περιβληθεί το χαρακτήρα συμβατικού κειμένου. Αντίστοιχα, διατηρείται η κρατική υπόσταση ακόμη και σε περίπτωση ολικής απώλειας εδάφους. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται το ζήτημα του εκτοπισμού λόγω κλίματος με έμφαση στον εκτοπισμό από περιοχές που πλήττονται από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Μέσα από μία παρουσίαση αριθμητικών στοιχείων, εννοιολογικών διευκρινίσεων και του νομικού πλαισίου που είναι σχετικό με το πρόβλημα η ανάλυση επικεντρώνεται στις αποφάσεις των δικαιοδοτικών οργάνων που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα. Συνάγεται ότι ο εκτοπισμένος λόγω κλίματος δεν υπάγεται στο καθεστώς του πρόσφυγα της Σύμβασης της Γενεύης (1951) κι ότι αρχές όπως το non-refoulement βρίσκουν εφαρμογή και σε συνθήκες εκτοπισμού λόγω κλίματος. Παράλληλα, η προστασία του περιβάλλοντος αναδεικνύεται σε διεθνή υποχρέωση των κρατών, κατά ορισμένους, αναγκαστικού δικαίου και αναδεικνύεται η ύπαρξη ενός δικαιώματος σε ένα υγιές και καθαρό περιβάλλον. Τέλος, υπογραμμίζεται η αξία των συνθηκών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως μηχανισμών προστασίας των ατόμων και οριοθέτησης των υποχρεώσεων των κρατών ενόψει της κλιματικής αλλαγής. Συμπεραίνεται ότι η

συνεργασία μεταξύ των κρατών και η πολιτική βούληση αποτελούν τους πυλώνες για την άμβλυνση των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης. Καταληκτικά, προτείνεται η υιοθέτηση νέων συμβατικών και μη κειμένων, η εγκαθίδρυση μηχανισμών αποτελεσματικής αντιμετώπισης των προβλημάτων από την κλιματική κρίση και η ανάληψη πρωτοβουλιών για τη διευκόλυνση της ασφαλούς μετακίνησης των πληθυσμών.

Λέξεις-κλειδιά: κλιματική αλλαγή, άνοδος της στάθμης της θάλασσας, κρατική υπόσταση, εκτοπισμός λόγω κλίματος, ανθρώπινα δικαιώματα

Abstract

The present study addresses the issue of sea-level rise and climate-induced displacement. It seeks to examine the legal response to these phenomena through an analysis of international practice, scholarly literature, and relevant legislative instruments. Starting from the broader question of the interaction between international law and climate change, it aims to demonstrate that the climate crisis constitutes a longstanding concern for humanity, one whose significance is steadily increasing. The body of rules comprising international environmental law consists of a composite framework of treaty provisions, general principles, customary rules, and judicial decisions, reflecting the extensive engagement of legal and political science with the issue of climate change. The core analysis of the study is structured into three chapters. The first chapter concerns sea-level rise and its consequences for the law of the sea and the preservation of statehood. It is observed that the initial establishment of baselines and maritime delimitations is not affected by rising sea levels; however, the relevant positions have not been enshrined in binding treaty form. Likewise, statehood is considered to be preserved even in cases of total loss of territory. The second chapter examines the issue of climate-induced displacement, with particular emphasis on displacement from areas affected by sea-level rise. Through the presentation of statistical data, conceptual clarifications, and the legal framework relevant to the problem, the analysis focuses on decisions of judicial and quasi-judicial bodies that address this phenomenon. It is concluded that persons displaced due to climate change do not fall within the refugee regime of the 1951 Geneva Convention, while principles such as non-refoulement are nevertheless applicable in situations of climate-induced displacement. At the same time, environmental protection emerges as an international obligation of states, according to some, one of a peremptory nature, and the existence of a right to a healthy and clean environment is highlighted. Finally, the importance of human rights treaties as mechanisms for the protection of individuals and for delineating state obligations in the context of climate change is underscored. It is concluded that cooperation among states and political will constitute the fundamental pillars for mitigating the impacts of the climate crisis. In closing, the adoption of new binding and non-binding instruments is proposed, along with the

establishment of mechanisms for the effective management of climate-related challenges and the initiation of measures to facilitate the safe movement of affected populations.

Keywords: climate change, sea-level rise, statehood, climate-induced displacement, human rights

Εισαγωγή

Σχεδόν σαράντα χρόνια πριν, με το ημερολόγιο να γράφει 06 Δεκεμβρίου 1988, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (στο εξής: ΓΣ ΟΗΕ) με το Ψήφισμα 43/53 λάμβανε μία ξεκάθαρη θέση σχετικά με τις σοβαρές επιπτώσεις των ανθρωπογενών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για την κλιματική αλλαγή. Η ΓΣ αναγνώρισε ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί μία κοινή ανησυχία για την ανθρωπότητα και αναφέρθηκε μεταξύ άλλων σε ανακλύπτουσες αποδείξεις, σύμφωνα με τις οποίες η συνεχιζόμενη αύξηση της συγκέντρωσης αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, μπορεί να προκαλέσει υπερθέρμανση του πλανήτη, που θα οδηγήσει τελικά στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Οι συνέπειες αυτής μπορούν να αποβούν δυνητικά καταστροφικές για τον άνθρωπο, αν δεν ληφθούν έγκαιρα μέτρα σε όλα τα επίπεδα¹.

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε, η κατάσταση αναφορικά με την κλιματική αλλαγή δεν έχει διαφοροποιηθεί σε επίπεδο υιοθέτησης μέτρων πρόληψης. Η μη ανάληψη ουσιαστικών πρωτοβουλιών προσαρμογής στις νέες συνθήκες που δημιουργεί η υπερθέρμανση του πλανήτη έχει σοβαρές συνέπειες, οι οποίες πλέον γίνονται ορατές με διάφορους τρόπους, για παράδειγμα έντονα καιρικά φαινόμενα, επηρεασμός των θερμοκρασιών ανά τον πλανήτη και, φυσικά, άνοδος της στάθμης των υδάτων των θαλασσών. Έτσι, η κλιματική αλλαγή, ίσως δικαιολογημένα πλέον, έχει αρχίσει να μετονομάζεται σε κρίση, «κόκκινο κωδικό»² για την ανθρωπότητα και γενικά να ενδύεται με λεκτικά περιβλήματα σαφώς αρνητικά φορτισμένα, ενώ όλο και περισσότερος κόσμος δραστηριοποιείται ενεργά και εμπλέκεται σε συζητήσεις και διαδικασίες σχετικές με το κλίμα, ιδίως οι νεότεροι³.

¹ United Nations General Assembly. (1988). Protection of global climate for present and future generations of mankind (Resolution 43/53, adopted December 6, 1988). United Nations. <https://undocs.org/A/RES/43/53>

² Intergovernmental Panel on Climate Change. (2021). Climate change 2021: The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (V. Masson-Delmotte et al., Eds.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157896>

³ Tyson, A., Kennedy, B., & Funk, C. (2021, May 26). Gen Z, Millennials stand out for climate change activism, social media engagement with issue. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/science/2021/05/26/gen-z-millennials-stand-out-for-climate-change-activism-social-media-engagement-with-issue/>

Έχοντας κατά νου αυτές τις αρχικές σκέψεις, η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να καταπιαστεί με το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, όχι σε γενικό θεωρητικό πλαίσιο ή αμιγώς υπό το πρίσμα της επιστήμης του περιβάλλοντος, αλλά ερευνώντας τα ζητήματα που αυτή εγείρει για το διεθνές δίκαιο και πως συμβάλλει στην εξελικτική του πορεία. Διερωτόμαστε ποιες απαντήσεις μπορεί να δώσει αναφορικά με τη δράση των κρατών στο διεθνή χώρο, πώς μπορεί να ανταποκριθεί στην ανάγκη για τη διαφύλαξη των κυριαρχικών δικαιωμάτων αυτών όταν απειλούνται από τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, αλλά κυρίως πώς στέκεται απέναντι στα άτομα που βιώνουν, συνήθως χωρίς δική τους υπαιτιότητα, τη σκληρή πραγματικότητα της ανατροπής των ζωών τους εξαιτίας των δυσμενών συνεπειών της μεταβολής του κλίματος.

Στην πορεία αυτή η ανάλυση θα εστιάσει σε δύο επιμέρους ζητήματα της διεθνούς σκηνής που σχετίζονται άμεσα με την κλιματική αλλαγή, αλληλεπιδρούν και κρίνονται εξαιρετικής σημασίας. Πρόκειται για την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και τον εκτοπισμό λόγω κλίματος.

Η πρώτη θεματική αναδεικνύεται σε αιτία που απειλεί πλέον σοβαρά την ίδια την ύπαρξη της κρατικής υπόστασης σε πραγματικό και νομικό επίπεδο, ιδίως των παράκτιων και των μικρών νησιωτικών κρατών, και θέτει σοβαρούς προβληματισμούς στην απόλαυση των κυριαρχικών δικαιωμάτων που αρύονται από το δίκαιο της θάλασσας. Καθίσταται εύκολα αντιληπτό ότι η έννοια του κράτους, ως βασικού υποκειμένου του διεθνούς δικαίου που διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην παγκόσμια σκηνή, επηρεάζεται σημαντικά από την κλιματική κρίση και την συνακόλουθη άνοδο των υδάτων, διότι, ίσως για πρώτη φορά, φαίνεται να απειλείται εξόχως ένα βασικό στοιχείο της συγκρότησής του, αυτό του εδάφους.

Ταυτόχρονα, ο πυρήνας της έννοιας του κράτους ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου περιλαμβάνει και τον πληθυσμό, ο οποίος βρίσκεται στο προσκήνιο των εν λόγω εξελίξεων. Ο πιθανός εκτοπισμός από περιοχές που έχουν καταστεί ή αναμένεται να καταστούν αφιλόξενες για ανθρώπινη διαβίωση δημιουργεί σοβαρά προβλήματα σε πραγματικό, νομικό, ανθρωπιστικό και πρωτίστως ηθικό επίπεδο. Πώς θα μπορέσει ένα κράτος το οποίο απειλείται με μερική ή ολική απώλεια εδάφους να εκπληρώσει το ρόλο του που του επιφυλάσσει το πλέγμα των κανόνων του

διεθνούς δικαίου ως εγγυητή της απόλαυσης δικαιωμάτων των ανθρώπων του και της διασφάλισης όχι απλώς της επιβίωσης αυτών, αλλά και μίας ποιοτικής διαβίωσης με αξιοπρέπεια;

Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τα ζητήματα που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή και την άνοδο της στάθμης των θαλασσών αναφορικά με την απώλεια εδάφους των κρατών, την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών και συνόρων, καθώς και την επισκόπηση του ζητήματος του εκτοπισμού από τις περιοχές που υφίστανται αυτές τις δυσμενείς καταστάσεις, με επέκταση όμως της ανάλυσης και στη γενικότερη σφαίρα του εκτοπισμού λόγω κλίματος. Στην προσπάθεια αυτή θα αξιοποιηθεί ένα σημαντικό εύρος πρωτογενών πηγών και θεσμικών κειμένων και αναφορών, όπως δικαστικών αποφάσεων και γνωμοδοτήσεων διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, εκθέσεων, διακηρύξεων, πρακτικών οδηγιών κ.ά. Παράλληλα, η ανάλυση θα εμπλουτιστεί και με τις κατάλληλες βιβλιογραφικές αναφορές από εγχειρίδια, ακαδημαϊκά άρθρα και διαδικτυακά forum. Η προκείμενη μελέτη αποπειράται να παρουσιάσει με ένα τρόπο συνεκτικό την τρέχουσα συζήτηση γύρω από τα δύο αυτά μείζονος σημασίας ζητήματα και να επιχειρηθεί η ανάδειξη, με την αναπόφευκτη δόση υποκειμενισμού του γράφοντος, των πιθανώς αποδοτικότερων λύσεων και πρακτικών που μπορούν να αντληθούν από τα υπάρχοντα θεσμικά πλαίσια, μη αποκλειόμενης της ανάγκης για διαμόρφωση νέων νομικών κατασκευών, ώστε να αντιμετωπιστούν προσφορότερα αυτά τα θέματα αιχμής που δοκιμάζουν τις αντοχές της ανθρωπότητας.

Κλείνοντας, κρίνεται σκόπιμη και μία συνοπτική αναφορά στη δομή που θα ακολουθηθεί για την παρουσίαση των θεμάτων. Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια, με το πρώτο να εξετάζει την αλληλεπίδραση του διεθνούς δικαίου με την έννοια της κλιματικής αλλαγής, η προβληματική της οποίας ουσιαστικά διαπερνά ολόκληρη την ανάλυση, ενώ το δεύτερο και το τρίτο εισέρχονται στα κυρίως ζητήματα της εργασίας που είναι οι έννοιες της ανόδου της στάθμης των υδάτων και του εκτοπισμού αντίστοιχα. Στα δύο κύρια κεφάλαια η δομή που έχει επιλεγεί ακολουθεί το μοτίβο της επισκόπησης-ανάλυσης του προβλήματος με αναφορά σε ιστορικά, πραγματικά και ιδίως νομικά στοιχεία και τη συνακόλουθη εξέταση των τρεχουσών

εξελίξεων και πιθανών τρόπων αντιμετώπισης των ζητημάτων με το βλέμμα στο μέλλον. Φυσικά, η εργασία ολοκληρώνεται με τα απαραίτητα συμπεράσματα και τις σχετικές προτάσεις.

Κεφάλαιο 1: Κλιματική αλλαγή και διεθνές δίκαιο σε διαρκή και αυξανόμενη αλληλεπίδραση

Όπως φανερώθηκε ήδη από την εισαγωγή, η εμπέδωση των προβληματισμών γύρω από το κλίμα στο πλαίσιο διεθνών θεσμών δεν είναι κάτι το νεοπαγές. Αντίστοιχες διακηρύξεις, όπως αυτή της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1988 έλαβαν χώρα και μετέπειτα. Στο προοίμιο της Διακήρυξης του Ρίο το 1992⁴ σημειώνεται εναργώς ότι είναι ζωτικής σημασίας η διαφύλαξη της φύσης της Γης και σε αυτή τη βάση καλεί τα κράτη να εγκαθιδρύσουν μία νέα και δίκαιη συνεργασία. Η συγκεκριμένη διακήρυξη συνοψίζει τους στόχους οι οποίοι ουσιαστικά αποτελούν τον οδηγό για την προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου και διατρανώνει την ανάγκη συνεργασίας των κρατών με στόχο την επίτευξη κοινών στόχων. Ως αντικείμενο αυτού του κλάδου δικαίου θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι μεταξύ άλλων η διασυννοριακή ρύπανση, η χρήση και προστασία περιοχών εκτός εθνικής δικαιοδοσίας, όπως οι ανοιχτές θάλασσες και η Ανταρκτική και η εξόχως αναγκαία διαχείριση των περιβαλλοντικών προβλημάτων παγκόσμιας εμβέλειας, με κορυφαίο, ασφαλώς τη διαχείριση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και την προστασία της θερμοκρασίας του πλανήτη. Ωστόσο, και σε νεότερα κείμενα δίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα εντοπίζουμε στην «Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» των ΗΕ, όπου στο στόχο υπ' αριθμό 13 υπάρχει η προτροπή προς τα κράτη να λάβουν δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της⁵. Φυσικά, τέτοια κείμενα κινούνται περισσότερο στη σφαίρα του soft-law, όμως αποτελούν σημεία αναφοράς για τη διαμόρφωση των πολιτικών και της πρακτικής των κρατών με προοπτική μετεξέλιξης σε κανόνες εθιμικού δικαίου ή σε συμβατικά κείμενα.

Το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος (συμβατικό όπως και εθιμικό), όπως παρατηρείται στη βιβλιογραφία, έχει αναπτυχθεί εδραζόμενο σε ορισμένες αρχές,

⁴ United Nations Conference on Environment and Development. (1992). Report of the United Nations Conference on Environment and Development: Volume I — Rio Declaration on Environment and Development (A/CONF.151/26 (Vol. I)). United Nations.
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf

⁵ United Nations General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (Resolution 70/1, adopted September 25, 2015).
<https://undocs.org/A/RES/70/1>

δύο από τις οποίες σχετίζονται με την εμπέδωση του ρόλου της αλληλεγγύης στο διεθνές δίκαιο. Πρόκειται για την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης και των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών⁶. Η πρώτη θα μπορούσαμε να πούμε ότι αφορά την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με σύνεση, τη χρήση αυτών με δίκαιο τρόπο λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες των υπολοίπων κρατών, τη διατήρησή τους με γνώμονα την αξιοποίηση αυτών και από τις μελλοντικές γενιές και τη διασφάλιση της ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών ανησυχιών στα σχέδια ανάπτυξης και τις αντίστοιχες πολιτικές⁷. Είναι προφανές ότι η έννοια της αλληλεγγύης, στην οποία αναφερθήκαμε στην αρχή της παραγράφου, βρίσκει έκφραση μέσα από το αίτημα για διαγενεακή δικαιοσύνη, η οποία επιτάσσει τον περιορισμό της χρήσης των φυσικών πόρων από την παρούσα γενιά, ώστε να δύνανται και οι μελλοντικές να απολαμβάνουν, αν όχι καλύτερες, τουλάχιστον παρόμοιες συνθήκες διαβίωσης. Παρομοίως, η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης, διάχυτη στις διαπραγματεύσεις γύρω από τα μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, πρεσβεύει ότι όλα τα κράτη έχουν την υποχρέωση να συνεργάζονται για τη διατήρηση του κλίματος και τη βιωσιμότητα του πλανήτη, αλλά δεν μπορεί να υπέχουν το ίδιο μερίδιο υποχρεώσεων, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι συγκεκριμένες βιομηχανικά και οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες ευθύνονται για το μεγαλύτερο μέρος των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα⁸. Έτσι, η συνεργασία και η αλληλεγγύη αναδεικνύονται σε πρωτεύοντα στοιχεία για την επίτευξη του κοινού στόχου της διατήρησης του παγκόσμιου κλίματος μέσα από την υπέρβαση των κρατικών ανταγωνισμών και επιδιώξεων και την βελτίωση των δυνατοτήτων των πιο ανίσχυρων κρατών.

Προχωρώντας ένα βήμα πιο μακριά από τη θεωρητική σύλληψη του πλέγματος του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, διαπιστώνουμε ότι η κύρια

⁶ Shelton, D. (Ed.). (2013). The Oxford handbook of international human rights law. Oxford University Press. Σελ. 341. <https://doi.org/10.1093/law/9780199640133.001.0001>

⁷ Βλ. Υποσημείωση 6.

⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν σχετικά δεδομένα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΕΕ), σύμφωνα με τα οποία η Κίνα, οι Η.Π.Α., η Ινδία, η Ε.Ε., η Ρωσία και η Ινδονησία ήταν οι μεγαλύτεροι εκπομποί ρύπων για το 2024. Μαζί συγκεντρώνουν το 51,4 % του παγκόσμιου πληθυσμού, το 62,5% του Α.Ε.Π. του πλανήτη, το 64,2% της κατανάλωσης ορυκτών καυσίμων και το 61,8% των παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

GHG emissions of all world countries: 2025 report. Publications Office of the European Union. https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2025

απάντηση της διεθνούς κοινότητας στην απειλή της κλιματικής αλλαγής είναι η σύναψη συμβάσεων και η δημιουργία μηχανισμών αντιμετώπισης. Ενδεικτικά αναφερόμαστε στη Σύμβαση-Πλαίσιο των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή (United Nations Framework Convention on Climate Change, στο εξής UNFCCC)⁹, στο Πρωτόκολλο του Κιότο¹⁰ και τη Συμφωνία του Παρισιού¹¹. Παράλληλα, θεσμοί όπως η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (Intergovernmental Panel on Climate Change, στο εξής IPCC) δημοσιεύουν συχνά εκθέσεις συνοψίζοντας και συστηματοποιώντας την παραγόμενη επιστημονική γνώση γύρω από την κλιματική αλλαγή, με το Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης (στο εξής ΔΔΔ) να έχει αναγνωρίσει ότι πρόκειται για την «καλύτερη διαθέσιμη επιστημονική ανάλυση για την κλιματική αλλαγή»¹². Στην πιο πρόσφατη από αυτές, το 2023, αναφέρεται στο εάν οι τωρινές πολιτικές είναι επαρκείς, ώστε να αποφευχθεί αύξηση της θερμοκρασίας πάνω από 2°C¹³, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για περισσότερη δράση στο κομμάτι της παγκόσμιας υπερθέρμανσης και σημειώνοντας ότι η Συμφωνία του Παρισιού ήταν ένα θετικό βήμα. Η συμφωνία αυτή, υπογεγραμμένη από 195 μέλη από τα 197 επιδιώκει να διατηρήσει την αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας κάτω από τους 2°C με απώτερο στόχο τον περιορισμό αυτής στον 1.5°C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα, μέσα από την ελεύθερη διαμόρφωση, από πλευράς κρατών, Εθνικά Καθορισμένων Συνεισφορών (Nationally Determined Contributions, στο εξής NDCs), όπως προβλέπει το άρθρο 4 της Σύμβασης. Σε αντίθεση με το Πρωτόκολλο του Κιότο η παρούσα αφήνει περιθώριο στα κράτη για τον καθορισμό των σχεδίων, τα οποία, όμως, οφείλουν να ακολουθούν την αρχή της μεγαλύτερης δυνατής

⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992, May 9). United Nations Framework Convention on Climate Change (entered into force March 21, 1994). United Nations Treaty Series, 1771, 107. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

¹⁰ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. (1997, December 11). Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (entered into force February 16, 2005). United Nations Treaty Series, 2303, 162. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

¹¹ Paris Agreement. (2015, December 12). Paris Agreement (entered into force November 4, 2016). United Nations Treaty Series, No. 54113. <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280458f37>

¹² International Court of Justice. (2025, July 23). Obligations of States in respect of climate change (Advisory Opinion). Παράγραφοι: 74, 77-83, 277-279, 284. <https://www.icj-cij.org/case/187>

¹³ Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability: Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (H.-O. Pörtner et al., Eds.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>

φιλοδοξίας (“highest possible ambition”)¹⁴ στην οριοθέτηση των στόχων εκπομπών τους. Οι NDCs ανανεώνονται και υποβάλλονται ανά 5 έτη. Η ελεύθερη διαμόρφωση των σχεδίων με βάση τις κρατικές δυνατότητες, ασφαλώς απηχεί την αρχή για την οποία έγινε λόγος, ήτοι της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης.

Ταυτόχρονα, και εμπεδωμένες αρχές του διεθνούς εθιμικού δικαίου, πλην των συμβατικών κειμένων, βρίσκουν εφαρμογή στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, κάτι που θα σημειωθεί και σε επόμενο σημείο της παρούσας ανάλυσης με μεγαλύτερη λεπτομέρεια. Για τις ανάγκες του εισαγωγικού αυτού κεφαλαίου αξίζει να σταθούμε σε ορισμένες από αυτές. Αρχικά, η αρχή της μη πρόκλησης βλάβης¹⁵, η οποία υπαγορεύει στα κράτη να αποτρέπουν και να μειώνουν το ρίσκο περιβαλλοντικής βλάβης σε άλλα κράτη. Έπειτα, όπως ήδη αναφέρθηκε, η αρχή της δέουσας επιμέλειας, στην οποία το ΔΔΔ στη γνωμοδότησή του σχετικά με τις υποχρεώσεις των κρατών για την κλιματική αλλαγή αναφέρθηκε επανειλημμένα¹⁶ και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την επιβολή στόχων στις κλιματικές πολιτικές των κρατών. Τέλος, η αρχή της αμοιβαίας υποστηρικτικότητας υπό την έννοια ότι οι κανόνες του διεθνούς δικαίου, ως κομμάτι ενός ενιαίου δικαιοκούς συστήματος, μπορούν να γίνουν αντιληπτοί και να εφαρμοσθούν συνεκτικά, ενισχύοντας ο ένας τον άλλο και δρώντας συμπληρωματικά.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τόσο η νομοθετική παραγωγή σχετικά με την κλιματική αλλαγή όσο και η εφαρμογή και η αποκρυστάλλωση εθιμικών αρχών είναι σημαντικές. Παράλληλα, βέβαια, η ανησυχία για το κλίμα διαπερνά και τα διεθνή δικαστικά και δικαιοδοτικά όργανα. Μάλιστα, τελευταία με ακόμα μεγαλύτερη ένταση. Η πρόσφατη απόφαση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των ΗΕ στην υπόθεση *Daniel Billy and others v. Australia*¹⁷, όπου διαπίστωσε ότι η Αυστραλία παραβίασε ανθρώπινα δικαιώματα με την αδράνειά της να λάβει μέτρα για την προστασία των αιτούντων από τις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης στην

¹⁴ Centre for Climate Engagement. (2024). Public international law and climate change. Law & Climate Atlas. <https://lawclimateatlas.org/resources/public-international-law-and-climate-change-2/>

¹⁵ Βλ. Υποσημείωση 14.

¹⁶ Βλ. Υποσημείωση 12. Παράγραφοι 280-300.

¹⁷ Committee on Civil and Political Rights. (2022). Communication No. 3624/2019: *Daniel Billy and others v. Australia* (Torres Strait Islanders Petition) (CCPR/C/135/D/3624/2019). United Nations. <https://undocs.org/CCPR/C/135/D/3624/2019>

περιοχή τους, δημιουργεί ένα μοναδικό προηγούμενο στο διεθνές δίκαιο. Για πρώτη φορά μία κυβέρνηση υποχρεώθηκε να πληρώσει για ζημίες σχετιζόμενες με την κλιματική αλλαγή, δείχνοντας, όπως θα αναλυθεί πληρέστερα και στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας, μία διάθεση, ιδίως μέσα από την αξιοποίηση των συμβάσεων που αφορούν ανθρώπινα δικαιώματα, για μετουσίωση της πλημμελούς κλιματικής πολιτικής των κρατών σε έννομες αξιώσεις, η δικαστική επιδίωξη των οποίων φαίνεται να αποκτά ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις¹⁸.

Βέβαια, και το ΔΔΔ έχει ενσωματώσει σκέψεις για το κλίμα σε αρκετές αποφάσεις του. Χαρακτηριστικά, στη γνωμοδότησή του για τα Πυρηνικά Όπλα (1996) αναγνώρισε ότι το περιβάλλον αντιπροσωπεύει τον βιοτικό χώρο, την ποιότητα της ζωής και την υγεία των ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων και των γενεών που δεν έχουν έρθει στη ζωή¹⁹. Στην υπόθεση Gabčíkovo-Nagymaros (1997) σημείωσε ότι η ανθρωπότητα αλληλεπιδρά διαρκώς, για οικονομικούς και άλλους λόγους, με τη φύση και αυτή η παρέμβαση συχνά γίνεται χωρίς φροντίδα για τις επιπτώσεις στο περιβάλλον²⁰. Τέλος, στις υποθέσεις Κόστα Ρίκα κατά Νικαράγουα/Νικαράγουα κατά Κόστα Ρίκα (2015) το ΔΔΔ επισήμανε ότι το κράτος οφείλει, επιδεικνύοντας τη δέουσα επιμέλεια, να διαπιστώσει εάν υπάρχει κίνδυνος για διασυνοριακή βλάβη πριν προβεί σε οποιαδήποτε δραστηριότητα που μπορεί να επηρεάσει το περιβάλλον άλλου κράτους. Σε τέτοιες περιπτώσεις το ενδιαφερόμενο κράτος πρέπει να αποτιμά τις δυνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον²¹.

Κλείνοντας το κεφάλαιο και προτού εισαχθούμε στους δύο κύριους άξονες προβληματισμού της παρούσας, κρίνεται σκόπιμη η εξαγωγή ορισμένων

¹⁸ Luporini, R. (2023). Climate change litigation before international human rights bodies: Insights from Daniel Billy et al. v. Australia (Torres Strait Islanders case). *The Italian Review of International and Comparative Law*, 3(2), 238–259. Σελ. 240. <https://doi.org/10.1163/27725650-03020005>

¹⁹ International Court of Justice. (1996). Legality of the threat or use of nuclear weapons (Advisory Opinion of July 8, 1996). ICJ Reports 1996, 226. Παράγραφος: 29 <https://www.icj-cij.org/case/95>

²⁰ International Court of Justice. (1997). Gabčíkovo–Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment of September 25, 1997. ICJ Reports 1997, 7. Παράγραφος 140. <https://www.icj-cij.org/case/92>

²¹ International Court of Justice. (2018). Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Judgment of February 2, 2018. ICJ Reports 2018, 15. Παράγραφος: 104. <https://www.icj-cij.org/case/150>

προκαταρκτικών συμπερασμάτων. Κατέστη αντιληπτό ότι το διεθνές δίκαιο της κλιματικής αλλαγής αντλείται από διάφορες πηγές και συγκεκριμένα από τις σχετικές περιβαλλοντικές συμβάσεις, το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το διεθνές εθνικό δίκαιο. Ως ένα θέμα που διαπερνά πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας θέτει σημαντικές προκλήσεις για τα κράτη, των οποίων η υποχρέωση για δράση ανακύπτει από διάφορες νομικές πηγές. Η συνεκτική ανάγνωση των σχετικών ρυθμίσεων του διεθνούς δικαίου και η διαρκώς εξελισσόμενη ερμηνεία και εφαρμογή αυτών περιορίζει τις επιλογές των κρατών και φαίνεται να καθιστά την αδράνεια μία μη ρεαλιστική νομικά επιλογή²². Ενέργειες όπως η απόσυρση των Η.Π.Α. από τη Συμφωνία του Παρισιού την 04 Νοεμβρίου 2019²³ δεν συνεπάγονται πλέον μία «αναίμακτη» αποφυγή των υποχρεώσεων των κρατών. Αντίθετα, οι υποχρεώσεις τους βαίνουν αυξανόμενες και ενισχύονται υπό το πρίσμα της επαυξημένης δέουσας επιμέλειας, όπως παρατήρησε το ΔΔΔ²⁴, και του γενικού διεθνούς δικαίου.

Έτσι, μέσα σε αυτό το κλίμα της ενίσχυσης του δικαίου της κλιματικής αλλαγής, ερχόμαστε να εξετάσουμε τα ζητήματα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και του εκτοπισμού λόγω κλίματος που δοκιμάζουν τις αντοχές των υπάρχοντων κανόνων δικαίου, απευθυνόμενα στο σκληρό πυρήνα της κυριαρχίας των κρατών, όπως ήδη αναφέρθηκε. Ποια είναι, επομένως, η τωρινή εικόνα γύρω από αυτά τα ζητήματα; Τι ρόλο μπορεί να διαδραματίσει το δίκαιο στις εξελίξεις; Αυτά, μεταξύ άλλων θα επιχειρηθούν να απαντηθούν στις επόμενες σελίδες.

²² El Mahmoud, K., Jahn, J., & Vinken, M. (2025, August 4). Climate change at the forefront of the structural transformation of international law. *Völkerrechtsblog*. <https://voelkerrechtsblog.org/climate-change-at-the-forefront-of-the-structural-transformation-of-international-law/>

²³ United Nations. (2019). Treaty actions: Depositary notifications — 575 (2019). United Nations Treaty Collection. <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2019/CN.575.2019-Eng.pdf>

²⁴ Βλ. Υποσημείωση 16.

Κεφάλαιο 2: Άνοδος της στάθμης της θάλασσας και οι συνέπειες για τα κράτη

2.1 Άνοδος της στάθμης των θαλασσών και Δίκαιο της Θάλασσας

Σύμφωνα με την έκθεση υπ' αριθμό έξι της IPCC²⁵, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας είναι ένα δυναμικό φαινόμενο που θα εξακολουθήσει και για τα επόμενα χιλιάδες χρόνια²⁶. Ακόμα κι αν η παγκόσμια υπερθέρμανση περιοριστεί στο στόχο του 1.5 °C της Συμφωνίας του Παρισιού (άρθρο 2 παρ. 1 περ. (α)), η στάθμη των θαλασσών αναμένεται να ανέβει κατά περίπου 2-3 μέτρα μέσα στα επόμενα 2000 χρόνια, με πιθανότητα ο αριθμός αυτός να φτάσει τα 2-6, αν η υπερθέρμανση φτάσει τους 2 °C (IPCC, 2023, *Headline statements — Summary for Policymakers, AR6 Synthesis Report*²⁷). Στην ίδια έκθεση γίνεται, επίσης, λόγος για υπέρβαση και των πλέον ακραίων προβλέψεων λόγω των αβεβαιοτήτων σχετικά με την πορεία των πάγων, χωρίς βέβαια αυτά τα σενάρια να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη εμπιστοσύνη.

Ήδη, πολλά νησιωτικά και παράκτια κράτη βιώνουν την άνοδο υδάτων, με τις παράκτιες περιοχές να διαπιστώνουν ότι «οπισθοχωρούν» προς την ξηρά, ένεκα της απώλειας εδάφους ή της αδυναμίας κατοίκησης αυτού. Η κατάσταση αυτή, μεταξύ άλλων που θα αναλυθούν, θέτει σε αμφισβήτηση παραδεδεγμένες αρχές του δικαίου της θάλασσας που έχουν αποκρυσταλλωθεί εδώ και δεκαετίες. Συγκεκριμένα, το 1969 το ΔΔΔ διατύπωσε τη θεμελιώδη θέση ότι η ξηρά κυριαρχεί επί της θάλασσας, αποτελώντας, έτσι, τη νομική βάση από την οποία απορρέουν τα δικαιώματα του κράτους στις θαλάσσιες ζώνες²⁸. Εκδήλωση αυτής της αρχής αποτελεί, ασφαλώς, η

²⁵ Βλ. Υποσημείωση 13.

²⁶ Αναλυτικά ο μέσος όρος της ανόδου της στάθμης της θάλασσας έχει επιταχυνθεί σταδιακά, κυμαινόμενος από 1,3 χιλιοστά το χρόνο μεταξύ 1901 και 1971 σε 1,9 χιλιοστά μεταξύ 1971 και 2006 κι έπειτα σε 3,7 χιλιοστά το χρόνο μεταξύ 2006 και 2018.

Hamlington, B. D., Bellas-Manley, A., Willis, J. K., Merrifield, M. A., & Becker, J. M. (2024). The rate of global sea level rise doubled during the past three decades. *Communications Earth & Environment*, 5, Article 601.

<https://doi.org/10.1038/s43247-024-01761-5>

²⁷ Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Headline statements — Summary for Policymakers, AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023*.

<https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/resources/spm-headline-statements/>

²⁸ International Court of Justice. (1969). *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands)*, Judgment of 20 February 1969. ICJ Reports 1969, 3. Παράγραφος: 96. <https://www.icj-cij.org/case/52>

εμφάνιση της νομικής κατασκευής των γραμμών βάσης, οι οποίες αντικατοπτρίζουν, επιπλέον, και τον ανταγωνισμό δύο ιστορικών αρχών. Πρόκειται για μία διελκυστίνδα μεταξύ, αφενός, των αξιώσεων των κυρίαρχων κρατών για αποκλειστική χρήση των πόρων των παρακείμενων θαλάσσιων χώρων και, αφετέρου, της επιταγής για ελεύθερη πρόσβαση και εκμετάλλευση των πόρων των ωκεανών από όλα τα μέλη της διεθνούς κοινότητας²⁹. Με άλλα λόγια, αναφερόμαστε στο δίπολο μεταξύ της ελευθερίας των θαλασσών (*mare liberum*) και της άσκησης κυριαρχίας ή αποκλειστικής δικαιοδοσίας στις θάλασσες (*mare clausum*).

Η ιδέα της χάραξης γραμμών βάσης εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1929 κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες για το Συνέδριο Κωδικοποίησης του Διεθνούς Δικαίου το 1930 στη Χάγη. Εκεί τα κράτη ρωτήθηκαν αν προτιμούν τη χάραξη γραμμών της κατώτατης ρηχίας που ακολουθούν τη φυσική γεωγραφία των ακτών ή τη χάραξη γραμμών μεταξύ απώτατων σημείων της ακτής, των νησιών, των βράχων κ.τ.λ., απηχώντας τη διάκριση που μας επιφυλάσσει σήμερα η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας³⁰ (στο εξής ΣΔΘ) σε κανονικές και ευθείες γραμμές βάσης³¹. Παρόλο που η προσπάθεια κωδικοποίησης του 1930 οδηγήθηκε σε αποτυχία, η διάκριση σε αυτά τα δύο είδη γραμμών βάσης παρέμεινε και αποτυπώθηκε σε συμβατικό κείμενο το 1958 στη Σύμβαση για την Χωρική Θάλασσα και τη Συνορεύουσα Ζώνη³² στα άρθρα 3 και 4 αυτής. Ασφαλώς, διασώζεται και σήμερα στα άρθρα 5 και 7 της ΣΔΘ. Τέλος, η εμπειρία κατέδειξε ότι η ονομασία φυσικές ή κανονικές γραμμές βάσεις δεν συμβαδίζει με την πρακτική των κρατών, διότι αν και «κανονικές» δεν αποτελούν την πλειοψηφία στις προτιμήσεις των κρατών, αλλά περισσότερο από τα 2/3 αυτών σε σύνολο περίπου 150 κρατών επιλέγουν τη χάραξη ευθειών γραμμών³³.

²⁹ Rothwell, D., Oude Elferink, A., & Scott, K. (Eds.). (2015). *The Oxford Handbook of the Law of the Sea* (online edn). Oxford University Press. Σελ. 72.

<https://doi.org/10.1093/law/9780198715481.001.0001>

³⁰ United Nations Convention on the Law of the Sea. (1982, December 10). United Nations Convention on the Law of the Sea (entered into force November 16, 1994). United Nations Treaty Series, 1833. 3. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

³¹ Η πλειοψηφία των κρατών τότε (16 από 21) τάχθηκε υπέρ των γραμμών της κατώτατης ρηχίας. Βλ. Υποσημείωση 29, σελ. 73-74.

³² Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone. (1958, April 29). Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone (entered into force September 10, 1964). United Nations Treaty Series, 516, 205.

https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-1&chapter=21

³³ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 29, σελ. 74.

Το ζήτημα της ανόδου της στάθμης των θαλασσών κατέχει, πλέον, μία υψηλή θέση στην ατζέντα κορυφαίων θεσμών, όπως φυσικά τα Ηνωμένα Έθνη. Στις 25 Σεπτεμβρίου 2024 ο Πρόεδρος της ΓΣ των ΗΕ σε σχετική σύνοδο με θέμα τις υπαρκτικές απειλές που θέτει η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η οποία συγκροτήθηκε σε συνέχεια αντίστοιχων ψηφισμάτων της 24^{ης} Ιουλίου 2024³⁴ και της 1^{ης} Αυγούστου 2024³⁵, δήλωσε ότι η εκτίμηση για άνοδο της στάθμης της θάλασσας κατά 20 εκατοστά μεταξύ 2020 και 2050, καθώς και το γεγονός ότι από την αρχή του 20^{ου} αιώνα τα επίπεδα της στάθμης ανεβαίνουν γρηγορότερα από τα προηγούμενα 3000 χρόνια, θέτουν σε κίνδυνο εκατομμύρια, αν όχι δισεκατομμύρια ζωές³⁶. Υπογράμμισε την ανάγκη διαμόρφωσης κοινής αντίληψης για το θέμα και την προώθηση της συνεργασίας, μη παραβλέποντας το ζήτημα της πλήρωσης των κενών στο διεθνές νομικό πλαίσιο για την άνοδο της στάθμης των υδάτων, ώστε να εξασφαλιστεί η ανεμπόδιστη πρόσβαση στους φυσικούς πόρους και τα υπάρχοντα θαλάσσια σύνορα και οριοθετήσεις³⁷. Ακόμη, δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στα πιο ακραία σενάρια, δηλαδή του μαζικού εκτοπισμού και τις επιπτώσεις στην ύπαρξη της κρατικής υπόστασης.

Οι νομικές ερωτήσεις, επομένως, που ανακύπτουν είναι αρκετές και μείζονος σημασίας. Υποχρεούνται τα κράτη να χαράξουν νέες γραμμές βάσης, οι οποίες αναπόφευκτα θα επηρεάσουν το εύρος των θαλάσσιων ζωνών; Δεδομένου ότι οι σημαντικές εξελίξεις γύρω από την κλιματική αλλαγή σε επίπεδο διεθνών φορέων έλαβαν χώρα μετά την υπογραφή της ΣΔΘ το 1982³⁸, η κλιματική αλλαγή και η

³⁴ United Nations General Assembly. (2024). Enhancing action on sea-level rise: Draft decision (A/78/L.101). United Nations. <https://docs.un.org/en/A/78/L.101>

³⁵ United Nations General Assembly. (2024). Keeping the promise: United to achieve the Sustainable Development Goals — Resolution adopted by the General Assembly (A/RES/78/319). United Nations. <https://docs.un.org/en/A/RES/78/319>

³⁶ United Nations News. (2024, September 20). UN urges stronger action on climate change as sea-level rise threatens food security, human rights. <https://news.un.org/en/story/2024/09/1154881>

³⁷ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 35.

³⁸ Για παράδειγμα, η πρώτη έκθεση της IPCC η οποία, μεταξύ άλλων έκανε αναφορά και στην άνοδο της στάθμης των θαλασσών.

Intergovernmental Panel on Climate Change. (1990). Climate change: The IPCC scientific assessment (UNEP/IPCC(063.2)/B713). United Nations Environment Programme / World Meteorological Organization / IPCC. <https://digitallibrary.un.org/record/218515?v=pdf>

συνακόλουθη άνοδος της στάθμης των θαλασσών δεν αποτέλεσαν κομμάτι προβληματισμού κατά τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της ΣΔΘ.

Ο κλασικός προσδιορισμός της έκτασης της αιγιαλίτιδας ζώνης, αλλά και των θαλασσίων ζωνών δικαιοδοσίας γενικότερα, προϋποθέτει φυσικά τον καθορισμό σημείων κατά μήκος της ακτογραμμής, από τα οποία θα μετρηθούν τα εξωτερικά όριά τους. Αυτές είναι οι γραμμές βάσης, από τις οποίες γίνεται η μέτρηση του εύρους της χωρικής θάλασσας (άρθρο 3 ΣΔΘ), της συνορεύουσας ζώνης (άρθρο 33), της υφαλοκρηπίδας (άρθρο 76) και της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (στο εξής ΑΟΖ) (άρθρο 57)³⁹. Οι γραμμές βάσης διακρίνονται, όπως ήδη αναφέρθηκε, σε κανονικές (άρθρο 5), χαρασσόμενες στη φυσική ακτογραμμή, η οποία ορίζεται ως η γραμμή της κατώτατης ρηχίας (low-water line) κατά μήκος της ακτής, όπως αυτή σημειώνεται στους ναυτικούς χάρτες μεγάλης κλίμακας που αναγνωρίζονται επίσημα από το κράτος, και σε ευθείες (άρθρο 7). Οι τελευταίες προτιμώνται, επειδή συχνά υπάρχουν ιδιομορφίες στις ακτές και η χάραξη των κανονικών γραμμών βάσης καθίσταται προβληματική. Έτσι, η ΣΔΘ αναγνωρίζει και εναλλακτικό τρόπο χάραξης με την καθιέρωση της έννοιας των ευθειών γραμμών βάσης. Αναπόφευκτα, η άνοδος της στάθμης επιφέρει, τουλάχιστον στη θεωρία, αλλαγές σε αυτή την, αφενός νομική κατασκευή, αφετέρου, βασιζόμενη σε φυσικά-πραγματικά κριτήρια. Η πιθανότητα ότι τα υπάρχοντα νομίμως εγκαθιδρυμένα θαλάσσια σύνορα μπορούν να υπόκεινται σε αλλαγές, εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, ελέω της κλιματικής αλλαγής, προκαλεί νομική αβεβαιότητα και μας καλεί να διερωτηθούμε εάν τα κράτη μπορούν να αμφισβητούν τις υπάρχουσες θαλάσσιες οριοθετήσεις⁴⁰. Αυτή η αβεβαιότητα θέτει σε κίνδυνο τα κυριαρχικά δικαιώματα των παράκτιων κρατών. Η ΣΔΘ δεν δίνει ξεκάθαρη απάντηση αν οι γραμμές βάσης είναι κινητές, υποκείμενες σε ανανέωση εξαιτίας μεταβολών στην ακτογραμμή, ή σταθερές που διατηρούνται ανεξαρτήτως των φυσικών-γεωγραφικών αλλαγών. Επιπρόσθετα, δεν διασαφηνίζεται εάν τα κράτη οφείλουν να ενημερώνουν τους ναυτικούς χάρτες,

³⁹ Παπασταυρίδης, Ε. (2022). Δίκαιο της Θάλασσας. Στο Κ. Αντωνόπουλος & Κ. Δ. Μαγκλιβέρας (Επιμ.), Το δίκαιο της διεθνούς κοινωνίας (4η έκδ., Κεφ. 12). Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 341.

⁴⁰ Oral, N. (2025). Sea-Level Rise and Maritime Boundaries: From Uncertainty to Clarity? *International and Comparative Law Quarterly*, 74(S1), 163–178. Σελ. 165.
<https://doi.org/10.1017/S0020589325101152>

σύμφωνα με το άρθρο 16, δεδομένου ότι η πρόβλεψη εφαρμόζεται στις ευθείες γραμμές βάσης. Τέλος, η άνοδος των υδάτων εγείρει προβληματισμούς για το status των νησιών (άρθρο 121) και του αρχιπελάγους (άρθρο 47).

Συμπεραίνουμε ότι τα ζητήματα που χρήζουν ανάλυσης είναι αρκετά και ιδιαίτερα σημαντικά, έχοντας κεντρίσει το ενδιαφέρον τόσο των ερευνητών, αλλά και θεσμών και ενώσεων όπως η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου των ΗΕ (International Law Commission, στο εξής ILC) και η Διεθνής Ένωση Δικαίου (International Law Association, στο εξής ILA)⁴¹. Στις ενότητες που έπονται θα επιχειρηθεί μία διεισδυτική «ματιά» σε αυτά τα προβλήματα με τις αντίστοιχες αναφορές σε σχετικά κείμενα αλλά και δικαστικές αποφάσεις.

2.2 Νομικό κενό στη ΣΔΘ και στο διεθνές εθιμικό δίκαιο σχετικά με τις γραμμές βάσης, τα νησιά και το αρχιπέλαγος σε συνθήκες ανόδου της στάθμης των θαλασσών;

Όπως σημειώθηκε και στην πρώτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου η ΣΔΘ υπεγράφη πριν η κλιματική αλλαγή θεωρηθεί μία κοινή ανησυχία για την ανθρωπότητα⁴² και πριν την Διακήρυξη της Μαλέ για την Παγκόσμια Υπερθέρμανση και την Άνοδο της Στάθμης της Θάλασσας⁴³. Έτσι, σιωπά για το αν απαιτείται να ανανεώνονται περιοδικά οι γραμμές βάσης σε περίπτωση σημαντικών γεωγραφικών μεταβολών, που επηρεάζουν τη γραμμή της κατώτατης ρηχίας. Αντίστοιχα, δεν παρατηρούμε την ύπαρξη υποχρέωσης αναθεώρησης των χαρτών του άρθρου 5 ΣΔΘ, καθώς και των ναυτικών χαρτών του άρθρου 16, το οποίο βέβαια αφορά τις ευθείες γραμμές βάσης (άρθρα 7,9 και 10 ΣΔΘ). Αντιλαμβανόμαστε ότι η ακρίβεια ενός χάρτη καθορίζεται από τα δεδομένα με τα οποία συντάχθηκε. Η έλλειψη ενημέρωσής του με νέα στοιχεία, ακόμη και για δεκαετίες, ενέχει τον κίνδυνο οι ναυτικοί χάρτες να αναπαριστούν μία κατάσταση αντίθετη προς την πραγματικότητα, με σημαντική διαφορά ανάμεσα στην γραμμή της κατώτατης ρηχίας του χάρτη και την πραγματική

⁴¹ Όπως παραπάνω, βλ. Υποσημείωση 40, σελ. 165.

⁴² Βλ. Υποσημείωση 1.

⁴³ Republic of Maldives Permanent Mission to the United Nations. (1989, November 20). Letter dated 20 November 1989 from the Permanent Representative of the Republic of Maldives to the United Nations addressed to the Secretary-General: Male' Declaration on Global Warming and Sea Level Rise (A/C.2/44/7). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/81035?v=pdf>

γραμμή, επηρεάζοντας το νομικό status, για παράδειγμα ενός νησιού. Επομένως, τι απάντηση δίνει το διεθνές δίκαιο στο θεμελιώδες ζήτημα που ανακύπτει; Οι γραμμές βάσης είναι κινητές ή σταθερές; Αν ισχύει το πρώτο, έχει το κράτος την υποχρέωση να προβαίνει σε νέα χάραξη, ώστε να ανταποκρίνεται στη γεωγραφική πραγματικότητα;

Εάν δεχθούμε ότι η απάντηση είναι καταφατική, ήτοι το κράτος πρέπει να μεταβάλλει τις γραμμές βάσης σε κάθε περίπτωση σημαντικής γεωγραφικής αλλαγής, τότε βρισκόμαστε αντιμέτωποι με πολύ σοβαρές συνέπειες για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παράκτιων κρατών. Η μετακίνηση των γραμμών βάσης προς την ξηρά μεταβάλλει τα όρια μεταξύ των εσωτερικών υδάτων και της χωρικής θάλασσας, ενώ αντίστοιχα μετακινεί προς τη στεριά τα όρια και των υπολοίπων ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας, δηλαδή της συνορεύουσας ζώνης, της ΑΟΖ και της υφαλοκρηπίδας των 200 ν.μ. (ναυτικών μιλίων). Επιπλέον, οι σκόπελοι εντός της χωρικής θάλασσας (άρθρο 13 ΣΔΘ) οι οποίοι βυθίζονται δεν θα μπορούν πλέον να χρησιμοποιούνται για τη χάραξη γραμμής βάσης και τον υπολογισμό χωρικής θάλασσας. Αντίστοιχες τροποποιήσεις θα πρέπει να γίνουν και στις γραμμές στα στόμια ποταμών και κόλπων, όπου το σημείο χάραξης της γραμμής θα καλύπτεται από την πλημμυρίδα λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας.

Από την άλλη πλευρά, τα αρχιπελαγικά κράτη θα καταστούν ιδιαίτερα ευάλωτα στην άνοδο των υδάτων με την υιοθέτηση της προσέγγισης αυτής. Οι αρχιπελαγικές γραμμές δεν θα μπορούν πλέον να χαράσσονται αν ενώνουν νησιά, σκοπέλους και υφάλους, οι οποίοι βυθίζονται μόνιμα (άρθρο 47 παρ. 1 ΣΔΘ). Εάν ένα σημαντικό μέρος του εδάφους βυθιστεί τότε ενδέχεται ένα αρχιπελαγικό κράτος να μην πληροί πλέον τις προϋποθέσεις για να θεωρηθεί ως τέτοιο, με τη διατάραξη της αναλογίας της ξηράς προς το νερό (1:9) ή την παραβίαση του κανόνα του ανώτατου μήκους των γραμμών βάσης (άρθρο 47 παρ. 1 και 2). Τα αρχιπελαγικά ύδατα είναι παρόμοια με την χωρική θάλασσα, δηλαδή παρέχουν το δικαίωμα της αβλαβούς διέλευσης στα ξένα πλοία, με τη διαφορά ότι αναγνωρίζεται και το δικαίωμα της υπέρπτησης πάνω από αυτά (άρθρο 53). Παράλληλα, αναγνωρίζεται ένα ειδικό καθεστώς από τη ΣΔΘ για αρχιπελαγικούς θαλάσσιους διαδρόμους, τους οποίους το

κράτος μπορεί να ορίσει με την έγκριση του Διεθνούς Οργανισμού Ναυτιλίας⁴⁴. Το καθεστώς των αρχιπελαγικών κρατών αποκαλύπτει ένα ακόμη κενό της ΣΔΘ και του διεθνούς εθιμικού δικαίου ως προς την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Δεν μπορεί να εξαχθεί κάποια απάντηση από το άρθρο 47.

Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τα νησιά, ο ορισμός της ΣΔΘ (άρθρο 121) δημιουργεί ζητήματα με τη διάκριση ανάμεσα σε αυτά που μπορούν να απολαμβάνουν όλες τις ζώνες της θαλάσσιας δικαιοδοσίας και τους βράχους (άρθρο 121 παρ. 3), οι οποίοι δεν μπορούν να συντηρήσουν ανθρώπινη διαβίωση ή δική τους οικονομική ζωή και δεν έχουν δικαίωμα σε υφαλοκρηπίδα ή ΑΟΖ⁴⁵. Ο κίνδυνος για ένα νησί, όχι απαραίτητα να βυθιστεί, αλλά να καταστεί ανεπαρκές για τη συντήρηση ανθρώπινης διαβίωσης και οικονομικής ζωής αντιλαμβανόμαστε ότι μπορεί να είναι καταστροφικός για ένα κράτος. Για παράδειγμα, ένα μικρό νησιωτικό κράτος μπορεί να παράγει έναν χώρο άσκησης δικαιοδοσίας και απόλαυσης δικαιωμάτων εντός των 200 ν.μ. έκτασης 431.014 km², ενώ ένας βράχος θα διαθέτει μόλις 1.550 km² χωρικής θάλασσας⁴⁶.

Τέλος, οι κινητές γραμμές βάσης εγείρουν και τον εξής προβληματισμό: πρέπει τα θαλάσσια σύνορα να αναπροσαρμόζονται με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες στις ακτές; Νομικά, φαίνεται να πρόκειται για ένα πιο ξεκάθαρο ζήτημα, διότι τα σύνορα (είτε χερσαία είτε θαλάσσια), σε αντίθεση με τις γραμμές βάσης, είναι μόνιμα καθορισμένα με βάση γεωγραφικές συντεταγμένες πολύ συγκεκριμένες, που δεν έχουν καμία σχέση με την χάραξη των γραμμών βάσης, οι οποίες μπορούν να καταλήξουν σε διαφορετικό αποτέλεσμα, αν μεταβληθούν τα σημεία από τα οποία εκκινούν λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Δεν υπόκεινται σε αλλαγές ακόμα κι αν υπάρξει θεμελιώδης μεταβολή των περιστάσεων (“*rebus sic stantibus*”)

⁴⁴ Βλ. Υποσημείωση 40. Σελ. 169.

⁴⁵ Το ζήτημα της διαπίστωσης ποια νήσος μπορεί να συντηρήσει αυτόνομα οικονομική ζωή και ανθρώπινη διαβίωση αναμφίβολα έχει προκαλέσει έντονο επιστημονικό διάλογο και με εξαίρεση την απόφαση Διαιτησίας στη Νότια Σινική Θάλασσα μεταξύ Κίνας και Φιλιππίνων, το ΔΔΔ και τα υπόλοιπα διεθνή δικαστήρια δεν έχουν παράσχει σαφή κριτήρια για τη διάκριση μεταξύ βράχων και νησιών. Τώρα, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας έρχεται να προσθέσει μία ακόμη βαθμίδα προβληματισμού σε ένα ήδη ευαίσθητο νομικά θέμα.

Permanent Court of Arbitration. (2016). The South China Sea Arbitration (The Republic of the Philippines v. The People's Republic of China) (PCA Case No. 2013-19). Permanent Court of Arbitration. <https://pca-cpa.org/en/cases/7/>

⁴⁶ Όπως παραπάνω, Βλ. Υποσημείωση 44.

(άρθρο 62 παρ. 2 (α) Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών⁴⁷). Παρόλο που η απάντηση φαίνεται να είναι σαφής, δεν θα προκαλούσε έκπληξη αν παρατηρήσουμε στο μέλλον απόπειρες κρατών να ασκήσουν πιέσεις για επαναδιαπραγμάτευση συμφωνιών καθορισμών συνόρων, βασιζόμενα στην σκληρή πραγματικότητα της αλλοίωσης της παράκτιας γεωγραφίας λόγω της ανόδου των θαλασσών. Ο προβληματισμός αυτός αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αν αναλογιστούμε ότι ο καθορισμός των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας και ιδίως η οριοθέτηση της ΑΟΖ έχει εξαιρετικά σημαντικές οικονομικές και πολιτικές συνέπειες, μιας και σχετίζεται με τη διαχείριση και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του κράτους (σύμφωνα με το άρθρο 56 της ΣΔΘ).

Συνοψίζοντας τις ανωτέρω σκέψεις, όπως αυτές αποτυπώθηκαν και από την ILC το 2020⁴⁸, συμπεραίνουμε ότι η επικράτηση της άποψης πως οι γραμμές βάσεις και τα θαλάσσια σύνορα πρέπει να αναπροσαρμόζονται διαρκώς, σε περίπτωση γεωγραφικής αλλαγής, δημιουργεί εξαιρετικές δυσχέρειες στην πράξη. Πρώτα απ' όλα, επηρεάζεται το νομικό καθεστώς των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας (όπως είδαμε μέρος της ΑΟΖ καθίσταται ανοικτή θάλασσα, τα εσωτερικά ύδατα χωρική θάλασσα κ.τ.λ.) με επιπτώσεις στα δικαιώματα του παράκτιου κράτους και των τρίτων κρατών (όπως η αβλαβής διέλευση, τα δικαιώματα αλιείας κ.τ.λ.). Έπειτα, τα αρχιπελαγικά κράτη βρίσκονται αντιμέτωπα με την απώλεια του status αυτού, ενώ τα νησιά που ενδέχεται να καταστούν ακατοίκητα απολλύουν το δικαίωμα σε ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα. Αξίζει να σταθούμε στις οικονομικές επιπτώσεις της απώλειας ενάσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων στην ΑΟΖ, εάν η τελευταία μεταπέσει στο καθεστώς της ανοικτής θάλασσας. Ειδικά τα αναπτυσσόμενα κράτη, αντλούν σημαντικό μέρος των οικονομικών τους πόρων από την εκμετάλλευση της ΑΟΖ είτε με δικά τους μέσα είτε συνάπτοντας συμφωνίες, όπως εκχώρησης δικαιωμάτων αλιείας, με άλλα κράτη. Για παράδειγμα, τα Φίτζι έχουν χερσαία έκταση 18.270 km²

⁴⁷ Vienna Convention on the Law of Treaties. (1969, May 23). Vienna Convention on the Law of Treaties (entered into force January 27, 1980). United Nations Treaty Series, 1155, 331. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

⁴⁸ International Law Commission. (2020, February 28). First issues paper: Study Group on sea level rise in relation to international law (A/CN.4/740). United Nations. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n20/053/91/pdf/n2005391.pdf>

και ΑΟΖ 1.3 εκατομμυρίων km² ⁴⁹. Η μεταβολή του νομικού καθεστώτος της ΑΟΖ και η μετατροπή αυτής σε ανοικτή θάλασσα, επομένως, σηματοδοτεί και μία ριζική αλλαγή, αυτή της αποστέρησης απόλαυσης κυριαρχικών δικαιωμάτων επί των φυσικών πόρων, καθώς αυτοί θα αποτελούν πλέον κομμάτι της ανοικτής θάλασσας και θα διέπονται, ασφαλώς, από την αρχή της ελευθερίας. Τα νησιωτικά κράτη θα υφίστανται, έτσι, ένα νομικό και ενδεχομένως ηθικό παράδοξο, ήτοι την απώλεια εδάφους εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων που εκφεύγουν της δυνατότητας ελέγχου τους σε όφελος τρίτων κρατών, τα οποία πλέον θα επωφεληθούν οικονομικά, αφού δεν θα χρειάζεται να καταβάλλουν οικονομικά ανταλλάγματα στο πλαίσιο της εκπλήρωσης συμβατικών υποχρεώσεων για την αξιοποίηση των πόρων της ΑΟΖ, που μέχρι πρότινος βρισκόταν υπό τη δικαιοδοσία του νησιωτικού κράτους.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η προσέγγιση της αναπροσαρμογής των γραμμών βάσης οδηγεί σε πρακτικές δυσχέρειες και, κατά την άποψη του γράφοντος, σε έλλειψη δικαιοσύνης, διότι φαίνεται να καταδικάζει τα κράτη σε απώλειες εξαιτίας παραγόντων που βρίσκονται αδιαμφισβήτητα εκτός της σφαίρας ελέγχου τους. Η ανελαστική τήρηση μίας τέτοιας πολιτικής θα μπορούσε να διολισθήσει σε μία υποχρέωση των κρατών να παρέχουν διαρκείς ενημερώσεις και ειδοποιήσεις σχετικά με οποιαδήποτε αλλαγή της γεωγραφίας στην περιοχή από την οποία μετρούνται οι γραμμές βάσης. Ως αποτέλεσμα, θα υπονομευόταν η σταθερότητα και θα αποδυναμωνόταν η εξουσία των παράκτιων κρατών να χαράσσουν τα όρια των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας, με σκοπό την απόλαυση κυριαρχικών δικαιωμάτων στη θάλασσα⁵⁰. Ειδικά τα μικρά νησιωτικά κράτη και οι παράκτιες περιοχές με μηδαμινές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου συμβάλλουν ελάχιστα έως καθόλου στην κλιματική αλλαγή, όμως είναι αναγκασμένα να υφίστανται τις συνέπειες αυτής με πολύ έντονο τρόπο⁵¹.

⁴⁹ United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States. (2020). Small island developing states in numbers (pp. 4–5).

https://www.un.org/ohrlls/sites/www.un.org.ohrlls/files/sids_in_numbers_oceans_2020.pdf

⁵⁰ Βλ. Υποσημείωση 29. Σελ. 77-78.

⁵¹ Quist, S. E. (2023). A critical reading of the Human Rights Committee's Daniel Billy et al. v. Australia (2022) decision linking climate change and human rights. Σελ. 418.

<https://doi.org/10.5070/L541262537>

Οι λόγοι που αναλύθηκαν έχουν οδηγήσει τη θεωρία να εκφράζεται σήμερα υπέρ της διατήρησης των θαλασσιών οριοθετήσεων ως είχαν πριν από τις φυσικές αλλοιώσεις, εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, αποσκοπώντας στην επίτευξη νομικής σταθερότητας, στην ειρηνική συνύπαρξη με την αποτροπή διαμαχών σχετικά με την εκμετάλλευση φυσικών πόρων και στη διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στα δικαιώματα των παράκτιων και των τρίτων κρατών⁵². Στην ίδια κατεύθυνση φαίνεται να κινείται και το ΔΔΔ το οποίο στην πρόσφατη γνωμοδότησή του υπογράμμισε ότι δεν υπάρχει υποχρέωση των συμβαλλόμενων μερών στην ΣΔΘ να ανανεώνουν τους χάρτες τους ή τις λίστες με τις γεωγραφικές συντεταγμένες, οι οποίες αναπαριστούν τις γραμμές βάσης και τα εξωτερικά όρια των θαλασσιών ζωνών, αφ' ής στιγμής αυτά είχαν εγκαθιδρυθεί νομίμως κατά τις προβλέψεις της Σύμβασης⁵³.

Στην ενότητα που ακολουθεί θα γίνει επισκόπηση των διαπιστώσεων των ILC, ILA, ΔΔΔ και του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας (στο εξής ΔΔΔΘ) μέσα από τις σχετικές εκθέσεις και αποφάσεις που έχουν δημοσιευτεί και αφορούν το δίκαιο της θάλασσας και την άνοδο της στάθμης των θαλασσών, χωρίς, βέβαια να απουσιάζουν και σχετικές αναφορές σε λοιπές πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Έτσι, από την παράθεση των συμπερασμάτων των θεσμών και των αντίθετων επιχειρημάτων της θεωρίας, θα διαμορφωθεί μία πλήρης εικόνα για την αντιμετώπιση που επιφυλάσσει η διεθνής κοινότητα στα εν λόγω ζητήματα.

⁵² Βλ. Υποσημείωση 48.

⁵³ Βλ. Υποσημείωση 12. Παράγραφοι 360-362.

2.3 Οι διεθνείς θεσμοί και τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα πρωταγωνιστές στην ερμηνεία και εξελικτική διαμόρφωση του Δικαίου της Θάλασσας ένεκα της κλιματικής αλλαγής

2.3.1 Επισκόπηση του έργου των διεθνών θεσμών

Αναμφίβολα, διάφοροι ακαδημαϊκοί ασχολήθηκαν με το ζήτημα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και τα σχετικά νομικά ερωτήματα που αυτό ανέδειξε⁵⁴. Η ενασχόληση, όμως, των ILA⁵⁵ και ILC⁵⁶, ως θεσμών εγνωσμένου κύρους και αναγνωρισιμότητας, σε συνδυασμό με τις πρόσφατες γνωμοδοτήσεις του ΔΔΔ, για την οποία έγινε λόγος ανωτέρω, και του ΔΔΔΘ⁵⁷ προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ερευνητών αλλά και των διαμορφωτών της πολιτικής ανά τον κόσμο, θέτοντας την αλληλεπίδραση της κλιματικής αλλαγής και του δικαίου της θάλασσας στο προσκήνιο του διαλόγου. Όπως θα παρουσιαστεί στη συνέχεια, υπήρξε ομοφωνία μεταξύ των διαφορετικών υποκειμένων ως προς το ζήτημα της διατήρησης των θαλάσσιων οριοθετήσεων, ανεξάρτητα από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, στο όνομα της σταθερότητας και της προβλεψιμότητας, αν και υπήρξαν αμφιταλαντεύσεις εντός των οργανισμών.

Η ILA αρχικά υποστήριξε, μέσω της αρμόδιας επιτροπής που συνέστησε για τις γραμμές βάσης, ότι οι φυσικές γραμμές είναι κινητές, αναγνωρίζοντας, ταυτόχρονα, ότι η άνοδος της στάθμης των υδάτων μπορεί να τις επηρεάσει σημαντικά. Σε ακραίες περιπτώσεις, προκαλείται ολοκληρωτική απώλεια εδάφους και των αντίστοιχων ζωνών, με το υπάρχον δίκαιο να μην φαίνεται επαρκές για την

⁵⁴ Για παράδειγμα: Fornalé, E. (Ed.). (2025). Sea level rise: Implications for human rights, security, and peace (Springer Open access ed.). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-89171-7>

⁵⁵ International Law Association. (2024). Final report: Committee on International Law and Sea Level Rise, Athens Conference 2024 (26 June 2024). <https://www.ila-hq.org/en/documents/athens-2024-final-report-committee-on-international-law-and-sea-level-rise-26-06-2024-1>

⁵⁶ International Law Commission. (2025). Sea-level rise in relation to international law: Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law (A/CN.4/783). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/4084295?v=pdf>

⁵⁷ International Tribunal for the Law of the Sea. (2024, May 21). Advisory Opinion on climate change and international law (Case No. 31). https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf

αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων⁵⁸. Υπό το φως της σοβαρότητας του ζητήματος συνέστησε επιτροπή για το διεθνές δίκαιο και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, η οποία ολοκλήρωσε το έργο της το 2024⁵⁹. Το τελικό της ψήφισμα (1/2024) υιοθετήθηκε στην Αθήνα, όπως και η τελική της έκθεση, και αναφέρει ότι οι γραμμές βάσης και τα όρια των θαλασσίων ζωνών τα οποία έχουν διαμορφωθεί με βάση τους κανόνες της ΣΔΘ, έχουν κατατεθεί στο Γενικό Γραμματέα των ΗΕ και δεν έχουν αμφισβητηθεί από άλλα κράτη, πρέπει να συνεχίσουν να ισχύουν, ακόμη και σε περίπτωση που το έδαφος σταδιακά διαφοροποιηθεί, συνεπεία της ανόδου της στάθμης της θάλασσας ή της βύθισης ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής⁶⁰. Ακόμη, διαπίστωσε ότι τα θαλάσσια σύνορα που έχουν συμφωνηθεί με συνθήκη ή με δικαστική απόφαση πρέπει να συνεχίσουν να υφίστανται και να αντιπροσωπεύουν το νομικό εύρος των θαλασσίων ζωνών, έστω κι αν το έδαφος με βάση το οποίο έγινε ο υπολογισμός προοδευτικά διαφοροποιηθεί λόγω της ανόδου των υδάτων⁶¹.

Κατά την επιτροπή, τέσσερις θεμελιώδεις αρχές πρέπει να διέπουν τη δράση των κρατών και των κανονιστικών φορέων γύρω από αυτά τα ζητήματα. Η νομική βεβαιότητα, η σταθερότητα, η δικαιοσύνη και η διεθνής συνεργασία. Έδωσε προτεραιότητα στην ασφάλεια των νομικών καταστάσεων σε σχέση με έναν αυστηρά γεωγραφικό πραγματισμό. Η άτεγκτη εφαρμογή παραδοσιακών αρχών του δικαίου της θάλασσας ενδέχεται να ενισχύσει την κλιματική αδικία (ειδικά για τα μικρά και αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη (Small Island Developing States, στο εξής SIDS)) και να υπονομεύσει τη διεθνή σταθερότητα. Μέσα από την έκθεση και το ψήφισμα της επιτροπής, κατά την άποψη του γράφοντος, η οριοθέτηση οράται ως μία νομική πράξη με ισχύ στο χρόνο κι όχι ως ένας διαρκώς αναθεωρούμενος γεωγραφικός υπολογισμός. Έτσι, η κλιματική αλλαγή, ως προς το δίκαιο της θάλασσας, πρέπει να

⁵⁸ International Law Association. (2012). Baselines under the international law of the sea: Final report, Sofia Conference 2012. <https://ilareporter.org.au/wp-content/uploads/2015/07/Source-1-Baselines-Final-Report-Sofia-2012.pdf>

⁵⁹ Βλ. Υποσημείωση 55.

⁶⁰ International Law Association. (2024). ILA Resolution 1/2024: Committee on International Law and Sea Level Rise. International Law Association. <https://www.ila-hq.org/en/documents/ila-resolution-1-2024-e-committee-on-international-law-and-sea-level-rise-1>

⁶¹ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 60.

αντιμετωπίζεται προτάσσοντας την αρχή της σταθερότητας, χωρίς να τίθενται σε κίνδυνο τα θεμέλια της διεθνούς έννομης τάξης των θαλασσών.

Το έργο της ILA υπήρξε σημαντικό. Παρέδωσε ένα ενοποιημένο έργο με ξεκάθαρες δογματικές θέσεις και σαφή επιχειρήματα, χωρίς να αρκεστεί απλά στην αναδιατύπωση των διαφόρων απόψεων. Πρόκειται για ένα θεσμικό κείμενο, μη δεσμευτικό, αλλά με σημαντικό βάρος που συγκέντρωσε και παρουσίασε απόψεις ειδικών, την εξελισσόμενη πρακτική των κρατών και την αλληλεπίδραση με την ILC, το θεσμικό όργανο των ΗΕ, που ασχολήθηκε με το ζήτημα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Ωστόσο, ως ένας ιδιωτικός οργανισμός επαϊόντων η σφαίρα της επιρροής της υπήρξε περιορισμένη χωρίς άμεση σύνδεση με κράτη και την πρακτική τους.

Την ανάγκη αυτή επιχείρησε να καλύψει η ILC θέτοντας το ζήτημα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας στον μακροπρόθεσμο προγραμματισμό της και συγκροτώντας σχετική ομάδα εργασίας. Στο πλαίσιο της παρούσας περιπετεύει η λεπτομερής αναφορά στον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας της επιτροπής, καθώς θα εστιάσουμε στην τελική της έκθεση του 2025, ωστόσο αξίζει να αναφερθούμε σε μερικά επιμέρους διαδικαστικά στοιχεία⁶². Με ψήφισμα της 22^{ης} Δεκεμβρίου 2018, η ΓΣ των ΗΕ συμπεριέλαβε το θέμα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας στο έργο της ILC και κάλεσε την τελευταία να λάβει υπόψη τα σχόλια και τις ανησυχίες των κρατών στο πλαίσιο της σχετικής συζήτησης στην Έκτη Επιτροπή της ΓΣ⁶³. Η εντολή που έλαβε ήταν να μην προβεί σε κανονιστικό έργο, για παράδειγμα στην προετοιμασία ενός σχεδίου σύμβασης, αλλά να επιχειρήσει μία χαρτογράφηση του υπάρχοντος - σχετικού με το πρόβλημα- διεθνούς δικαίου, εντοπίζοντας τα κενά σε αυτό, με στόχο να βοηθήσει τα κράτη στην ανάπτυξη εφαρμόσιμων λύσεων για την αντιμετώπιση

⁶² Βλ. Υποσημείωση 56. Παράγραφοι 1-6.

⁶³ United Nations General Assembly. (2018). Report of the International Law Commission on the work of its seventieth session (Resolution 73/265, adopted December 22, 2018). United Nations. <https://docs.un.org/en/A/RES/73/265>

Η 6^η Επιτροπή της ΓΣ του ΟΗΕ είναι το κύριο φόρουμ συζήτησης νομικών ζητημάτων στη ΓΣ, με όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ να δικαιούνται αντιπροσώπευσης σε αυτή. United Nations. Sixth Committee (Legal). United Nations General Assembly. <https://www.un.org/en/ga/sixth/>

των νομικών ζητημάτων που γεννά η άνοδος της στάθμης της θάλασσας⁶⁴. Προϊόν της προσπάθειας αυτής ήταν η συγγραφή της τελικής της έκθεσης το 2025⁶⁵, η οποία αναφέρθηκε ρητά, σε μία από τις επιμέρους ενότητές της, στο ζήτημα του δικαίου της θάλασσας και εξήγαγε ορισμένα συμπεράσματα και προτάσεις⁶⁶. Στις σειρές που ακολουθούν θα γίνει αναφορά στα ευρήματα της επιτροπής, προτού η ανάλυση μεταφερθεί στο χώρο των διεθνών δικαστηρίων.

Αρχικά, αξίζει να σημειωθεί ότι πριν την τελική έκθεση της επιτροπής προηγήθηκαν σημαντικά κείμενα που καταπιάστηκαν με πλειάδα νομικών ζητημάτων⁶⁷. Η αναλυτική παρουσίαση των συμπερασμάτων αυτών των κειμένων εκφεύγει του σκοπού της παρούσας μελέτης, η οποία αποβλέπει στην παράθεση των νεότερων χρονικά κειμένων με συνεκτικό τρόπο, όμως μπορούμε να σταθούμε σε ορισμένα σημεία. Οι προηγούμενες εκθέσεις της επιτροπής επωφελήθηκαν από τις γραπτές δηλώσεις των κρατών στην 6^η Επιτροπή της ΓΣ και τις αναφορές που έγιναν στην ίδια, η οποία, επί της ουσίας, ζήτησε από τα κράτη να την πληροφορήσουν για την πρακτική τους σχετικά με την αντιμετώπιση των νομικών προβλημάτων, τα οποία δημιουργεί η άνοδος της στάθμης της θάλασσας. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η οποία επαυξάνει αναντίρρητα τόσο την ποιότητα όσο και την αντιπροσωπευτικότητα του έργου της επιτροπής, διαπιστώθηκε μία ξεκάθαρη τάση υπέρ της διατήρησης των γραμμών βάσης και των θαλασσίων συνόρων, υπό το πρίσμα των αρχών της ασφάλειας δικαίου, της προβλεψιμότητας και της βεβαιότητας⁶⁸. Επιπρόσθετα, πολλά κράτη ξεκαθάρισαν ότι η θεμελιώδης αλλαγή των περιστάσεων (*“rebus sic stantibus”*) του άρθρου 62 παρ. 2 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, όπως εκτέθηκε και προηγουμένως, δεν βρίσκει εφαρμογή στα θαλάσσια σύνορα, τα οποία καλύπτονται από την αρχή της σταθερότητας-αμεταβλητότητας

⁶⁴ International Law Commission. (2025). Final report of the Study Group on sea-level rise in relation to international law (A/80/10, Annex I). United Nations. Παράγραφοι 10-11. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/8_9_2025.pdf

⁶⁵ Βλ. Υποσημείωση 56.

⁶⁶ Βλ. Υποσημείωση 56, Παράγραφοι 12-26 και 502, καθώς και Υποσημείωση 64, Παράγραφοι 25-34 και 57-59.

⁶⁷ Βλ. Υποσημείωση 48, καθώς και International Law Commission. (2023). Sea-level rise in relation to international law: Additional paper to the first issues paper (A/CN.4/761). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/4009306?v=pdf>

⁶⁸ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 67, Παράγραφοι: 82-84.

("immutability of boundaries")⁶⁹. Τέλος, η σχέση ανάμεσα στη μόνιμη κυριαρχία επί των φυσικών πόρων και στη διατήρηση των θαλάσσιων ζωνών αντιμετωπίστηκε από τα κράτη ως μία αρχή του διεθνούς εθνικού δικαίου⁷⁰.

Έχοντας, μεταξύ άλλων, αυτές τις σκέψεις ως προηγούμενο η επιτροπή εξέδωσε την τελική της έκθεση. Επισήμανε ότι πολλά κράτη αποδίδουν θεμελιώδη σημασία στη ΣΔΘ⁷¹ και η ακεραιότητά της πρέπει να διαφυλαχθεί. Οποιαδήποτε λύση στην ελέω της κλιματικής αλλαγής άνοδο στη στάθμη των υδάτων πρέπει να συμβαδίζει με το πλαίσιο της ΣΔΘ. Αναφέρθηκε εκ νέου στην ασφάλεια δικαίου συνδέοντάς την άμεσα με μία ερμηνεία της ΣΔΘ και των λοιπών κανόνων του διεθνούς δικαίου, οι οποίοι επιτρέπουν τη διατήρηση αμετάβλητων των θαλάσσιων οριοθετήσεων, ανεξαρτήτως των φυσικών μεταβολών της ακτογραμμής, δίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ειρήνη και την αποφυγή διαμαχών για θαλάσσιες περιοχές⁷². Υπογράμμισε την αδικία που θα ανέκυπτε, εάν τρίτα κράτη αποκτούσαν δικαιώματα σε ζώνες, όπου μέχρι πρότινος βρίσκονταν υπό τη δικαιοδοσία παράκτιων και νησιωτικών κρατών, ιδίως στην ΑΟΖ αυτών⁷³. Έπειτα, επανέλαβε ότι δεν υπάρχει επαρκής πρακτική των κρατών, όπως ούτε και ρητή υποχρέωση απορρέουσα από τη ΣΔΘ για τη χάραξη νέων γραμμών βάσης, οι οποίες έχουν λάβει δημοσιότητα με τη διαδικασία που προβλέπει η ΣΔΘ (άρθρο 16)⁷⁴. Σημαντικό σημείο αναφοράς είναι το γεγονός ότι συμπεριέλαβε στο τελικό κείμενο τη Διακήρυξη για Διατήρηση των Θαλασσιών Ζωνών του Φόρουμ των Νησιών του Ειρηνικού Ωκεανού, τονίζοντας την υποστήριξη που έχει λάβει αυτό το κείμενο από τα κράτη και φανερώνοντας την επικρατούσα τάση στην πρακτική των κρατών, δηλαδή την αποκήρυξη θεωριών μεταβολών των θαλασσιών ζωνών και των συνόρων⁷⁵. Τέλος, συνεπής ως προς τα συμπεράσματα των προηγούμενων ετών, αρνήθηκε εκ νέου την εφαρμογή της αρχής *rebus sic stantibus* στα θαλάσσια σύνορα και προέταξε ότι η

⁶⁹ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 67, Παράγραφοι: 99-100 και 111.

⁷⁰ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 67, Παράγραφοι 184-188.

⁷¹ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 64, Παράγραφος 26.

⁷² Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 64, Παράγραφοι 26-27.

⁷³ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 64, Παράγραφος 28.

⁷⁴ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 64, Παράγραφοι 29-30.

⁷⁵ Pacific Islands Forum Secretariat. (2021, August 6). Declaration on Preserving Maritime Zones in the face of climate change-related sea-level rise.

<https://forumsec.org/publications/declaration-preserving-maritime-zones-face-climate-change-related-sea-level-rise>

διατήρηση των γραμμών βάσης και των θαλάσσιων δικαιωμάτων συνδέεται, όπως ήδη σημειώθηκε, με την αρχή της μόνιμης κυριαρχίας επί των φυσικών πόρων.

Αναντίλεκτα, τα συμπεράσματα της ILC αντικατοπτρίζουν το διάλογο που βρισκόταν σε εξέλιξη όλα τα χρόνια της λειτουργίας της στην 6^η Επιτροπή της ΓΣ του ΟΗΕ και σε μεγάλο βαθμό είχαν ήδη αποτυπωθεί ως θέσεις των κρατών-μελών⁷⁶. Ωστόσο, όπως φάνηκε και από τη Διακήρυξη των Νησιών του Ειρηνικού, η συζήτηση γύρω από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, καθώς και τα αποτελέσματα της ILC διατρέχουν θεσμούς σε ολόκληρο τον πλανήτη. Τη Διακήρυξη ακολούθησε μία αντίστοιχη ενέργεια από τη Συμμαχία των Μικρών Νησιωτικών Κρατών⁷⁷ στις 23 Σεπτεμβρίου 2024, τα οποία δήλωσαν ότι η κρατική τους υπόσταση και η συμμετοχή τους σε διεθνείς οργανισμούς θα συνεχιστεί ανεξαρτήτως της ανόδου των υδάτων συνεπεία της κλιματικής κρίσης. Το ζήτημα ανήλθε στο επίπεδο του Συμβουλίου Ασφαλείας των ΗΕ (στο εξής ΣΑ), το οποίο στις 14 Φεβρουαρίου 2023 διοργάνωσε debate για τις επιπτώσεις της ανόδου της στάθμης της θάλασσας στη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, προσδίδοντας αναμφίβολα μία νέα διάσταση στο θέμα⁷⁸.

Από πλευράς Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 27 Οκτωβρίου 2025, στην 80^η Συνεδρίαση της 6^{ης} Επιτροπής της ΓΣ κατατέθηκαν τα ακόλουθα σχόλια σχετικά με το έργο της ILC⁷⁹. Αρχικά, χαιρέτησε την αναγνώριση εκ μέρους της επιτροπής του κομβικού ρόλου της ΣΔΘ ως «συντάγματος» των θαλασσών, οι διατάξεις της οποίας γενικά απηχούν εθνικό δίκαιο και είναι, επομένως, δεσμευτικές για όλα τα κράτη. Εξέφρασε την θέση της Ε.Ε. ότι επιθυμεί την αντιμετώπιση των ζητημάτων από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας μέσα στο υπάρχον πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, με την επίδειξη μιας αυξημένης επιμέλειας εκ μέρους των κρατών (“stringent due diligence”). Επιπλέον, έδωσε έμφαση στην υποχρέωση για διεθνή συνεργασία,

⁷⁶ Βλ. Υποσημείωση 40, Σελ. 174-175.

⁷⁷ Alliance of Small Island States. (2024, September 24). AOSIS Leaders Declaration on Sea Level Rise and Statehood. AOSIS.
<https://aosis-83010600d5-drhbxg6h7gce3ep.z03.azurefd.net/aosis-leaders-declaration-on-sea-level-rise-and-statehood/>

⁷⁸ Βλ. Υποσημείωση 54, Σελ. 93-116.

⁷⁹ European External Action Service. (2025, October 27). EU statements – UN General Assembly 6th Committee: Cluster I: Report of the ILC on the work of its 76th session. European External Action Service.
https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/eu-statements-%E2%80%93-un-general-assembly-6th-committee-cluster-i-report-ilc-work-its-76th-session_en

ιδιαίτερα με τη μορφή της βοήθειας στα αναπτυσσόμενα κράτη, όπως προβλέπει το άρθρο 202 της ΣΔΘ. Τέλος, αναφέρθηκε επανειλημμένα στις γνωμοδοτήσεις του ΔΔΔ⁸⁰ και του ΔΔΔΘ⁸¹ αναγνωρίζοντας τον σημαντικό ρόλο των δικαστικών αποφάσεων στην αποσαφήνιση της ερμηνείας των κανόνων δικαίου και στην επιβολή υποχρεώσεων συνεργασίας στα κράτη και προστασίας του περιβάλλοντος από την κλιματική αλλαγή.

Έτσι, τα σχόλια του Ευρωπαίου αντιπροσώπου στη συνέλευση της 6^{ης} Επιτροπής της ΓΣ, μας εισάγουν στο τελευταίο μέρος της παρούσας ενότητας που είναι η εξέταση των γνωμοδοτήσεων των διεθνών δικαστηρίων, ώστε να εντοπιστούν οι συνεισφορές τους στη συζήτηση γύρω από το δίκαιο της θάλασσας και την κλιματική αλλαγή. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι τα κορυφαία διεθνή δικαστήρια διαθέτουν την αναγκαία νομική διαπλαστική εξουσία, προκειμένου όχι απλώς να συμβάλλουν, αλλά να σημαδέψουν ανεξίτηλα την εξελικτική πορεία του διεθνούς δικαίου της θάλασσας και της κλιματικής αλλαγής. Οι αποφάσεις τους έρχονται σε μία χρονική περίοδο κατά την οποία, αφενός υπάρχει σημαντική παραγωγή κειμένων γύρω από το ζήτημα, αφετέρου δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει ότι απουσιάζει ένα πλέγμα ρητών κανόνων που να ρυθμίζει το ζήτημα. Φυσικά, δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι έχει διαμορφωθεί και οποιοδήποτε έθιμο ακόμα σχετικά με τη διατήρηση των θαλασσιών ζωνών, διότι απαιτείται η μακρόχρονη πρακτική των κρατών⁸².

2.3.2. Επισκόπηση του έργου των Διεθνών Δικαστηρίων

Πρόσφατα δύο πολύ σημαντικές γνωμοδοτήσεις σχετικά με την κλιματική αλλαγή, αλλά και την ευθύνη των κρατών για την αντιμετώπιση αυτής είδαν το φως της δημοσιότητας. Η πρώτη χρονικά ήταν αυτή του ΔΔΔΘ έπειτα από αίτημα της Επιτροπής των Μικρών Νησιωτικών Κρατών (Commission of Small Island States-COSIS) της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2022⁸³, ενώ η δεύτερη, του ΔΔΔ, αποτέλεσε προϊόν του

⁸⁰ Βλ. Υποσημείωση 12.

⁸¹ Βλ. Υποσημείωση 57.

⁸² Βλ. Υποσημείωση 48, Παράγραφος 104 περ. (i).

⁸³ International Tribunal for the Law of the Sea. (2022, December 12). Request for advisory opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law (Case No. 31).

αιτήματος της ΓΣ του ΟΗΕ, η οποία ομόφωνα υιοθέτησε το Ψήφισμα 77/276⁸⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι αμφότερες οι διαδικασίες συγκέντρωσαν μεγάλο ενδιαφέρον για συμμετοχή, ιδίως από μικρότερα και αναπτυσσόμενα κράτη, όπως αποδεικνύεται και από τα σχετικά στοιχεία για την κατάθεση έγγραφων υπομνημάτων, καθώς και από την εμφάνιση πλείστων κρατών στις προφορικές ακροάσεις⁸⁵. Το ΔΔΔΘ εξέδωσε την ομόφωνη γνωμοδότησή του την 21^η Μαΐου 2024 και το ΔΔΔ, την επίσης ομόφωνη, την 23^η Ιουλίου 2025.

Εξαρτώμενα και από τον τρόπο με τον οποίο τους τέθηκαν τα ερωτήματα, τα δύο δικαστήρια κινήθηκαν αναγκαστικά σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Το ΔΔΔ, ως ένα δικαστήριο γενικής δικαιοδοσίας, αποπειράθηκε να ερμηνεύσει τις υποχρεώσεις των κρατών σχετικά με την κλιματική αλλαγή, όπως αυτές προκύπτουν από κάθε τομέα του διεθνούς δικαίου. Συγκεκριμένα, από τη ΓΣ του ζητήθηκε να λάβει ιδιαίτερα υπόψη⁸⁶ τον Χάρτη των ΗΕ⁸⁷, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (στο εξής ICCPR)⁸⁸, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (στο εξής ICESCR)⁸⁹, την UNFCCC⁹⁰, την Συμφωνία του Παρισιού⁹¹, την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁹², την αρχή της δέουσας επιμέλειας, την αρχή της αποφυγής πρόκλησης σημαντικής βλάβης στο περιβάλλον και το καθήκον για προστασία και διαφύλαξη του

[https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Request for Advisory Opinion COSIS 12.12.22.pdf](https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Request_for_Advisory_Opinion_COSIS_12.12.22.pdf)

⁸⁴ United Nations General Assembly. (2023). Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change (Resolution 77/276, adopted March 29, 2023). United Nations. <https://docs.un.org/en/A/RES/77/276>

⁸⁵ International Court of Justice. (n.d.). Written proceedings — Obligations of States in respect of climate change (Case No. 187). International Court of Justice.

<https://www.icj-cij.org/case/187/written-proceedings>

⁸⁶ Βλ. Υποσημείωση 84.

⁸⁷ Charter of the United Nations, 1 U.N.T.S. XVI (opened for signature June 26, 1945, entered into force October 24, 1945).

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=I-1&chapter=1

⁸⁸ International Covenant on Civil and Political Rights, 999 U.N.T.S. 171 (opened for signature December 16, 1966, entered into force March 23, 1976).

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4

⁸⁹ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 U.N.T.S. 3 (opened for signature December 16, 1966, entered into force January 3, 1976).

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4

⁹⁰ Βλ. Υποσημείωση 9.

⁹¹ Βλ. Υποσημείωση 11.

⁹² Universal Declaration of Human Rights, G.A. Res. 217 A (III), U.N. Doc. A/810 (December 10, 1948). <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

θαλάσσιου περιβάλλοντος. Έτσι, το ΔΔΔ τόσο από τη φύση του δικαστηρίου όσο και από τη διατύπωση που επέλεξε η ΓΣ βρέθηκε με μία γεμάτη «φαρέτρα» στη διάθεσή του, προκειμένου να διαμορφώσει ελεύθερα και αναλυτικά τη γνωμοδότησή του. Αντίθετα, η αποστολή του ΔΔΔΘ περιορίστηκε στη διαπίστωση των υποχρεώσεων των κρατών για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος, υπό το Κεφάλαιο XII της ΣΔΘ⁹³. Το κοινό σημείο στις δύο διαδικασίες ήταν, βέβαια, ότι τα δικαστήρια καταπιάστηκαν με τη ΣΔΘ και συγκεκριμένα με τη σχέση του δικαίου της θάλασσας με την κλιματική αλλαγή. Το ίδιο το ΔΔΔ αναγνώρισε ότι, αν και τα ερωτήματα στα οποία κλήθηκε να απαντήσει ήταν ευρύτερα από αυτά του ΔΔΔΘ και δεν δεσμεύεται από τα ευρήματα του τελευταίου, εντούτοις, σε ό, τι αφορά την ερμηνεία της ΣΔΘ, αποδίδει εξαιρετική σημασία στη γνωμοδότηση του ΔΔΔΘ⁹⁴.

Αρχικά, το ΔΔΔ επισήμανε ότι οι ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου εμπίπτουν στον ορισμό της ρύπανσης του περιβάλλοντος, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1 (4) της ΣΔΘ, κατά συνέπεια οι προβλέψεις του 12^{ου} Κεφαλαίου της ΣΔΘ για την αποτροπή και μείωση της ρύπανσης του θαλάσσιου περιβάλλοντος έχουν εφαρμογή, ταυτιζόμενο πλήρως με τις θέσεις του ΔΔΔΘ⁹⁵. Έπειτα, τα δικαστήρια συνήγαγαν θετικές υποχρεώσεις των κρατών υπό το άρθρο 192 για λήψη μέτρων προστασίας του θαλάσσιου οικοσυστήματος, αλλά και την αρνητική υποχρέωση να απέχουν από οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψη υποβάθμισής του⁹⁶. Τέλος, αμφότερα υπογράμμισαν ότι το μέτρο της δέουσας επιμέλειας για τη συμμόρφωση με αυτές τις υποχρεώσεις, απορρέουσες από τα άρθρα 192 και 194 της Σύμβασης, είναι επαυξημένο, δεδομένου του υψηλού κινδύνου για πρόκληση βλάβης στο περιβάλλον, ενώ έλαβαν σοβαρά υπόψη τις διαφορετικές δυνατότητες μεταξύ των κρατών⁹⁷.

Το ΔΔΔΘ έκανε μερικές σπουδαίες διαπιστώσεις για τη θέση της ΣΔΘ μέσα στο διεθνές δίκαιο της κλιματικής αλλαγής. Αναγνωρίζοντας ότι η UNFCCC και η Συμφωνία του Παρισιού σχετίζονται με την ερμηνεία και την εφαρμογή της ΣΔΘ σε ό,

⁹³ Βλ. Υποσημείωση 83.

⁹⁴ Βλ. Υποσημείωση 12, Παράγραφοι 337-338.

⁹⁵ Βλ. Υποσημείωση 12, Παράγραφοι 339-340 και Υποσημείωση 57, Παράγραφοι 161-179.

⁹⁶ Όπως παραπάνω, Παράγραφοι 342 και 385,387 αντίστοιχα.

⁹⁷ Όπως παραπάνω, Παράγραφοι 343, 347 και 239,241 αντίστοιχα.

τι αφορά τη θαλάσσια ρύπανση από εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, υπογράμμισε ότι η συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη Συμφωνία του Παρισιού δεν συνεπάγεται ικανοποίηση των επιταγών της ΣΔΘ για προστασία της θαλάσσιας ζωής. Έτσι, αποσυνέδεσε οριστικά τις δύο συμβάσεις δείχνοντας στα κράτη ότι πρόκειται για διαφορετικά πλέγματα υποχρεώσεων και δεν μπορούν να επικαλούνται ότι εκπληρώνουν με συνέπεια τις δεσμεύσεις τους, συμμορφούμενα κατά βούληση στο ένα από τα δύο καθεστώτα. Στο πλαίσιο αυτό, ξεκαθάρισε και το ζήτημα που τέθηκε από ορισμένα κράτη κατά τις προφορικές και γραπτές διαδικασίες, ότι δηλαδή η Συμφωνία του Παρισιού αποτελεί ειδικότερη ρύθμιση της κλιματικής αλλαγής και, σύμφωνα με την αρχή *lex specialis*, δεν γίνεται να τους επιβάλλονται αυστηρότερες δεσμεύσεις με βάση τις γενικές διατάξεις για το περιβάλλον που εμπεριέχονται στη ΣΔΘ. Το ΔΔΔΘ σημείωσε με έμφαση ότι πρόκειται για δύο ξεχωριστές συμβάσεις, που επιβάλλουν διαφορετικές υποχρεώσεις και η Συμφωνία του Παρισιού, αν και συμπληρώνει τη ΣΔΘ, δεν την αντικαθιστά⁹⁸.

Το ΔΔΔ ενίσχυσε αυτή τη διαπίστωση και την επέκτεινε γενικά στις συνθήκες για την κλιματική αλλαγή και τη σχέση τους με το γενικό διεθνές δίκαιο. Απέρριψε τα σχετικά επιχειρήματα, αντίστοιχα με αυτά που προέταξαν την αρχή *lex specialis* στο ΔΔΔΘ, δηλώνοντας ότι οι υποχρεώσεις από τις «κλιματικές» συνθήκες δεν αποτελούν ειδικότερους κανόνες σε σχέση με τις επιταγές του διεθνούς εθιμικού δικαίου. Η εκπλήρωση των πρώτων δεν σημαίνει αυτόματη συμμόρφωση με τις τελευταίες⁹⁹.

Βέβαια, το ΔΔΔ εισήλθε και στα ζητήματα της ανόδου της στάθμης της θάλασσας με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, κάτι από το οποίο το ΔΔΔΘ επέλεξε να απόσχει λόγω της διατύπωσης του αιτήματος για την παροχή γνωμοδότησης, το οποίο, σύμφωνα με το ΔΔΔΘ, θα έπρεπε να είναι πιο ξεκάθαρο στη ζήτηση της ανόδου της στάθμης των υδάτων, εάν η πραγματική επιθυμία των αιτούντων ήταν η ενασχόληση του δικαστηρίου και με αυτό το ζήτημα¹⁰⁰. Έτσι, το ΔΔΔ καταπιάστηκε με το θέμα και παρατηρώντας τόσο το έργο της ILC όσο και την πρακτική των κρατών, αποφάνθηκε ότι η ΣΔΘ δεν απαιτεί από τα κράτη να ανανεώνουν τους υπάρχοντες

⁹⁸ Βλ. Υποσημείωση 57, Παράγραφοι 220-224.

⁹⁹ Βλ. Υποσημείωση 12, Παράγραφοι 162-171, 309-315, 354.

¹⁰⁰ Βλ. Υποσημείωση 57, Παράγραφος 150.

χάρτες που αναπαριστούν γραμμές βάσης και τα εξωτερικά όρια των θαλασσίων ζωνών τους, όταν αυτά επηρεάζονται από την άνοδο των υδάτων¹⁰¹. Με την αναφορά στα κράτη αλλά και την ILC το ΔΔΔ επιχείρησε να καταδείξει ότι αυτή η θέση τυγχάνει ευρείας αποδοχής και συμπυκνώνει σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις των κρατών ανά τον κόσμο¹⁰². Γενικά το ΔΔΔ, όπως υπογραμμίζεται από την ίδια τη γνωμοδότηση αλλά και τους ερευνητές, επιχείρησε να αναλύσει συστηματικά τις αλληλεπιδράσεις της κλιματικής αλλαγής, του δικαίου της θάλασσας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων από τους λοιπούς κανόνες του διεθνούς δικαίου. Αυτή η αυστηρή του προσήλωση για μία αρμονική και συνεκτική ερμηνεία του διεθνούς δικαίου της κλιματικής αλλαγής παρέχει, αναμφίβολα, ισχυρά σημεία αναφοράς στα οποία μπορεί να οικοδομηθεί μία συνεπής κρατική πρακτική και μελλοντικές κανονιστικές απόπειρες¹⁰³.

Κλείνοντας, αξίζει να σταθούμε στο γεγονός ότι το ΔΔΔ ασχολήθηκε και με τη διεθνή ευθύνη των κρατών που απορρέει από την κλιματική αλλαγή. Στις παραγράφους 405-407 διαπίστωσε ότι οι κανόνες για την ευθύνη των κρατών¹⁰⁴ (Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, στο εξής ARSIWA) βρίσκουν εφαρμογή, δεδομένου ότι αποτελούν εκδήλωση κανόνων εθιμικού δικαίου (παρ. 407). Υπογράμμισε ότι τα κράτη είναι υπεύθυνα για τις πράξεις και τις παραλείψεις των οργάνων τους και φέρουν την υποχρέωση να ρυθμίζουν επιμελώς την ιδιωτική δραστηριότητα, η οποία είναι επιβλαβής για το περιβάλλον, ακόμα κι αν αυτή η κατάσταση, ως εκδηλούμενη από ιδιώτες, δεν αποδίδεται στο πρόσωπο του κράτους (παρ. 428). Ακόμη, όρισε ρητά ότι στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής κάθε ζημιωθέν κράτος μπορεί, ξεχωριστά, να εγκαλεί

¹⁰¹ Βλ. Υποσημείωση 12, Παράγραφοι 355-362/

¹⁰² Khng, N. (2025, November 17). The World Court on law of the sea and statehood in the context of climate change-related sea-level rise. EJIL: Talk! <https://www.ejiltalk.org/the-world-court-on-law-of-the-sea-and-statehood-in-the-context-fo-climate-change-related-sea-level-rise/>

¹⁰³ Holst, R. R. (2025, August 7). Climate change law and the law of the sea: Systemic impacts of the ICJ and ITLOS advisory opinions read together. Völkerrechtsblog. <https://voelkerrechtsblog.org/climate-change-law-and-the-law-of-the-sea/>

¹⁰⁴ International Law Commission. (2001). Responsibility of States for internationally wrongful acts. (Yearbook of the International Law Commission 2001, Vol. II, Part 2). United Nations. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

οποιοδήποτε κράτος έχει διαπράξει μία διεθνώς παράνομη πράξη βλάπτοντας το κλίμα και τα άλλα μέρη του περιβάλλοντος (παρ. 432).

Το πρόβλημα που δημιουργείται, φυσικά, στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής είναι και η αιτιώδης συνάφεια για τη διαπίστωση της ζημίας και συνακόλουθα της ευθύνης του κράτους, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο με διάχυτο χαρακτήρα στο οποίο κάθε κράτος συμβάλλει σε διαφορετικό βαθμό. Το ΔΔΔ αποσαφήνισε αυτά τα ζητήματα προβαίνοντας σε ορισμένες καίριες παρατηρήσεις. Πρώτα απ' όλα, απέρριψε την ιδέα της αδυναμίας διαπίστωσης αιτιώδους συνάφειας λόγω της φύσης της κλιματικής αλλαγής, καθώς και την άποψη ότι αυτή τεκμαίρεται αυτόματα (παρ. 435). Απαίτησε την απόδειξη της ύπαρξης του συνδέσμου παρέχοντας και μία συλλογιστική διαδικασία δύο βημάτων για τη διαπίστωση αυτού. Αρχικά, ένα κλιματικό γεγονός να μπορεί να αποδοθεί σε ανθρώπινο παράγοντα και, κατά δεύτερο, σε ποιο βαθμό αυτό το γεγονός δύναται να συνδεθεί με τη συμπεριφορά ενός κράτους (παρ. 437). Η πρώτη προϋπόθεση φαίνεται ικανή να πληρωθεί με καταφυγή στα μέσα της επιστήμης, ενώ η δεύτερη, αναμφίβολα, απαιτεί μία *in concreto* εξέταση¹⁰⁵. Το ΔΔΔ, παρόλο που διαπίστωσε ότι ο αιτιώδης σύνδεσμος ανάμεσα στην κρατική συμπεριφορά και στη βλάβη που προκύπτει από την κλιματική αλλαγή είναι πιο χαλαρός σε σχέση με περιστατικά ρύπανσης τοπικού και συγκεκριμένου χαρακτήρα, δέχθηκε ότι η διαπίστωσή του δεν είναι αδύνατη, υποχωρώντας σε κάποιο βαθμό από το μέτρο του άμεσου δεσμού της συμπεριφοράς με το ζημιολόγο γεγονός (παρ. 437-438).

Τέλος, το ΔΔΔ δήλωσε ότι οι υποχρεώσεις των κρατών για την προστασία του κλίματος και του περιβάλλοντος από τις ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, ιδίως η υποχρέωση για αποτροπή σημαντικής διασυνοριακής βλάβης υπό το εθνικό δίκαιο, συνιστούν υποχρεώσεις *erga omnes*. Αντίστοιχα, οι συμβατικές υποχρεώσεις από την UNFCCC και τη Συμφωνία του Παρισιού, συνιστούν υποχρεώσεις *erga omnes partes*, διότι προστατεύουν το συμφέρον όλων των κρατών για ένα βιώσιμο κλίμα, από το οποίο επωφελείται η διεθνής κοινότητα ως σύνολο

¹⁰⁵ Paddeu, F., & Jackson, M. (2025, July 25). State responsibility in the ICJ's Advisory Opinion on climate change. EJIL:Talk!. <https://www.ejiltalk.org/state-responsibility-in-the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change/>

(παρ. 440). Ο *erga omnes* χαρακτήρας συνδέεται και με τη φύση του περιβάλλοντος ως παγκόσμιου κοινού αγαθού¹⁰⁶. Η σημαντική συνέπεια είναι ότι, πλέον, όλα τα κράτη έχουν συμφέρον για την τήρηση των υποχρεώσεών τους, διότι έχει ανοίξει ο δρόμος για την επίκληση της ευθύνης τους από τα υπόλοιπα κράτη για μη συμμόρφωση. Βέβαια, τέτοιες πρωτοβουλίες συχνά διαθέτουν μόνο διπλωματική και επικοινωνιακή ισχύ, όμως, το ΔΔΔ έδωσε τη δυνατότητα για μεγαλύτερη ένδικη διεκδίκηση στο μέλλον, προκαλώντας αίσθηση στην παγκόσμια κοινότητα¹⁰⁷. Καταληκτικά, ήταν, επίσης, η πρώτη φορά που το ΔΔΔ ρητά αναγνώρισε το δικαίωμα της δικαστικής επίκλησης της ευθύνης σε όλα τα κράτη (παρ. 442), όταν η διεθνώς παράνομη συμπεριφορά σχετίζεται με υποχρεώσεις *erga omnes* που οφείλονται στην παγκόσμια κοινότητα ως σύνολο (άρθρο 48 παρ. 1 (β) ARSIWA). Παράλληλα, δεν δίστασε να διατυπώσει ότι το ζημιωθέν κράτος μπορεί να απαιτήσει τη μη επανάληψη της παράνομης πράξης (άρθρο 30 (β)), περιβάλλοντας έμμεσα τον κανόνα με ισχύ εθιμικού, πλέον, δικαίου¹⁰⁸.

Συμπεραίνουμε ότι και οι δύο γνωμοδοτήσεις έχουν αφήσει ένα πολύ ισχυρό στίγμα στο δίκαιο της κλιματικής αλλαγής. Μπορεί το ΔΔΔ να κινήθηκε σε ευρύτερο πλαίσιο, όμως και η συνεισφορά του ΔΔΔΘ ήταν μείζονος σημασίας. Κατηγοριοποιώντας τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου ως θαλάσσια ρύπανση για τις ανάγκες της ΣΔΘ, το δικαστήριο επεξέτεινε το πεδίο εφαρμογής της τελευταίας καθιστώντας την ικανή να στεγάσει νομικούς προβληματισμούς σχετικούς με την κλιματική αλλαγή. Παράλληλα, η προσήλωσή του στην ανάδειξη της σημασίας των αρχών, όπως η αυξημένη δέουσα επιμέλεια, η υποχρέωση των κρατών για συνεργασία και το καθήκον προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος, σηματοδοτεί ότι είναι αναγκαία η εμπέδωση αυτών σε κάθε χάραξη πολιτικής ανά τον κόσμο και υπογραμμίζει τον κρίσιμο ρόλο του διεθνούς δικαίου στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την προστασία των ωκεανών. Αντίστοιχα, η γνωμοδότηση του ΔΔΔ, αν και μη δεσμευτική, αποτελεί μία συνεισφορά-ορόσημο του δικαστηρίου στο

¹⁰⁶ Βλ. Υποσημείωση 12, Declaration of Judge Tladi, Παράγραφος 34.

<https://icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-12-enc.pdf>

¹⁰⁷ Stallard, E., & Rannard, G. (2025, July 24). Top UN court says countries can sue each other over climate change. BBC News. <https://www.bbc.co.uk/news/articles/ce379k4v3pwo>

¹⁰⁸ Βλ. Υποσημείωση 105.

διεθνές δίκαιο της κλιματικής αλλαγής. Επιστρατεύοντας πειστική νομική επιχειρηματολογία και εισερχόμενο σε «διάλογο» με τα υπόλοιπα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, όπως το ΔΔΔΘ, το δικαστήριο κληροδοτεί ένα νομικό παράδειγμα που μπορεί να καθοδηγήσει στο μέλλον την ένδικη διεκδίκηση αξιώσεων και τις προσπάθειες διαμόρφωσης πολιτικής στα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής¹⁰⁹. Την ίδια στιγμή, λόγω της εκτεταμένης συμμετοχής στις διαδικασίες του δικαστηρίου και του βήματος που δόθηκε, ιδίως στα μικρότερα κράτη, η συγκεκριμένη γνωμοδοτική διαδικασία θα επιτελέσει μελλοντικά και το ρόλο ενός αποθετηρίου, όπου θα διασώζεται η βιωμένη εμπειρία αυτών που βιώνουν πιο έντονα τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης.

Έχοντας εξετάσει την αλληλεπίδραση του δικαίου της θάλασσας με την κλιματική αλλαγή τόσο θεωρητικά όσο και μέσα από την οπτική διεθνών θεσμών και δικαστηρίων προχωράμε στην τελευταία ενότητα του παρόντος κεφαλαίου, αυτή της εξέτασης της διατήρησης της κρατικής υπόστασης σε καθεστώς μερικής ή ολικής απώλειας εδάφους εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Όπως θα καταδειχθεί, η διατήρηση της κρατικής υπόστασης είναι νευραλγική, ώστε τόσο οι θαλάσσιες οριοθετήσεις να συνδέονται με το νομικό πρόσωπο ενός κράτους, όσο και η προστασία των ατόμων (που αποτελεί αντικείμενο μελέτης του τρίτου κεφαλαίου της παρούσας) να μπορεί να πραγματοποιηθεί.

2.4 Κρατική υπόσταση. Διατήρηση σε συνθήκη απώλειας εδάφους εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας;

Υπάρχει μία κοινή αλλά εσφαλμένη αντίληψη ότι οι άνθρωποι θα καταστούν ανιθαγενείς, εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και της απώλειας της εδαφικής επικράτειας του κράτους. Αυτή η ερμηνεία βασίζεται περισσότερο σε μία αυστηρά γραμματική, παρά δικαστική ανάγνωση της νομικής κατάστασης απώλειας της κρατικής υπόστασης¹¹⁰. Το σχετικό συμβατικό κείμενο αναφέρει ως ανιθαγενή αυτόν που δεν διαθέτει την υπηκοότητα κανενός κράτους, αλλά αυτή η πρόβλεψη αφορά περισσότερο την ύπαρξη και διαπίστωση της ιθαγένειας παρά την

¹⁰⁹ Βλ. Υποσημείωση 22.

¹¹⁰ McAdam, J. (2025). Displacement in the ICJ's Advisory Opinion on Climate Change. Environmental Policy and Law. <https://doi.org/10.1177/18785395251407456>

αποτελεσματικότητα αυτής¹¹¹. Βέβαια, μερικά κράτη έχουν αρχίσει να διαμορφώνουν την εθνική τους νομοθεσία με τρόπο που να περιορίζει ή να αποτρέπει την απόκτηση της ιθαγένειας των γονέων από παιδιά που γεννιούνται στο εξωτερικό, εξαιτίας εκτοπισμού των πρώτων. Αυτό, όμως, είναι μία κατάσταση που προκύπτει από την πρακτική των κρατών και δεν αφορά τις συνέπειες από τη φυσική εξαφάνιση του εδάφους και τα νομικά επακόλουθα αυτού¹¹².

Αντίθετα με αυτού του είδους τις πρακτικές, στη θεωρία, στη νομολογία και τη διεθνή πρακτική υπάρχει ομοφωνία για τη συνέχιση της κρατικής υπόστασης ακόμα και σε περίπτωση ολικής απώλειας του εδάφους. Το ΔΔΔ σημείωσε ότι η εξαφάνιση ενός εκ των συστατικών στοιχείων του κράτους δεν συνεπάγεται την απώλεια της νομικής του υπόστασης¹¹³. Η θέση αυτή του δικαστηρίου βρίσκεται σε πλήρη ευθυγράμμιση με τα ευρήματα της ILC¹¹⁴, της ILA¹¹⁵, καθώς και τις δηλώσεις των κρατών μελών του ΟΗΕ στην 6^η Επιτροπή της ΓΣ που τάχθηκαν υπέρ της συνέχισης της νομικής προσωπικότητας του κράτους. Αξίζει να επισημανθεί ότι κατά τη διάρκεια της συζήτησης στην 6^η Επιτροπή κανένα κράτος δεν αντιτάχθηκε στη συνέχιση της νομικής υπόστασης του κράτους, αν και ορισμένα θεώρησαν ότι το θέμα είναι υποτυπώδες προς το παρόν¹¹⁶. Τα κράτη του Ειρηνικού¹¹⁷ και η Συμμαχία των Μικρών Νησιωτικών Κρατών¹¹⁸ τάχθηκαν, επίσης, υπέρ της διατήρησης του κράτους. Ιδιαίτερη σημασία έχει η σύμβαση μεταξύ Αυστραλίας και Τουβαλού, διότι αποτυπώθηκε σε συμβατικό κείμενο ότι η κρατική υπόσταση του Τουβαλού θα

¹¹¹ Convention relating to the Status of Stateless Persons, 360 U.N.T.S. 117 (adopted September 28, 1954, entered into force June 6, 1960). Άρθρο 1.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-stateless-persons>

¹¹² Βλ. Υποσημείωση 110.

¹¹³ Βλ. Υποσημείωση 12, Παράγραφος 363.

¹¹⁴ Βλ. Υποσημείωση 64, Παράγραφοι 35-41.

¹¹⁵ Βλ. Υποσημείωση 60.

¹¹⁶ Βλ. Υποσημείωση 110.

¹¹⁷ Pacific Islands Forum. (2023, November 20). 2023 Declaration on the continuity of statehood and the protection of persons in the face of climate change-related sea-level rise. <https://forumsec.org/publications/2023-declaration-continuity-statehood-and-protection-persons-face-climate-change>

¹¹⁸ Βλ. Υποσημείωση 71.

συνεχίσει να υφίσταται ανεξάρτητα από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της ανόδου της στάθμης των υδάτων¹¹⁹.

Καθίσταται, λοιπόν, εύκολα αντιληπτό ότι η διεθνής κοινότητα, τη δεδομένη χρονική στιγμή, έχει λάβει ξεκάθαρη θέση στο ζήτημα. Από νομικής άποψης είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι τόσο η ΣΔΘ όσο και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών του 1933¹²⁰, συνήφθησαν σε μία εποχή κατά την οποία οι συντάκτες δεν θα μπορούσαν -πιθανόν- να αντιληφθούν ότι η κρατική υπόσταση θα απειληθεί από την κλιματική αλλαγή και την άνοδο των υδάτων, κι έτσι δεν συμπεριέλαβαν αντίστοιχες ρυθμίσεις στα κείμενα. Ωστόσο, το έργο των θεσμών και των δικαστηρίων ήρθε για να καλύψει αυτό το συμβατικό κενό επιχειρηματολογώντας εντός του υπάρχοντος πλαισίου υπέρ της διατήρησης της κρατικής υπόστασης. Η ILC βάσισε τη θέση της για τη συνέχιση του κράτους, τη διατήρηση της νομικής του προσωπικότητας και της συμμετοχής του στους διεθνείς οργανισμούς σε γενικές αρχές, καθώς και σε συγκεκριμένες ρυθμίσεις. Στο άρθρο 1 της Σύμβασης του 1933, το οποίο θέτει τα γενικώς αποδεκτά κριτήρια για το σκοπό της αναγνώρισης της ύπαρξης ενός κράτους ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου, δεν αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της συνέχισης της κρατικής υπόστασης σε περίπτωση ανόδου της στάθμης των υδάτων και απώλειας του εδάφους¹²¹. Η ILC προσέδωσε και μία διάσταση ανθρωπίνων δικαιωμάτων για να αποφανθεί υπέρ της συνέχισης του κράτους. Εκτός του δικαιώματος των κρατών να διαφυλάττουν την ύπαρξή τους και την εδαφική τους ακεραιότητα αναφέρθηκε και στο δικαιώματα αυτοδιάθεσης των ατόμων, ιδίως των αυτοχθόνων. Δεν μπορούν να καταστούν ανιθαγενείς χωρίς τη συναίνεσή τους¹²². Η ασφάλεια δικαίου, η κυριαρχική ισότητα

¹¹⁹ Australia & Tuvalu. (2023). Australia–Tuvalu Falepili Union Treaty (signed Nov. 9, 2023; entered into force Aug. 28, 2024). <https://www.dfat.gov.au/geo/tuvalu/australia-tuvalu-falepili-union-treaty/treaty-text-falepili-union>

¹²⁰ Convention on the Rights and Duties of States. (1933, December 26). Convention on the Rights and Duties of States (entered into force December 26, 1934). League of Nations Treaty Series, 165, 19.

<https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280166aef>

¹²¹ Βλ. Υποσημείωση 64, Παράγραφος 37.

¹²² Όπως παραπάνω, Παράγραφοι 38-39.

των κρατών, η μόνιμη κυριαρχία επί των φυσικών πόρων και η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης, δικαιοσύνης και ασφάλειας υπαγορεύουν, επίσης, αυτή τη θέση.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι όχι μόνο απουσιάζει μία νομική ρύθμιση που να συνηγορεί υπέρ της απώλειας της κρατικής υπόστασης, αλλά και η διεθνής πρακτική ευνοεί αναντίρρητα την αντίθετη προσέγγιση. Κατά την άποψη του γράφοντος, αυτή η επιλογή φαίνεται ότι είναι αναπόφευκτη αν αναλογιστούμε ότι τόσο η διαφύλαξη των συμφερόντων των κρατών όσο και η προστασία των ανθρώπων συνδέεται άρρηκτα με την ύπαρξη κρατικής νομικής προσωπικότητας. Η οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών ως εκδήλωση της κυριαρχίας των κρατών και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτρέποντας καταστάσεις ανιθαγενών προσώπων, δεν νοείται ανεξάρτητα από την εμπέδωση της συνέχισης της κρατικής υπόστασης, ανεξαρτήτως των γεωγραφικών αλλαγών στο έδαφός τους. Σε τελική ανάλυση πρόκειται για ζήτημα δικαιοσύνης, διότι τα μικρά κράτη που έχουν συμβάλλει τα ελάχιστα στην κλιματική αλλαγή καλούνται να αντιμετωπίσουν δυσανάλογα βάρη για την αντιμετώπιση των επιπτώσεών της.

Οι τελικές αυτές σκέψεις μας εισάγουν στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας, όπου θα εξεταστεί το ζήτημα του εκτοπισμού λόγω κλίματος με έμφαση, βέβαια, στις περιοχές που πλήττονται λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Η ανάλυση διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Αρχικά, θα επιχειρηθεί μία επισκόπηση του ζητήματος του εκτοπισμού με αναφορά σε συγκεκριμένα δεδομένα και εννοιολογικές διασαφηνίσεις κι έπειτα μία συγκεντρωτική παρουσίαση των εφαρμόσιμων νομικών πλαισίων στις περιπτώσεις αυτές. Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στις αποφάσεις των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων σε σχετικές υποθέσεις και μία νύξη στο ρόλο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την προστασία των ατόμων σε συνθήκες κλιματικής κρίσης.

Κεφάλαιο 3: Εκτοπισμός λόγω κλίματος

3.1 Επισκόπηση της υπάρχουσας κατάστασης και εννοιολογικές διασαφήσεις

Οι περιοχές που πλήττονται από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας συνεπεία της κλιματικής αλλαγής είναι μεταξύ αυτών, που ο Ειδικός Εισηγητής των ΗΕ για τις Σύγχρονες Μορφές Φυλετικών Διακρίσεων έχει χαρακτηρίσει ως “sacrifice zones” τονίζοντας την ευαλωτότητά τους¹²³. Αντίστοιχα η θεωρία έχει υπογραμμίσει ότι οι πληθυσμοί αυτών των περιοχών υφίστανται μία «αργή» βία, που μετουσιώνεται σε καταστροφή μέσα σε βάθος χρόνου και χώρου, καθώς οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της ανόδου των υδάτων θα γίνουν πιο έντονες στις επόμενες δεκαετίες¹²⁴. Ορισμένα δεδομένα κάνουν λόγο ακόμη και απειλή του 20% του παγκόσμιου πληθυσμού που ζει σε μία ακτίνα 30 km από τις ακτές¹²⁵. Ο Πρόεδρος της ΓΣ του ΟΗΕ επισήμανε ότι για τους πληθυσμούς που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας απειλεί τη διαβίωσή τους, καταστρέφει υποδομές και σε ακραίες περιπτώσεις οδηγεί στον εκτοπισμό ολόκληρων νησιωτικών πληθυσμών και παράκτιων κοινοτήτων¹²⁶. Έτσι, αντιλαμβανόμαστε ότι ο διάλογος γύρω από τον εκτοπισμό είναι εξαιρετικά επίκαιρος και διατρέχει την διεθνή κοινότητα ως ένα θέμα αιχμής και όχι ως αφηρημένη μελλοντική πιθανότητα.

Οι συνέπειες από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας για τις κοινωνίες είναι κεφαλαιώδους σημασίας. Η καταστροφή του περιβάλλοντος, η αύξηση του κόστους διαβίωσης, η μείωση της βιοποικιλότητας, η εξαφάνιση υποδομών, η μείωση του τουρισμού, η απώλεια της πολιτιστικής κληρονομιάς και εντέλει της ίδιας της ταυτότητας των πληθυσμών (ιδίως των αυτοχθόνων) ένεκα του εκτοπισμού, μας οδηγούν να συνειδητοποιήσουμε ότι πρόκειται για μία πρόκληση για την ανθρωπότητα, το μέγεθος της οποίας είναι ήδη σημαντικό και μπορεί να ανέλθει σε ένα επίπεδο χωρίς προηγούμενο, αν επιβεβαιωθούν τα πιο απαισιόδοξα σενάρια για

¹²³ Achiume, E. T. (2023). Ecological crisis, climate justice and racial justice (Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, A/77/549). United Nations. Παράγραφοι: 1-2.

<https://undocs.org/A/77/549>

¹²⁴ Βλ. Υποσημείωση 54, σελ. 22-23.

¹²⁵ Βλ. Υποσημείωση 54, σελ. 6.

¹²⁶ Βλ. Υποσημείωση 35.

την άνοδο της στάθμης των θαλασσών¹²⁷. Ο εκτοπισμός επιτείνει τα ανωτέρω προβλήματα και γεννά νέους ατομικούς και συλλογικούς κινδύνους επηρεάζοντας την απόλαυση αρκετών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στην εκπαίδευση και σε ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον¹²⁸.

Οι αριθμοί είναι ήδη αμείλικτοι. Γίνεται λόγος 45.8 εκατομμύρια ανθρώπους εσωτερικά εκτοπισμένους εξαιτίας φυσικών καταστροφών το 2024 στην ετήσια έκθεση του Internal Displacement Monitoring Centre (στο εξής IDMC)¹²⁹, ενώ στην αρχική σελίδα του οργανισμού αναφέρεται ένας μέσος όρος 25.3 εκατομμυρίων ανθρώπων που εκτοπίζεται κάθε χρόνο από το 2008, συμπεριλαμβανομένων μόνο των έκτακτων περιστατικών. Παρόλο που δεν υπάρχουν αντίστοιχα αξιόπιστα νούμερα για τον εκτοπισμό σε ξένα κράτη εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και των φυσικών καταστροφών, γίνεται αντιληπτό το μέγεθος του ζητήματος και από την αύξηση των αιτημάτων παροχής διεθνούς προστασίας¹³⁰.

Κάνουμε λόγο για εκτοπισμένους λόγω κλίματος ανθρώπους, όμως είναι αυτή η επιλογή σωστή; Ο τίτλος της παρούσας εδώ αποδεικνύεται εν μέρει παραπλανητικός, διότι εμπεριέχει και τη λέξη «πρόσφυγας». Ωστόσο, αυτό αποτελεί μία επιλογή του γράφοντος με συμβολικό χαρακτήρα με σκοπό την ευαισθητοποίηση γι' αυτή την κατηγορία των ανθρώπων που βιώνουν εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, συχνά πανομοιότυπες με τους κατά νομική ακριβολογία πρόσφυγες. Ο ΟΗΕ υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ο όρος «πρόσφυγας» και σε αυτές τις περιπτώσεις και επιλέγει την ορολογία «κλιματικοί μετανάστες» (“climate migrants”)¹³¹.

¹²⁷ Βλ. Υποσημείωση 54, σελ. 37.

¹²⁸ United Nations General Assembly. (2022). The human right to a clean, healthy and sustainable environment (Resolution 76/300, adopted July 28, 2022). <https://undocs.org/A/RES/76/300>

¹²⁹ Internal Displacement Monitoring Centre. (2025). Global Report on Internal Displacement (GRID 2025). <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2025/>

¹³⁰ Βλ. Υποσημείωση 110.

¹³¹ United Nations. (2019, June 20). Let's talk about “climate migrants,” not “climate refugees”. United Nations Sustainable Development. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/06/lets-talk-about-climate-migrants-not-climate-refugees/>

Αυτή η επιλογή στηρίζεται σε ορισμένα επιχειρήματα:

Α) Η μετανάστευση λόγω κλίματος είναι κυρίως εσωτερική, οι άνθρωποι μετακινούνται χωρίς να διασχίζουν σύνορα και δεν αναζητούν διεθνή προστασία σε τρίτα κράτη.

Β) Δεν είναι πάντοτε αποτέλεσμα εξαναγκασμού, αλλά επιλογής, ειδικά σε περιοχές όπου επηρεάζονται με πολύ αργούς ρυθμούς από την κλιματική αλλαγή.

Γ) Συχνά καθίσταται ιδιαίτερα δυσδιάκριτος ο εντοπισμός των λόγων για τους οποίους κάποιος μετακινείται. Οι ανθρωπιστικοί, πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί λόγοι περιπλέκονται με τα προβλήματα της κλιματικής αλλαγής. Έτσι, η διαμόρφωση ενός ειδικού status κλιματικού πρόσφυγα μπορεί να δημιουργήσει ζητήματα προστασίας για άτομα, τα οποία δεν μετακινούνται αποκλειστικά λόγω της κλιματικής αλλαγής, αλλά εξαιτίας αυτής και οικονομικών αιτιών, ιδίως για οικονομικά ασθενή άτομα, τα οποία δεν είναι σε θέση να αποδείξουν το σύνδεσμο ανάμεσα στη μετακίνησή τους και τα περιβαλλοντικά αίτια.

Δ) Η τροποποίηση της Σύμβασης της Γενεύης για τους Πρόσφυγες του 1951¹³², ώστε να συμπεριλάβει και την έννοια των «κλιματικών» προσφύγων, μπορεί να αποβεί επιζήμια, διότι ήδη η κατάσταση του πλανήτη οδηγεί πολλούς ανθρώπους στην αναζήτηση προστασίας, ένεκα διώξεων και εξελισσόμενων συγκρούσεων¹³³.

Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (International Organization for Migration, στο εξής ΙΟΜ) επισημαίνει, επίσης, ότι δεν πρέπει να αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες οι άνθρωποι που μετακινούνται στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής και των φυσικών καταστροφών¹³⁴, διότι η περιβαλλοντική καταστροφή δεν συνιστά μία μορφή δίωξης, όπως ορίζουν τα κριτήρια της Σύμβασης της Γενεύης (1951)¹³⁵. Δεν απορρίπτει, βέβαια, ότι η σύμβαση μπορεί να εφαρμοστεί σε συγκεκριμένες

¹³² Convention Relating to the Status of Refugees. (1951, July 28). Convention Relating to the Status of Refugees (entered into force April 22, 1954). United Nations Treaty Series, 189, 137. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>

¹³³ Βλ. Υποσημείωση 131.

¹³⁴ International Organization for Migration. (2014). Outlook on migration, environment and climate change. https://publications.iom.int/system/files/pdf/mecc_outlook.pdf

¹³⁵ Βλ. Υποσημείωση 132 Άρθρο 1.

περιπτώσεις, όπου οι περιβαλλοντικοί παράγοντες συνυπάρχουν με τους πολιτικούς. Παραπέμπει στις αρχές του 1998 των ΗΕ για τον Εσωτερικό Εκτοπισμό¹³⁶, στις οποίες περιλαμβάνονται τα άτομα ή οι ομάδες που έχουν εξαναγκασθεί ή υποχρεωθεί να εγκαταλείψουν τις οικίες τους, συνεπεία ή προκειμένου να αποφύγουν τις επιπτώσεις φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών. Ο ορισμός, βέβαια, δεν αναφέρεται σε όσους έχουν διασχίσει διεθνή σύνορα ή αυτούς που μετακινούνται εξαιτίας αργών και σταδιακών διαδικασιών υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της ανόδου της στάθμης της θάλασσας.

Αναγνωρίζοντας ότι η σύναψη μίας νέας συνθήκης μπορεί να αποβεί μία μακρά πολιτική διαδικασία και τα κράτη να επιδείξουν σχετική απροθυμία, προκρίνει την υιοθέτηση πρωτοβουλιών σε ένα πλαίσιο soft-law με έμφαση στις μεταναστευτικές πολιτικές¹³⁷. Προτρέπει σε εντοπισμό των βασικών αναγκών και αδυναμιών του υπάρχοντος συστήματος, παραθέτοντας ως παράδειγμα την Πρωτοβουλία Nansen¹³⁸, η οποία είναι μία συμβουλευτική διαδικασία με πρωτεργάτες τα κράτη, που αποσκοπεί στην ανάδειξη αποτελεσματικών πρακτικών και στην οικοδόμηση συναίνεσης και συναντίληψης για την προστασία και την ικανοποίηση των αναγκών των ατόμων, που εκτοπίζονται διασχίζοντας σύνορα. Έτσι, η δράση αυτή καλύπτει και το κενό, θα παρατηρούσαμε, που καταλείπει ο ΟΗΕ, ο οποίος εξέδωσε τις κατευθυντήριες του 1998 για τον εσωτερικό εκτοπισμό. Η πρωτοβουλία Nansen περιλαμβάνει και τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και ξεκίνησε το 2012. Τέλος, ο ΙΟΜ προκρίνει, ελλείψει ενός διεθνούς κανονιστικού κειμένου, που να ασχολείται αποκλειστικά με τους κλιματικούς μετανάστες, την εφαρμογή των υπάρχοντων κανόνων δικαίου, ιδιαίτερα αυτών του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η προσέγγισή του αποτελεί μία χαρτογράφηση του προβλήματος που συνδυάζει τις νομικές ανησυχίες με την ανάγκη για την υιοθέτηση

¹³⁶ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (1998, August 1). Guiding Principles on Internal Displacement. <https://www.unhcr.org/protection/idps/43ce1cff2/guiding-principles-internal-displacement.html>

¹³⁷ Βλ. Υποσημείωση 134, σελ. 32.

¹³⁸ Platform on Disaster Displacement. (2015). The Protection Agenda: Recommendations on better protection of people displaced in the context of disasters and climate change (Volume I). https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2014/08/EN_Protection_Agenda_Volume_I_-_low_res.pdf

ορθών πολιτικών εντός του υπάρχοντος πλαισίου, χωρίς να αποδίδει τη λύση του προβλήματος της ανθρώπινης κινητικότητας εξαιτίας του κλίματος αποκλειστικά στη σύναψη μίας νέας σύμβασης¹³⁹. Αν αναλογιστούμε ότι η ανθρώπινη κινητικότητα εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής είναι ένα εξαιρετικά περίπλοκο θέμα, δεν φαίνεται επωφελής η επιλογή να επικεντρωθεί η συζήτηση αποκλειστικά στο αν απαιτείται η εγκαθίδρυση της νομικής έννοιας του κλιματικού πρόσφυγα¹⁴⁰.

Αντίστοιχα, η ILA κινήθηκε σε παρόμοιο επίπεδο. Με τη διακήρυξη του Σίδνεϋ το 2018¹⁴¹ αλλά και την τελική της έκθεση για την άνοδο της στάθμης της θάλασσας το 2024¹⁴², εστίασε στο υπάρχον πλαίσιο αναζητώντας τις λύσεις για τον εκτοπισμό εξαιτίας της ανόδου των υδάτων. Αναγνώρισε ότι τα κράτη έχουν πρωταρχική υποχρέωση να προστατεύουν και να παρέχουν βοήθεια στα άτομα που επηρεάζονται και να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματά τους, ιδίως της ελευθερίας της μετακίνησης, της μη επαναπροώθησης (non-refoulement) και τα πολιτιστικά δικαιώματα των γηγενών πληθυσμών και των τοπικών κοινοτήτων¹⁴³. Απαρίθμησε τις θετικές υποχρεώσεις των κρατών, όπως τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και της αποτροπής του εκτοπισμού, και επανέλαβε ότι οφείλουν να συνεργάζονται μεταξύ τους και με διεθνείς οργανισμούς, ώστε να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά το ζήτημα του εκτοπισμού. Τέλος, υπογράμμισε την υποχρέωση να διευκολύνουν τις μετακινήσεις ατόμων που αντιμετωπίζουν άμεσο κίνδυνο για τη ζωή τους και να προβαίνουν σε σχεδιασμένες μετοικήσεις πληθυσμών μόνο εφόσον οι τελευταίοι έχουν παράσχει τη συναίνεσή τους.

Κλείνοντας την παρούσα ενότητα, θα αναφερθούμε και στις διαπιστώσεις της ILC γύρω από την προστασία των ανθρώπων από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Η ILC σημείωσε ότι δεν υπάρχει σήμερα ένα νομικό πλαίσιο που αντιμετωπίζει συγκεκριμένα την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, όμως οι άνθρωποι παραμένουν φορείς δικαιωμάτων και τα κράτη, αντιστοίχως, φέρουν την

¹³⁹ Βλ. Υποσημείωση 134, σελ. 31.

¹⁴⁰ Βλ. Υποσημείωση 131.

¹⁴¹ Platform on Disaster Displacement. (2018). Sydney Declaration: Affirming the importance of protection for people displaced across borders in the context of disasters and climate change. <https://disasterdisplacement.org/resource/sydney-declaration/>

¹⁴² Βλ. Υποσημείωση 55.

¹⁴³ Βλ. Υποσημείωση 141.

υποχρέωση να τα σέβονται και να τα διαφυλάττουν. Η κεντρική αρχή, κατά την επιτροπή, θα πρέπει να είναι η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας για κάθε ενέργεια στο πλαίσιο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής¹⁴⁴. Η νομική τους προστασία θα πρέπει να είναι ένας συνδυασμός προσεγγίσεων με επίκεντρο τις ανάγκες των ατόμων και την προστασία των δικαιωμάτων αυτών. Θα πρέπει να οριοθετηθούν οι υποχρεώσεις τόσο του κράτους που υφίσταται τις συνέπειες της ανόδου των υδάτων όσο και αυτού που υποδέχεται τον πληθυσμό του πρώτου, με έμφαση στα ευάλωτα μέλη αυτού (για παράδειγμα, ηλικιωμένοι, παιδιά και γυναίκες). Η επιτροπή δεν διστάζει να υπογραμμίσει την ανάγκη για ενημέρωση των κοινωνιών και τη συμμετοχή τους στη λήψη συλλογικών αποφάσεων που αφορούν τόσο έντονα τη ζωή τους¹⁴⁵. Τέλος, δίνει παραδείγματα πρακτικών λύσεων που μπορούν να εφαρμοστούν, όπως ειδικές συμφωνίες κλιματικής κινητικότητας μεταξύ των κρατών.

Μέσα από την παράθεση των αριθμητικών δεδομένων και της πολιτικής σημαντικών διεθνών θεσμών για το ζήτημα, επιχειρήθηκε η κατανόηση του μεγέθους του προβλήματος και η θεωρητική του οριοθέτηση, διακρίνοντάς το σαφώς από την έννοια των «παραδοσιακών» προσφύγων. Στις γραμμές που έπονται, θα αποτυπωθεί εν συντομία το σχετικό νομικό πλαίσιο για την προστασία των ατόμων αυτών, στο οποίο έγιναν αναφορές και για τις ανάγκες της παρούσας ενότητας, ώστε έχοντας πλήρη εικόνα των πραγματικών και νομικών δεδομένων του θέματος να προχωρήσουμε στη συνέχεια στην εξέταση αποφάσεων των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων σχετικά με τα εν λόγω ζητήματα.

3.2 Το νομικό πλαίσιο της προστασίας των εκτοπισμένων λόγω κλίματος ατόμων

Ελλείψει ενός πλαισίου ειδικά σχεδιασμένου για την προστασία των ατόμων που εκτοπίζονται λόγω κλίματος από περιοχές που η άνοδος της στάθμης της θάλασσας είναι σημαντική, οι λύσεις που μπορούν να εμφανιστούν είναι έμμεσες και βασίζονται, κυρίως, στο δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και σε περιφερειακές/τοπικές κανονιστικές πρωτοβουλίες.

¹⁴⁴ Βλ. Υποσημείωση 64 παρ. 42-44.

¹⁴⁵ Όπως παραπάνω, παρ. 47.

Όπως είδαμε, η Σύμβαση της Γενεύης (1951) δεν περιλαμβάνει την έννοια του εκτοπισμένου λόγω κλίματος ή κλιματικού μετανάστη, αλλά μπορεί μόνο να κληθεί σε εφαρμογή αν, αυτός που μετακινείται τυχαίνει να εμπίπτει παράλληλα και στο καθεστώς του πρόσφυγα. Τέτοια σενάρια ανακύπτουν συχνά και μπορούν να ενεργοποιήσουν το πλέγμα της διεθνούς προστασίας για τα άτομα. Για παράδειγμα, άνθρωποι ενδέχεται να εκτοπίζονται εξαιτίας συρράξεων, οι οποίες προκαλούνται ή επιδεινώνονται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και το κράτος είναι απρόθυμο ή ανίκανο να παράσχει προστασία στα θύματα, εκθέτοντάς τα στον κίνδυνο δίωξης¹⁴⁶. Ακόμη, συχνά ακτιβιστές και δημοσιογράφοι διώκονται για τη δράση τους για την προστασία του περιβάλλοντος, κάτι το οποίο μπορεί να θεωρηθεί πολιτική στάση για τις ανάγκες της Σύμβασης της Γενεύης. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε την ύπαρξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως τα παιδιά και τους ηλικιωμένους, οι οποίοι, αν, για παράδειγμα, βιώνουν μία επισιτιστική κρίση, η ευαλωτότητά τους επιδεινώνεται σε συνθήκες κλιματικής κρίσης¹⁴⁷. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, δεν αποκλείει, επομένως, την εφαρμογή της Σύμβασης για τους Πρόσφυγες (1951), όμως θέτει συγκεκριμένες αθροιστικές προϋποθέσεις, χωρίς να εισάγει νέες έννοιες, όπως αυτή του κλιματικού πρόσφυγα. Ταυτόχρονα, έχει εκδώσει και σχετικές κατευθυντήριες οδηγίες για τα αιτήματα διεθνούς προστασίας στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής και των φυσικών καταστροφών¹⁴⁸.

Η Συμφωνία του Παρισιού και η UNFCCC αναγνωρίζουν τη σύνδεση μεταξύ της κλιματικής αλλαγής και της ανθρώπινης κινητικότητας, χωρίς όμως να επιβάλλουν αντίστοιχες νομικές υποχρεώσεις στα μέλη για προστασία στους εκτοπισμένους λόγω

¹⁴⁶ United Nations High Commissioner for Refugees. (2023, December 12). Climate change impacts and cross-border displacement: International refugee law and UNHCR's mandate (UNHCR Policy & Guidance). <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-12/UNHCR%20note%20on%20climate%20change%20international%20protection%20UNHCRs%20mandate%20Dec%202023.pdf>

¹⁴⁷ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 146.

¹⁴⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Legal considerations regarding claims for international protection made in the context of the adverse effects of climate change and disasters, 1 October 2020, <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/2020/en/123356>

κλίματος¹⁴⁹. Έχουν σημειωθεί και περιφερειακές απόπειρες για την εφαρμογή των αρχών της UNFCCC στον εκτοπισμό λόγω κλίματος, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Διακήρυξη της Καμπάλα¹⁵⁰, η οποία προτείνει ενέργειες όπως τη συλλογή δεδομένων, την ανάπτυξη δυνατοτήτων και την κινητοποίηση πόρων για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης που προκαλείται εξαιτίας της υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Τέτοιες προσπάθειες είναι, αναμφίβολα, ελπιδοφόρες, όμως, δεν λαμβάνουν χώρα σε μεγάλη κλίμακα και η δυνατότητα επιβολής τους είναι περιορισμένη, όπως και οι δυνατότητες αρκετών αφρικανικών κρατών. Σε κάθε περίπτωση, δεν παραγνωρίζεται ότι πρόκειται για ένα από τα λίγα παραδείγματα νομικά δεσμευτικού πλαισίου που αντιμετωπίζει τον εκτοπισμό λόγω κλίματος. Η συμβολή της είναι πολύ σημαντική, αν αναλογιστούμε ότι αναγνωρίζει περιβαλλοντικούς παράγοντες και την κλιματική αλλαγή ως αιτία εσωτερικού εκτοπισμού, πράγμα, βέβαια, που συνιστά και μία από τις αδυναμίες της, διότι δεν επεκτείνεται στο διασυνοριακό εκτοπισμό.

Ιδιαίτερα πρωτοποριακές κρίνονται και πρωτοβουλίες όπως της Αυστραλίας και της Αργεντινής. Η πρώτη, σε συνέχεια σύμβασης που υπέγραψε με το Τουβαλού δέχεται πλέον αιτήσεις από τους κατοίκους του δεύτερου για κλιματικές “visas”¹⁵¹, ενώ η Αργεντινή εφαρμόζει τις ανθρωπιστικές “visas”¹⁵². Είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν τέτοιες πολιτικές μπορούν να λάβουν διεθνή χαρακτήρα στο πλαίσιο μίας συνθήκης, καθώς οι συνέπειες για τα κράτη θα ήταν εξαιρετικά μεγάλες, αν αναλογιστούμε το πλήθος των ανθρώπων παγκοσμίως που βρίσκεται σε κινητικότητα

¹⁴⁹ Scopp, M. (2025, February 5). Climate-induced displacement: Establishing legal protections for climate refugees. Human Rights Research Center. <https://www.humanrightsresearch.org/post/climate-induced-displacement-establishing-legal-protections-for-climate-refugees>

¹⁵⁰ International Organization for Migration. (2024). Kampala Ministerial Declaration on Migration, Environment and Climate Change (MECC). https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd1411/files/documents/Kampala%20Ministerial%20Declaration%20on%20MECC_English%20signed.pdf

¹⁵¹ Ziebarth, D. (2025, November 17). Exodus on the horizon: Tuvalu’s mass climate visa applications signal a new era in human rights and climate migration. Human Rights Here. <https://www.humanrightshere.com/post/exodus-on-the-horizon-tuvalu-s-mass-climate-visa-applications-signal-a-new-era-in-human-rights-and-climate-migration1>

¹⁵² Bernas, F. (2017, November 10). Syrian refugees reap benefits of Argentina’s new visa rules. UNHCR. <https://www.unhcr.org/news/stories/syrian-refugees-reap-benefits-argentinas-new-visa-rules>

λόγω κλίματος. Παρόλα αυτά, δείχνουν έναν πρωτοποριακό δρόμο για την υιοθέτηση ανθρωποκεντρικών λύσεων, που υπερβαίνουν τις νομικές παραλείψεις ή δυσκαμψίες.

Το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση είναι μία από τις πρώτες διεθνείς συμφωνίες που αναγνωρίζει την κλιματική αλλαγή ως μία αιτία εκτοπισμού¹⁵³. Ο στόχος υπ' αριθμό 2 προτρέπει τα κράτη να αντιμετωπίσουν τις αιτίες της αναγκαστικής μετανάστευσης, συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Ωστόσο, έχει μη δεσμευτικό χαρακτήρα και περιορισμένη δυνατότητα επιβολής συγκεκριμένων υποχρεώσεων στα κράτη.

Η ύπαρξη των ανωτέρω νομοθετικών κειμένων αλλά και πρωτοβουλιών που κινούνται στο χώρο του soft-law, φανερώνει την έλλειψη ενός σαφούς πλαισίου για τους εκτοπισθέντες λόγω κλίματος. Η εφαρμογή των κανόνων τους σε ατομικές περιπτώσεις κρίνεται ιδιαίτερα δύσκολη. Έτσι, σε εφαρμογή καλείται -πρωταρχικά-, όπως θα καταδειχθεί και στην επόμενη ενότητα, το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ιδίως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΕΣΔΑ)¹⁵⁴, η Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΑΣΔΑ)¹⁵⁵, το ICCPR¹⁵⁶ και το ICESCR¹⁵⁷. Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, αναμφίβολα, θέτει σε κίνδυνο θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6 ICCPR) και το δικαίωμα σε ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης (άρθρο 11 ICESCR) είναι μεταξύ αυτών. Ειδικά οι ευάλωτοι πληθυσμοί του Παγκόσμιου Νότου απειλούνται άμεσα από την κλιματική κρίση¹⁵⁸. Τα υπάρχοντα δικαιώματα φαίνεται να νοηματοδοτούνται εκ νέου στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, προκειμένου να βρεθεί επαρκές πλαίσιο προστασίας για τα άτομα που επηρεάζονται από τις

¹⁵³ United Nations General Assembly. (2018, December 19). Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195). <https://docs.un.org/en/A/RES/73/195>

¹⁵⁴ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), 213 U.N.T.S. 221 (opened for signature November 4, 1950, entered into force September 3, 1953). https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

¹⁵⁵ American Convention on Human Rights "Pact of San José, Costa Rica." (1969, November 22). American Convention on Human Rights (entered into force July 18, 1978). Organization of American States. <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=08000002800f10e1>

¹⁵⁶ Βλ. Υποσημείωση 88.

¹⁵⁷ Βλ. Υποσημείωση 89.

¹⁵⁸ Βλ. Υποσημείωση 149.

συνέπειες αυτής. Οι απαντήσεις μας στις προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής, επιβάλλεται να διαπνέονται από σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών¹⁵⁹. Αρχές αυτών όπως η οικουμενικότητα και η αρχή της μη διάκρισης, είναι εξαιρετικά σημαντικές αφού εγγυώνται την προστασία όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως του νομικού χαρακτηρισμού αυτών ως προσφύγων ή απλά εκτοπισμένων λόγω κλίματος. Τέλος, η αρχή του “non-refoulement” και το δικαίωμα να μην γίνονται μαζικές απελάσεις φαίνεται ότι, επίσης, θα διεκδικήσουν σημαντικό πεδίο εφαρμογής στο πλαίσιο της κλιματικής κρίσης¹⁶⁰.

Εν κατακλείδι, η παρουσίαση του σχετικού νομικού πλαισίου, η οποία δεν απέβλεπε στο να είναι εξαντλητική, και η ανάδειξη της σημασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο του εκτοπισμού λόγω κλίματος, μας εισάγει στην τρίτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου. Πρόκειται για ένα ανθολόγιο αποφάσεων διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων με σχετικά σχόλια και αναφορές, από το οποίο θα καταστεί σαφής η στάση αυτών στο ζήτημα του εκτοπισμού λόγω κλίματος. Αναπόφευκτα, η διαδικασία είναι δυναμική και διαρκώς εξελισσόμενη, όμως μπορούμε να παρατηρήσουμε ορισμένες τάσεις και αρχές που αναδύονται και τείνουν να αποκρυσταλλωθούν. Ειδικά, αν λάβουμε υπόψη ότι δεν υπάρχει σήμερα δομημένο νομικό καθεστώς για την προστασία των εκτοπισμένων, καθίσταται απόλυτα σαφής η κρισιμότητα του ρόλου των δικαιοδοτικών οργάνων στην αντιμετώπιση των ατόμων αυτών. Οι στιγμές είναι ιστορικές, καθώς η στάση που θα επιδείξουν τα δικαστήρια μπορεί να καθορίσει τόσο αντίστοιχες πολιτικές όσο και την ανάδυση εθιμικών κανόνων στο μέλλον.

3.3 Διεθνή δικαιοδοτικά όργανα και εκτοπισμός λόγω κλίματος

Η ένδικη διεκδίκηση αξιώσεων με θέμα την κλιματική αλλαγή έχει γνωρίσει θεαματική αύξηση τα τελευταία χρόνια, ως ένας αποτελεσματικός τρόπος για να λογοδοτούν ιδιώτες αλλά και τα κράτη, για οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψή τους σχετικά με την κλιματική κρίση. Φυσικά, οι συνέπειες των επιβλαβών ενεργειών

¹⁵⁹ Βλ. Υποσημείωση 6, σελ. 419.

¹⁶⁰ Βλ. Υποσημείωση 134, σελ. 31.

έχουν ως θύματα τα άτομα¹⁶¹. Υποθέσεις έχουν αχθεί ενώπιον ευρωπαϊκών δικαστηρίων και της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ (UN Human Rights Committee στο εξής HRC), ενώ το ΔΔΔ και το Διαμερικανό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΔΔΑΔ) έχουν εκδώσει σχετικές γνωμοδοτήσεις¹⁶², με την αντίστοιχη γνωμοδότηση του Αφρικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων να αναμένεται με μεγάλη αγωνία¹⁶³.

Η ανάλυση θα επικεντρωθεί στο ζήτημα του εκτοπισμού, όπως αυτό αναφέρθηκε στις σχετικές δικαστικές διαδικασίες, με γενικότερη αναφορά στο ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την δικαστική επιδίωξη αξιώσεων σε κλιματικές υποθέσεις.

Το ΔΔΔ στην γνωμοδότησή του σχετικά με τις υποχρεώσεις των κρατών ενόψει της κλιματικής αλλαγής τον Ιούλιο του 2025¹⁶⁴ αναγνώρισε τον εκτοπισμό ως μία από τις σοβαρότερες συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και επιβεβαίωσε ότι η αρχή του non-refoulement (ενισχύοντας την υπάρχουσα νομολογία) βρίσκει εφαρμογή σε περιπτώσεις κατά τις οποίες τα άτομα αναγκάζονται να αναζητήσουν διεθνή προστασία σε άλλη χώρα, επειδή απειλείται η διαβίωσή τους συνεπεία της κλιματικής αλλαγής¹⁶⁵. Επιπλέον, η αναγνώριση από το ΔΔΔ της σύνδεσης μεταξύ του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του περιβαλλοντικού δικαίου και του δικαίου της κλιματικής αλλαγής ανοίγει νέους νομικούς δρόμους σε ό, τι αφορά αιτήματα διεθνούς προστασίας σε αυτό το πλαίσιο (παρ. 404). Αναφέρθηκε στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας λέγοντας ότι είναι πιθανό να έχει αρνητικές συνέπειες για τα κράτη, ειδικά τα μικρά νησιωτικά και τα παράκτια, προκαλώντας αναγκαστικούς εκτοπισμούς (παρ. 357). Τέλος, αναγνώρισε δικαστικά αυτό που και

¹⁶¹ European Parliament Research Service. (2023, October 5). The concept of “climate refugee”: Towards a possible definition (EPRS Briefing No. EPRS_BRI(2021)698753). European Parliament.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI\(2021\)698753_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf)

¹⁶² Inter-American Court of Human Rights. (2025, July 3). Advisory Opinion OC-32/25 on the climate emergency and human rights. https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_32_en.pdf

¹⁶³ Pan African Lawyers Union et al. (2025, May 2). Request for an advisory opinion on the human rights obligations of African states in addressing the climate crisis (petition submitted to the African Court on Human and Peoples’ Rights, AfCHPR). Climate Litigation Database.

https://climatecasechart.com/document/request-for-an-advisory-opinion-on-the-human-rights-obligations-of-african-states-in-addressing-the-climate-crisis_2579

¹⁶⁴ Βλ. Υποσημείωση 12.

¹⁶⁵ Βλ. Υποσημείωση 110.

παλαιότερα είχε διακηρυχθεί από τη ΓΣ των ΗΕ, ήτοι την ύπαρξη ενός δικαιώματος σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον που αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την απόλαυση όλων των υπολοίπων δικαιωμάτων (παρ. 393)¹⁶⁶.

Σχεδόν το ένα τρίτο των γραπτών υπομνημάτων των κρατών που συμμετείχαν στη διαδικασία της γνωμοδότησης, καθώς και αρκετές συλλογικές ομάδες, αναφέρθηκαν στον εκτοπισμό λόγω κλίματος ως έναν κορυφαίο ανθρωπιστικό προβληματισμό με χαρακτήρα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για παράδειγμα, το Βανουάτου δήλωσε ότι ο εκτοπισμός από τα πατρογονικά εδάφη οδηγεί σε σημαντικές πολιτιστικές απώλειες και στερεί από τους ανθρώπους τη δυνατότητα να διαμορφώσουν ελεύθερα το μέλλον τους¹⁶⁷.

Αναλυτικότερα, σχετικά με την αρχή του non-refoulement στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, το ΔΔΔ διαπίστωσε ότι οι συνθήκες που δημιουργούνται από την κλιματική αλλαγή μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο τις ζωές των ατόμων και να τους οδηγήσουν στην αναζήτηση καταφυγίου σε άλλη χώρα. Τα κράτη υποχρεούνται, όταν υπάρχει βάσιμη πιθανότητα πρόκλησης ανεπανόρθωτης βλάβης και κατά συνέπεια παραβιάζεται το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6 ICCPR), να μην επιστρέφουν τα άτομα στο χώρα προέλευσής τους (παρ. 378). Το ΔΔΔ σε αυτό το σημείο έκανε μνεία στην απόφαση Teitiota κατά Νέας Ζηλανδίας που κρίθηκε ενώπιον της HRC του ΟΗΕ¹⁶⁸. Στην υπόθεση αυτή η HRC παρατήρησε ότι δίχως σοβαρές εθνικές και διεθνείς προσπάθειες, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στα κράτη υποδοχής μπορεί να εκθέσουν τα άτομα σε κινδύνους παραβιάζοντας τα δικαιώματά τους υπό τα άρθρα 6 και 7 του ICCPR. Επιπλέον, δεδομένου ότι ο κίνδυνος βύθισης ολόκληρου κράτους είναι ένα εξαιρετικά επικίνδυνο σενάριο, οι συνθήκες διαβίωσης σε μία τέτοια χώρα μπορεί να είναι ασύμβατες με το δικαίωμα σε μία ζωή με αξιοπρέπεια, προτού το κράτος πραγματικά εξαφανιστεί. Ο Teitiota ως υπήκοος του Κιριμπάτι είχε αναζητήσει άσυλο στη Νέα Ζηλανδία, επικαλούμενος ότι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας και η καταστροφή του περιβάλλοντος απειλούσαν σοβαρά τη ζωή του. Δήλωσε ότι οι

¹⁶⁶ Βλ. Υποσημείωση 128.

¹⁶⁷ Written Statement submitted by the Republic of Vanuatu (21 March 2024), παράγραφος 300. <https://www.icj-cij.org/node/204376>

¹⁶⁸ Ioane Teitiota v. New Zealand, CCPR/C/127/D/2728/2016, UN Human Rights Committee (HRC), 7 January 2020, <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/hrc/2020/en/123128>

συνθήκες διαβίωσης στο Κιριμπάτι με την απώλεια κατοικήσιμης γης και πηγών φρέσκου νερού παραβιάζει το άρθρο 6 του ICCPR. Τα δικαστήρια της Νέας Ζηλανδίας απέρριψαν την αίτηση ασύλου του, υποστηρίζοντας ότι οι κίνδυνοι που αντιμετώπιζε δεν μπορούσαν να ανέλθουν στο επίπεδο της δίωξης της Σύμβασης για τους Πρόσφυγες (1951), ώστε να ικανοποιηθεί το αίτημά του. Η HRC δεν αναίρεσε τα εθνικά δικαστήρια λέγοντας ότι ο αιτών δεν απέδειξε άμεσο κίνδυνο για τη ζωή του, αλλά εξήγαγε τα πολύ σημαντικά συμπεράσματα που αναλύθηκαν παραπάνω.

Το ΔΔΑΔ στη γνωμοδότησή του έκανε ένα παραπάνω βήμα από το ΔΔΔ. Ανέδειξε την υποχρέωση των κρατών για τη διαμόρφωση ενός κανονιστικού πλαισίου που εγγυάται την προστασία των ανθρώπων που εκτοπίζονται στο εξωτερικό, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής. Τα κράτη πρέπει να εφαρμόσουν αποτελεσματικούς μηχανισμούς, για να διασφαλίσουν την ανθρωπιστική προστασία, όπως την παροχή προσωρινών αδειών παραμονής και τη μη επαναπροώθησή τους¹⁶⁹. Ορισμένοι ακαδημαϊκοί σχολίασαν ότι το ΔΔΔ έχασε μία σημαντική ευκαιρία, για να διατυπώσει συγκεντρωτικές πρακτικές νομικές οδηγίες για τα κράτη, ώστε αυτά να ανταποκρίνονται επαρκώς στον εκτοπισμό λόγω κλίματος, αποδίδοντας ιδιαίτερη μέριμνα στους ευάλωτους πληθυσμούς¹⁷⁰.

Επιπρόσθετα, η αναγνώριση της ύπαρξης δικαιώματος σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον, που αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την απόλαυση όλων των υπολοίπων δικαιωμάτων, από το ΔΔΔ, όπως ήδη σημειώθηκε, αποτελεί μία εκδήλωση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία του περιβάλλοντος. Κι αυτό διότι μόνο μέσα από την περιφρούρηση του κλίματος είναι δυνατή η πραγμάτωση των δικαιωμάτων. Από αυτή τη διατύπωση αντιλαμβανόμαστε ότι ένα κράτος που δεν προστατεύει το περιβάλλον είναι αυτομάτως υπόλογο και για την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην ίδια κατεύθυνση το ΔΔΑΔ σημείωσε ότι υπάρχει ξεκάθαρη σύνδεση ανάμεσα στη

¹⁶⁹ Βλ. Υποσημείωση 162, Παράγραφος 433.

¹⁷⁰ Riemer, L. (2025, July 26). A single paragraph's promise: The ICJ's advisory opinion on climate change and the understated question of human displacement. Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/icj-advisory-opinion-on-climate-change-human-displacement/>

διαφύλαξη του οικοσυστήματος και στην απόλαυση θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁷¹, ιδίως του δικαιώματος στη ζωή και στην υγεία. Τα μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής κρίσης πρέπει να εμπεριέχουν την έγνοια της προστασίας των διεθνώς εγγυημένων δικαιωμάτων. Η Ύπατη Αρμοστεία των ΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα αναγνώρισε κι αυτή με τη σειρά της αυτή τη θέση, δηλώνοντας ότι η κλιματική αλλαγή επηρεάζει αρνητικά την ανεμπόδιστη απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁷². Το ΔΔΑΔ έκανε, επίσης, αναφορά στην ευαλωτότητα ορισμένων πληθυσμών τονίζοντας ότι η κλιματική αλλαγή δεν πλήττει εξίσου την ανθρωπότητα, αλλά οι κάτοικοι μικρών νησιωτικών κρατών και οι αυτόχθονες πληθυσμοί, μεταξύ άλλων, βλάπτονται δυσανάλογα¹⁷³.

Αυτό στο οποίο το ΔΔΑΔ έκανε ένα παραπάνω βήμα είναι ότι αναγνώρισε το δικαίωμα σε ένα υγιές κλίμα ως ανεξάρτητο νομικό δικαίωμα, το οποίο σχετίζεται αλλά διακρίνεται από το ευρύτερο δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον¹⁷⁴. Σε συνέχεια αυτού τόσο τα δικαστήρια όσο και οι ιδιώτες μπορούν πλέον να ζητήσουν την υιοθέτηση δράσεων για το κλίμα με έναν πιο αυτόνομο τρόπο, χωρίς να βασίζονται αποκλειστικά στις κατ' ιδίαν διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος. Η Christiana Figueres, η «αρχιτέκτονας» της Συμφωνίας του Παρισιού, παρατήρησε ότι η γνωμοδότηση του ΔΔΑΔ είναι μοναδική, διότι επαναπροσδιόρισε τη δράση για το κλίμα ως μία υποχρέωση που απορρέει από το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δεν εμπίπτει στο πεδίο της διακριτικής ευχέρειας των πολιτικών¹⁷⁵¹⁷⁶.

¹⁷¹ Dugal, M. (2025, July 17). Understanding the IACtHR advisory opinion on the climate emergency and human rights and its implications. Earth.Org. <https://earth.org/understanding-the-iacthrs-advisory-opinion-on-the-climate-emergency-and-human-rights-and-its-implications/>

¹⁷² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2015). *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights* (A/HRC/29/27). <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf>

¹⁷³ Βλ. Υποσημείωση 171.

¹⁷⁴ Βλ. Υποσημείωση 162, Παράγραφοι 298-300.

¹⁷⁵ Βλ. Υποσημείωση 171.

¹⁷⁶ Το ΔΔΑΔ ασκεί τη δικαιοδοσία του βασιζόμενο στην Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Βλ. Υποσημείωση 155) και στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο του Ελ Σαλβαδόρ, Organization of American States. (1988, November 17). Protocol of San Salvador—Protocol to the American Convention on Human Rights on Economic, Social and Cultural Rights (entered into force November 16, 1999). <https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf>

Επανερχόμενοι στο ΔΔΔ, το δικαστήριο δεν συζήτησε περαιτέρω το περιεχόμενο του δικαιώματος σε ένα καθαρό περιβάλλον, όμως διαπίστωσε μία στενή σύνδεση ανάμεσα στο περιβάλλον και το δικαίωμα σε ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης το οποίο παραπέμπει στο άρθρο 11 του ICESCR και στο άρθρο 25 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (παρ. 380)¹⁷⁷. Το δικαίωμα σε ένα καθαρό περιβάλλον εμπεριέχει, επίσης, τη θετική υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν μέτρα προστασίας αυτού από την κλιματική αλλαγή. Αυτό το σημείο είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον και στο πλαίσιο που αναλύθηκε παραπάνω. Σαφέστερα, η κυβερνητική δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης μπορεί να υποδεικνύει ότι δεν απαιτείται η διεθνής προστασία του ενδιαφερόμενου, επειδή αυτή η δράση μειώνει την πιθανότητα ύπαρξης άμεσου κινδύνου για τη ζωή των ατόμων και έτσι δύσκολα καταφάσκει παραβίαση του άρθρου 6 του ICCPR. Αντίστοιχα, αν οι αρχές αποτύχουν να υιοθετήσουν αποτελεσματικά μέτρα αντιμετώπισης των κλιματικών επιπτώσεων, τότε ενισχύει τις πιθανότητες να γίνει δεκτό το αίτημα ενός ατόμου για διεθνή προστασία.

Τέλος, το ΔΔΔ επανέλαβε το καθήκον για συνεργασία των κρατών, το οποίο όπως είδαμε διαπερνά σχεδόν όλα τα θεσμικά κείμενα της διεθνούς πρακτικής που ασχολούνται με την κλιματική αλλαγή, και επισήμανε ότι βρίσκεται στον πυρήνα του ΧΗΕ (παρ. 140). Παράλληλα, είναι μία κεντρική υποχρέωση απορρέουσα από τις συνθήκες για την κλιματική αλλαγή και το διεθνές εθιμικό δίκαιο (παρ. 364). Η συνεργασία, βέβαια, πρέπει να γίνεται στη βάση των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών, λαμβάνοντας υπόψη τις δυνατότητες των κρατών (παρ. 151). Ειδικότερα, παρατήρησε ότι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας γεννά σημαντικές προκλήσεις οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα. Απέφυγε, ωστόσο, να αναφέρει ρητά υποχρεώσεις των κρατών σε αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζοντας απλά ότι το καθήκον για συνεργασία αποκτά ιδιαίτερη αξία στο πλαίσιο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Στο σημείο αυτό οι παρατηρήσεις των κρατών προσέδωσαν πολύτιμο χρώμα στη διαδικασία. Η Πορτογαλία αναφέρθηκε σε πιθανές υποχρεώσεις των κρατών για τη διευκόλυνση της διασυνοριακής μετακίνησης και την παροχή του δικαιώματος προσωρινής

¹⁷⁷ Βλ. Υποσημείωση 92.

διαμονής, ειδικά σε ανθρώπους που εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να επιστρέψουν στις περιοχές τους. Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί και η στάση των μικρών νησιωτικών κρατών όπου δήλωσαν ότι πρωταρχική τους επιθυμία είναι η παραμονή στα πατρογονικά εδάφη. Για παράδειγμα, το Τουβαλού δήλωσε ότι εκτοπισμένοι θα υπέφεραν από την απώλεια της ιδιοκτησίας τους, του τρόπου ζωής και των παραδόσεών τους¹⁷⁸.

Το ΔΔΔ, λοιπόν, προέβη σε πολύ σημαντικές διαπιστώσεις, όπως την εφαρμογή της αρχής του non-refoulement στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής και έδωσε έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα ως πηγή υποχρεώσεων των κρατών. Η σύνδεση που διαπίστωσε ανάμεσα στην κλιματική αλλαγή και τα ανθρώπινα δικαιώματα σίγουρα δημιουργεί ένα σημαντικό νομικό κεφάλαιο για την εισαγωγή υποθέσεων σε διεθνή και εθνικά δικαστήρια, κάτι που ήδη αποτελεί σημαντική τάση. Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειώσουμε ότι αναγνώρισε και τις αδυναμίες του διεθνούς δικαίου για την αντιμετώπιση ενός προβλήματος πλανητικού χαρακτήρα το οποίο επηρεάζει τους τομείς της ζωής όλου του πλανήτη. Το δικαστήριο δήλωσε ότι μία ικανοποιητική λύση στα προβλήματα της κλιματικής αλλαγής απαιτεί σύνεση και θέληση, σε ατομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς και αλλαγή του τωρινού τρόπου ζωής, ώστε να εξασφαλιστεί ένα μέλλον για εμάς και τις επόμενες γενιές (παρ. 456). Αυτή η διαπίστωση, ίσως εν μέρει απαισιόδοξη ως προς τη δύναμη του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, είναι αναμφίβολα εμποτισμένη με σημαντική δόση ρεαλισμού, ο οποίος κρίνεται αναγκαίος για να αντιληφθούμε ότι το δίκαιο δεν αρκεί από μόνο του και τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν προστατεύονται αυτόματα, αλλά μέσα από διεκδικήσεις και μεταρρυθμίσεις.

Κλείνοντας την αναφορά μας στις δύο αυτές πολύ σημαντικές γνωμοδοτήσεις, θα αναφερθούμε σε ένα ακόμη πολύ σημαντικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το ΔΔΑΔ. Προσέδωσε στην υποχρέωση αποτροπής ανεπανόρθωτης βλάβης στο περιβάλλον χαρακτήρα αναγκαστικού κανόνα του διεθνούς δικαίου (“*jus cogens*”)¹⁷⁹. Πρόκειται για μία εξαιρετικά προοδευτική ρύθμιση που σε συνδυασμό με το γενικότερο περιεχόμενο της γνωμοδότησης, ανάγκασε ερευνητές να τη

¹⁷⁸ Βλ. Υποσημείωση 110.

¹⁷⁹ Βλ. Υποσημείωση 162, Παράγραφοι 287-291.

χαρακτηρίσουν ως το σημαντικότερο και το πιο προοδευτικό κείμενο που έχει δημοσιευθεί από ένα διεθνές δικαστήριο για την κλιματική κρίση¹⁸⁰. Η προστασία του κλίματος και του περιβάλλοντος ανήλθαν με αυτή τη διαπίστωση στο επίπεδο των απαγορεύσεων της γενοκτονίας, της δουλείας, των βασανιστηρίων και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Συνελόντι ειπείν, οι ανθρώπινες συμπεριφορές που προκαλούν ανεπανόρθωτη βλάβη στο περιβάλλον, θεωρούνται, πλέον, από το ΔΔΑΔ ως θεμελιώδεις παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου.

Οι γνωμοδοτήσεις των τριών σημαντικών διεθνών δικαστηρίων (ΔΔΔ, ΔΔΔΘ και ΔΔΑΔ) θα μπορούσαμε να πούμε ότι, αν και μη δεσμευτικές, φαίνεται να δημιουργήσαν τις νομικές βάσεις για την αναζήτηση ευθυνών των κρατών που δεν συμμορφώνονται με τις υποχρεώσεις τους για την προστασία του κλίματος. Οι χώρες που είναι ευάλωτες στην κλιματική κρίση, μπορούν πλέον να καλέσουν ενώπιον των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων τα κράτη με το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης σε λογοδοσία. Πρόκειται και για ένα είδος «διπλωματίας της αποτροπής», υπό την έννοια ότι η απειλή υψηλής νομικής έκθεσης μπορεί να ασκήσει πίεση στα μεγάλα βιομηχανικά κράτη, ώστε να βελτιώσουν τις πολιτικές τους για το κλίμα και να προστατέψουν τους ανθρώπους από τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης¹⁸¹. Κάνουμε λόγο για μία μετάβαση από το χώρο των πολιτικών δεσμεύσεων γύρω από το κλίμα στο κομμάτι των νομικών υποχρεώσεων δράσης.

Συνεχίζοντας την αναφορά μας σε αποφάσεις διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων θα αναφερθούμε σε μία ακόμα απόφαση της HRC, την *Daniel Billy et al. v. Australia*¹⁸². Είναι η πρώτη υπόθεση που η HRC διαπίστωσε ότι ένα κράτος μέλος του ICCPR είναι υπεύθυνο για την παραβίαση δικαιωμάτων, επειδή απέτυχε να λάβει μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής. Οι αιτούντες ήταν οκτώ υπηκόοι

¹⁸⁰ Tigre, M. A., Bönnemann, M., & Silverman-Roati, K. (2025, July 8). A blueprint for rights-based climate action: The Inter-American Court of Human Rights' advisory opinion on the climate emergency. Climate Law Blog, Columbia Law School.

<https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/07/08/a-blueprint-for-rights-based-climate-action-the-inter-american-court-of-human-rights-advisory-opinion-on-the-climate-emergency/>

¹⁸¹ Bharadwaj, B. (2025, August 1). The ICJ's climate ruling: Is inaction on climate change now a legal liability? Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2025/08/icjs-climate-ruling-inaction-climate-change-now-legal-liability>

¹⁸² U.N. Human Rights Committee (HRC), *Daniel Billy v. Austl.*, Communication No. 3624/2019 (Sept. 22, 2022), CCPR/C/135/D/3624/2019. <https://juris.ohchr.org/casedetails/3855/en-US>

Αυστραλίας που εκπροσωπούσαν και τα έξι παιδιά τους στη διαδικασία. Όλοι ανήκαν στη μειονοτική ομάδα των αυτοχθόνων των νησιών Torres Strait και διαβίωναν στα νησιά του Boigu, Masig, Warraber και Poruma. Χαρακτηρίζονταν ως εξαιρετικά ευάλωτοι πληθυσμοί στις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, δεδομένου ότι και τα νησιά δεν βρίσκονταν σε υψηλό επίπεδο πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Η HRC χρησιμοποίησε τις υποχρεώσεις των κρατών ενόψει της κλιματικής αλλαγής ως ερμηνευτικό εργαλείο για τη διαπίστωση των υποχρεώσεων των κρατών υπό το ICCPR¹⁸³. Η αίτηση υποβλήθηκε απευθείας στην HRC χωρίς οι προσφεύγοντες να εξαντλήσουν τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Η νομολογία του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αυστραλίας σημειώνει ότι τα όργανα του κράτους δεν έχουν συνέπειες για την αποτυχία νομοθετικής ρύθμισης της περιβαλλοντικής βλάβης κι έτσι η επιτροπή, κρίνοντας ότι δεν υπήρχε νομικά δυνατή λύση για την ικανοποίηση των αιτούντων, δέχτηκε την προσφυγή, σε αντίθεση με την υπόθεση Sacchi¹⁸⁴.

Στη συνέχεια ξεκαθάρισε την έννοια του θύματος συνεχίζοντας την ανάλυση από την υπόθεση Teitiotia. Έτσι, επισήμανε ότι θύμα είναι το πρόσωπο που επηρεάζεται άμεσα από μία κατάσταση ή ο κίνδυνος βλάβης του είναι κάτι παραπάνω από μία θεωρητική πιθανότητα. Στο πλαίσιο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και της κλιματικής αλλαγής, η μεγάλη ευαλωτότητα των κατοίκων παράκτιων περιοχών, οι οποίοι βιώνουν ήδη τις σοβαρές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής πληροί αυτό το κριτήριο της πραγματικής πιθανότητας.

Στο ουσιαστικό μέρος, διαπίστωσε ότι οι υπάρχουσες κλιματικές επιπτώσεις και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος σε παραδοσιακές γαίες αυτοχθόνων, η επιβίωση των οποίων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τους διαθέσιμους φυσικούς πόρους, και οι οποίες επιπτώσεις μπορούν να οδηγήσουν σε σωματική και ψυχολογική βλάβη, συνιστούν παραβίαση του δικαιώματος στην προσωπική και οικογενειακή ζωή υπό το άρθρο 17 ICCPR, εάν το κράτος, εν προκειμένω η Αυστραλία, έχει αμελήσει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία των ατόμων. Τέλος, η HRC διαπίστωσε ότι η Αυστραλία παραβίασε και το άρθρο 27 του Συμφώνου, διότι το

¹⁸³ Gavouneli, M. (2023). Views adopted by the Committee under Art. 5(4) of the Optional Protocol, concerning Communication No. 3624/2019 (U.N.H.R. Committee). *International Legal Materials*, 62(5), 841–867. Σελ. 841. <https://doi.org/10.1017/ilm.2023.3>

¹⁸⁴ Όπως παραπάνω.

δικαίωμα στον πολιτισμό σχετίζεται με έναν τρόπο ζωής που συνδέεται άρρηκτα με την εδαφική επικράτεια και τη χρήση των πόρων αυτής.

Ουσιαστικά, η HRC έκανε μία επιλογή πολιτικής. Αντί να ασχοληθεί σχολαστικά και ενδεχομένως φορμαλιστικά με ζητήματα αιτιώδους συνάφειας και ευθύνης των κρατών, θεώρησε την κλιματική αλλαγή ως δεδομένη και επικεντρώθηκε στις επιμέρους υποχρεώσεις των κρατών ενόψει της κλιματικής κρίσης, όπου η απόδοση ευθύνης είναι ξεκάθαρη¹⁸⁵. Έτσι, μετουσίωσε τις ερωτήσεις που σχετίζονται με το κλίμα σε ορθά δομημένη γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε υποχρεώσεις αποτροπής και σε θετικά μέτρα, που πρέπει να λάβουν τα κράτη.

Η βιβλιογραφία ασχολήθηκε σημαντικά με την υπόθεση αυτή¹⁸⁶. Αναμφίβολα, πρόκειται για μία υπόθεση με μία συμβολική και νομική αξία, δεδομένου ότι αναγνώρισε ρητά πως η αποτυχία των κρατών στην κλιματική πολιτική μπορεί να ισοδυναμεί με παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η απόφαση δέχθηκε και κριτική, κυρίως σχετικά με το γεγονός ότι η HRC απέφυγε να τεκμηριώσει ουσιαστικά την αλληλεπίδραση ανάμεσα στο δικαίωμα σε μία αξιοπρεπή ζωή (άρθρο 6 ICCPR) και τα υπόλοιπα κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα. Παρόλο που η κλιματική κρίση απειλεί ευθέως την ανθρώπινη ζωή η επιτροπή δεν διαπίστωσε παραβίαση του αυτού δικαιώματος στη ζωή, αλλά αρκέστηκε στα δικαιώματα της προσωπικής και οικογενειακής ζωής και του πολιτισμού¹⁸⁷. Αυτή η επιλεκτική προσέγγιση μπορεί να υπονομεύσει, όμως, μία ολιστική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι τα ευρήματα της HRC δεν μπορούν να επιβληθούν άμεσα στις εθνικές δικαιοδοσίες κι έτσι ενδέχεται να παραμείνει μία εξέλιξη με συμβολικό χαρακτήρα που δεν θα επιφέρει ριζικές αλλαγές στις πολιτικές των κρατών για την κλιματική αλλαγή¹⁸⁸.

Η παρούσα ενότητα ολοκληρώνεται με την αναφορά σε δύο σημαντικές «κλιματικές» υποθέσεις από τον ευρωπαϊκό χώρο και συγκεκριμένα από το

¹⁸⁵ Όπως παραπάνω, Υποσημείωση 183. Σελ. 843-845.

¹⁸⁶ Όπως παραπάνω, Βλ. Υποσημείωση 51.

¹⁸⁷ Όπως παραπάνω.

¹⁸⁸ Όπως παραπάνω.

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΕΔΔΑ) και από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ολλανδίας.

Στην υπόθεση Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland¹⁸⁹ το ΕΔΔΑ, σε μία απόφαση που θα λέγαμε ότι είναι η πρώτη εξαιρετικά σημαντική του συγκεκριμένου δικαστηρίου για την κλιματική αλλαγή, διαπίστωσε για πρώτη φορά την παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, εξαιτίας της ανεπαρκούς κλιματικής δράσης της Ελβετίας. Το ΕΔΔΑ έδωσε έμφαση στις θετικές υποχρεώσεις που έχουν τα κράτη για την προστασία των ατόμων από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, ενώ διαπίστωσε και παραβίαση του άρθρου 13 εξαιτίας του τρόπου χειρισμού της υπόθεσης από τα εσωτερικά δικαστήρια. Η απόφαση αυτή αποτελεί ορόσημο στο χώρο του ΕΔΔΑ συνδέοντας το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προβλέπονται στην ΕΣΔΑ με την αδράνεια στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Τα κράτη υπό το φως του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ έχουν θετικές υποχρεώσεις.

Η δεύτερη υπόθεση, Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands κρίθηκε στο Ολλανδικό Ανώτατο Δικαστήριο¹⁹⁰ και αποτελεί την πρώτη υπόθεση αποζημίωσης σε έδαφος παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην οποία δικαιώθηκαν οι ενάγοντες κατά της ολλανδικής κυβέρνησης. Το δικαστήριο έκρινε ότι το ολλανδικό κράτος απέτυχε να επιτύχει τους ελάχιστους στόχους μείωσης των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου που καθορίζονται από τους ειδικούς και την επιστήμη, θέτοντας, έτσι, σε κίνδυνο τους πολίτες του και παραβιάζοντας τα άρθρα 2 και 8 της ΕΣΔΑ. Η ολλανδική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να θέσει νέους, πιο φιλόδοξους στόχους μείωσης των εκπομπών. Αξίζει να σημειωθεί ότι το δικαστήριο επισήμανε ότι ο δικαστικός έλεγχος της κλιματικής πολιτικής δεν παραβιάζει τη διάκριση των εξουσιών κι ότι η διακριτική ευχέρεια της κυβέρνησης δεν είναι απεριόριστη όταν διακινδυνεύουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Πρέπει να τηρείται ένα ελάχιστο όριο προστασίας, η μη επίτευξη του οποίου καθιστά την κρατική δράση παράνομη.

¹⁸⁹ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, App. No. 53600/20, (European Court of Human Rights, Grand Chamber, April 9, 2024). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14304>

¹⁹⁰ Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands, Supreme Court of the Netherlands, ECLI:NL:HR:2019:2007 (Dec. 20, 2019). <https://www.climatecasechart.com/document/urgenda-foundation-v-state-of-the-netherlands> 3297

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, αξίζει να διατυπώσουμε ορισμένες καταληκτικές σκέψεις, ώστε να ολοκληρωθεί η παρούσα ανάλυση των υποθέσεων που απασχόλησαν διεθνή και μη δικαιοδοτικά όργανα και αφορούν στον εκτοπισμό λόγω κλίματος, αλλά και στη σχέση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κλίματος γενικότερα. Οι συνθήκες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είχαν ως προορισμό την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων. Ωστόσο, στα πρόσφατα χρόνια τα αρμόδια όργανα δέχονται διαρκώς αιτήσεις σχετικές με την κλιματική αλλαγή μέσα από το μηχανισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτό, αν μη τι άλλο, θέτει και την πρόκληση της προστασίας του περιβάλλοντος ως συλλογικού συμφέροντος με τα μέσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που έχουν κατεξοχήν ατομικό χαρακτήρα, πρόκειται για ατομικά δικαιώματα¹⁹¹. Ταυτόχρονα, η φύση της κλιματικής αλλαγής ως ένα φαινόμενο οικουμενικού χαρακτήρα, περιπλέκει την κατάσταση. Βέβαια, παρά τις δομικές αυτές δυσχέρειες η προσκόμιση υποθέσεων που αφορούν το κλίμα σε όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αναμφίβολα, δημιουργεί σημαντικό ενδιαφέρον για τις υποθέσεις και μπορεί να προκαλέσει κοινωνική εγρήγορση και συμμετοχή¹⁹². Οι υποθέσεις, όπως η *Daniel Billy v. Australia*, απέδειξαν περίτρανα ότι τα κράτη μπορούν να καταστούν υπεύθυνα για παραβιάσεις των υποχρεώσεών τους σχετικά με την κλιματική αλλαγή, επισημαίνοντας ότι η κλιματική πολιτική δεν είναι πλέον θέμα καθαρά εμπύκτον στη διακριτική ευχέρεια των κυβερνήσεων, αλλά νομική υποχρέωση. Το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, λοιπόν, φαίνεται τη δεδομένη στιγμή να αποτελεί το ισχυρότερο και αποτελεσματικότερο νομικό όπλο στα χέρια των ατόμων για την προστασία τους από τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης.

¹⁹¹ Όπως παραπάνω, βλ. Υποσημείωση 18, σελ. 259.

¹⁹² Όπως παραπάνω.

Συμπεράσματα

Σκοπός της ανάλυσης που προηγήθηκε ήταν να καταστεί σαφής η επίδραση της κλιματικής αλλαγής στη διαμόρφωση του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και στην αμφισβήτηση παραδεδεγμένων αρχών και προβλέψεών του. Επιλογή του γράφοντος υπήρξε η επιλογή των θεμάτων της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και του εκτοπισμού λόγω κλίματος, διότι η μεν πρώτη κατάσταση προκάλεσε έντονους προβληματισμούς για την ίδια τη διατήρηση της υπόστασης του κράτους, η δε δεύτερη αποτελεί ένα μείζον ανθρωπιστικό οικουμενικό πρόβλημα, οι διαστάσεις του οποίου βαίνουν αυξανόμενες με θεαματικούς ρυθμούς. Η επιστημονική συζήτηση αλλά και η διεθνής πρακτική γύρω από τα ζητήματα αυτά φαίνεται να έχει υιοθετήσει με ομοιογένεια συγκεκριμένες θέσεις, χωρίς, όμως, τίποτα να αποκλείει στο μέλλον τη μεταστροφή των απόψεων των κρατών, των δικαστηρίων, των θεσμών και των ερευνητών.

Στο κομμάτι του δικαίου της θάλασσας, προτάσσεται η διατήρηση των υφιστάμενων θαλάσσιων οριοθετήσεων και συνακόλουθα των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας και των αντίστοιχων συνόρων, στο όνομα των αρχών της ασφάλειας δικαίου, της βεβαιότητας και της προβλεψιμότητας, με σκοπό τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, την αποφυγή δυσανάλογων βαρών στα κράτη που, κυρίως, πλήττονται από την κλιματική αλλαγή και την αποφυγή συγκρούσεων. Η προσέγγιση αυτή, όπως καταδείχθηκε, αποτελεί και προτίμηση της πλειοψηφίας των κρατών αυτή τη στιγμή, χωρίς κανένα να αμφισβητεί θαλάσσιες οριοθετήσεις και την ύπαρξη της κρατικής υπόστασης. Η τελευταία, επίσης, διατηρείται υπό το φως της κρατικής κυριαρχίας, του δικαιώματος των κρατών να διατηρούν την εδαφική τους ακεραιότητα και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των πληθυσμών τους.

Στο ζήτημα των ατόμων που εκτοπίζονται λόγω κλίματος, ιδίως αυτών από περιοχές που πλήττονται από την άνοδο της στάθμης των υδάτων, παρατηρείται ένα νομικό κενό, διότι δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως πρόσφυγες. Εντούτοις, τα άτομα αυτά παραμένουν φορείς δικαιωμάτων και τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη απόλαυση αυτών. Οι αρχές, όπως αυτή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, και τα δικαιώματα, όπως αυτό στη ζωή και σε ένα καθαρό περιβάλλον, αποτελούν τους οδηγούς για την υιοθέτηση πολιτικών και δράσεων

ενόψει της κλιματικής αλλαγής. Ο ρόλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ελλείψει ειδικού πλαισίου, οριοθετεί την προστασία των εκτοπισμένων και συνιστά ένα σημαντικό μέτρο ελέγχου της κρατικής δράσης ή αδράνειας ενώπιον των διεθνών και μη δικαιοδοτικών οργάνων.

Τα διεθνή δικαστήρια διαδραματίζουν έναν μείζονα ρόλο τόσο στα ζητήματα του δικαίου της θάλασσας όσο και στο ζήτημα του εκτοπισμού, καθώς καλούνται να βρουν τρόπους για την εξέλιξη του δικαίου μέσα στο υπάρχον πλαίσιο κανόνων, ώστε να αντιμετωπιστούν σχετικά κενά και αστοχίες.

Στην προσπάθεια αυτή, κατά την άποψη του γράφοντος, προτείνονται ορισμένα μέτρα για την αντιμετώπιση των ζητημάτων από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Αρχικά, απαιτείται μία νέα σύγχρονη ερμηνεία των θεσπισμένων κανόνων με βάση τις αρχές που εκτέθηκαν, ώστε να αντιμετωπιστούν επαρκώς οι σύγχρονες προκλήσεις. Έπειτα, δεν πρέπει να αποκλειστεί η υιοθέτηση μίας ερμηνευτικής δήλωσης ή μιας δευτερεύουσας συμφωνίας για το δίκαιο της θάλασσας, ώστε να υποστηριχθεί σε ρητό συμβατικό κείμενο η διατήρηση των θαλασσιών οριοθετήσεων. Επιπλέον, η ΓΣ των ΗΕ και οι λοιποί διεθνείς οργανισμοί θα μπορούσαν να υιοθετήσουν διακηρύξεις ή επίσημα ψηφίσματα για τη συνέχιση της κρατικής υπόστασης και της συνέχισης της νομικής προσωπικότητας του κράτους.

Τέλος, στο ζήτημα των εκτοπισμών προτείνεται η υιοθέτηση πρωτοβουλιών σε διμερές, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο για την παροχή ασφαλών οδών κινητικότητας στα άτομα που το έχουν ανάγκη και στην διασφάλιση της διαβίωσής τους αξιοπρέπεια, εφόσον απαιτηθεί να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους. Η νομική αντιμετώπιση του προβλήματος δεν φαίνεται να αποτελεί την αποτελεσματικότερη λύση, καθώς η διευκόλυνση της μετακίνησης των πληθυσμών εμπίπτει, δυστυχώς ή ευτυχώς, στο κομμάτι του σκληρού πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας και της πολιτικής βούλησης.

Αυτό που αναζητείται, λοιπόν, είναι μέσα σε πνεύμα δικαιοσύνης να πρυτανεύσει η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών και να παραμερίσουν τις διαφορές τους, αναγνωρίζοντας την οικουμενικότητα και το αναπόφευκτο της κλιματικής αλλαγής. Όπως εύστοχα επισήμανε και το ΔΔΔ και αποτελεί και προσωπική θέση του

γράφοντος, το διεθνές δίκαιο είναι εξαιρετικά σημαντικό και πρέπει να αποτελεί την κοινή γλώσσα της ανθρωπότητας, όμως οι δυνατότητές του τελούν σε άμεση συνάρτηση με τις επιλογές των κρατών.

Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με την ελπίδα τα τελευταία να αναγνωρίσουν εκ νέου την αξία του διαλόγου και της συνεργασίας σε μία έντονα ταραγμένη εποχή. Είθε το διεθνές δίκαιο να βρει το ρόλο που του αρμόζει ως πυξίδα της διεθνούς κοινωνίας, που θα δείχνει πάντα το κοινό συμφέρον.

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πηγές

Συμβάσεις

American Convention on Human Rights “Pact of San José, Costa Rica.” (1969, November 22). *American Convention on Human Rights* (entered into force July 18, 1978). Organization of American States.

<https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=08000002800f10e1>

Australia & Tuvalu. (2023). *Australia–Tuvalu Falepili Union Treaty* (signed Nov. 9, 2023; entered into force Aug. 28, 2024).

<https://www.dfat.gov.au/geo/tuvalu/australia-tuvalu-falepili-union-treaty/treaty-text-falepili-union>

Charter of the United Nations, 1 U.N.T.S. XVI (opened for signature June 26, 1945, entered into force October 24, 1945).

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=I-1&chapter=1

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), 213 U.N.T.S. 221 (opened for signature November 4, 1950, entered into force September 3, 1953).

https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Convention on the Rights and Duties of States. (1933, December 26). *Convention on the Rights and Duties of States* (entered into force December 26, 1934). League of Nations Treaty Series, 165, 19.

<https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280166aef>

Convention Relating to the Status of Refugees. (1951, July 28). *Convention Relating to the Status of Refugees* (entered into force April 22, 1954). United Nations Treaty Series, 189, 137.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>

Convention relating to the Status of Stateless Persons, 360 U.N.T.S. 117 (adopted September 28, 1954, entered into force June 6, 1960).
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-stateless-persons>

Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone. (1958, April 29).
Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone (entered into force September 10, 1964). United Nations Treaty Series, 516, 205.
https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-1&chapter=21

International Covenant on Civil and Political Rights. (1966, December 16).
International Covenant on Civil and Political Rights (entered into force March 23, 1976), 999 U.N.T.S. 171. United Nations.
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 U.N.T.S. 3 (opened for signature December 16, 1966, entered into force January 3, 1976).
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4

Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. (1997, December 11). *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change* (entered into force February 16, 2005). United Nations Treaty Series, 2303, 162.
<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

Organization of American States. (1988, November 17). *Protocol of San Salvador—Protocol to the American Convention on Human Rights on Economic, Social and Cultural Rights* (entered into force November 16, 1999).
<https://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf>

Paris Agreement. (2015, December 12). *Paris Agreement* (entered into force November 4, 2016). United Nations Treaty Series, No. 54113.

<https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280458f37>

United Nations Convention on the Law of the Sea. (1982, December 10). *United Nations Convention on the Law of the Sea* (entered into force November 16, 1994). United Nations Treaty Series, 1833, 3.

https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

Universal Declaration of Human Rights, G.A. Res. 217 A (III), U.N. Doc. A/810 (December 10, 1948).

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992, May 9). *United Nations Framework Convention on Climate Change* (entered into force March 21, 1994). United Nations Treaty Series, 1771, 107.

<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

Vienna Convention on the Law of Treaties. (1969, May 23). *Vienna Convention on the Law of Treaties* (entered into force January 27, 1980). United Nations Treaty Series, 1155, 331.

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

Θεσμικά Κείμενα

Achiume, E. T. (2023). *Ecological crisis, climate justice and racial justice* (Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, A/77/549). United Nations.

<https://undocs.org/A/77/549>

Alliance of Small Island States. (2024, September 24). *AOSIS Leaders Declaration on Sea Level Rise and Statehood*. AOSIS.

<https://aosis-83010600d5-drhbxg6h7gce3ep.z03.azurefd.net/aosis-leaders-declaration-on-sea-level-rise-and-statehood/>

European External Action Service. (2025, October 27). *EU statements – UN General Assembly 6th Committee: Cluster I: Report of the ILC on the work of its 76th session*. European External Action Service.
https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/eu-statements-%E2%80%93-un-general-assembly-6th-committee-cluster-i-report-ilc-work-its-76th-session_en

European Parliament Research Service. (2023, October 5). *The concept of “climate refugee”: Towards a possible definition* (EPRS Briefing No. EPRS_BRI(2021)698753). European Parliament.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI\(2021\)698753_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf)

GHG emissions of all world countries: 2025 report. Publications Office of the European Union.
https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2025

International Court of Justice. (n.d.). Written proceedings — Obligations of States in respect of climate change (Case No. 187). International Court of Justice.
<https://www.icj-cij.org/case/187/written-proceedings>

Internal Displacement Monitoring Centre. (2025). *Global Report on Internal Displacement (GRID 2025)*.
<https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2025/>

International Law Association. (2012). *Baselines under the international law of the sea: Final report, Sofia Conference 2012*.
<https://ilareporter.org.au/wp-content/uploads/2015/07/Source-1-Baselines-Final-Report-Sofia-2012.pdf>

International Law Association. (2024). *Final report: Committee on International Law and Sea Level Rise, Athens Conference 2024* (26 June 2024).
<https://www.ila-hq.org/en/documents/athens-2024-final-report-committee-on-international-law-and-sea-level-rise-26-06-2024-1>

International Law Association. (2024). *ILA Resolution 1/2024: Committee on International Law and Sea Level Rise*. International Law Association.

<https://www.ila-hq.org/en/documents/ila-resolution-1-2024-e-committee-on-international-law-and-sea-level-rise-1>

International Law Commission. (2001). *Draft Article 9 — Responsibility of States for internationally wrongful acts: Consequences, including reparation* (Yearbook of the International Law Commission 2001, Vol. II, Part 2). United Nations.

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

International Law Commission. (2020, February 28). *First issues paper: Study Group on sea level rise in relation to international law* (A/CN.4/740). United Nations.

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n20/053/91/pdf/n2005391.pdf>

International Law Commission. (2023). *Sea-level rise in relation to international law: Additional paper to the first issues paper* (A/CN.4/761). United Nations.

<https://digitallibrary.un.org/record/4009306?v=pdf>

International Law Commission. (2025). *Sea-level rise in relation to international law: Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law* (A/CN.4/783). United Nations.

<https://digitallibrary.un.org/record/4084295?v=pdf>

International Law Commission. (2025). *Final report of the Study Group on sea-level rise in relation to international law* (A/80/10, Annex I). United Nations

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/8_9_2025.pdf

International Organization for Migration. (2014). *Outlook on migration, environment and climate change*.

https://publications.iom.int/system/files/pdf/mecc_outlook.pdf

International Organization for Migration. (2024). *Kampala Ministerial Declaration on Migration, Environment and Climate Change (MECC)*.

https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd1411/files/documents/Kampala%20Ministerial%20Declaration%20on%20MECC_English%20signed.pdf

Intergovernmental Panel on Climate Change. (1990). *Climate change: The IPCC scientific assessment* (UNEP/IPCC(063.2)/B713). United Nations Environment Programme / World Meteorological Organization / IPCC.

<https://digitallibrary.un.org/record/218515?v=pdf>

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2021). *Climate change 2021: The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (V. Masson-Delmotte et al., Eds.). Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.1017/9781009157896>

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability: Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (H.-O. Pörtner et al., Eds.). Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.1017/9781009325844>

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Headline statements — Summary for Policymakers, AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023*.

<https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/resources/spm-headline-statements/>

International Tribunal for the Law of the Sea. (2022, December 12). *Request for advisory opinion submitted by the Commission of Small Island States on Climate Change and International Law* (Case No. 31).

[https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Request for Advisory Opinion COSIS 12.12.22.pdf](https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Request_for_Advisory_Opinion_COSIS_12.12.22.pdf)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2015). *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights* (A/HRC/29/27).

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf>

Pacific Islands Forum Secretariat. (2021, August 6). *Declaration on Preserving Maritime Zones in the face of climate change-related sea-level rise*.

<https://forumsec.org/publications/declaration-preserving-maritime-zones-face-climate-change-related-sea-level-rise>

Pacific Islands Forum Secretariat. (2023). *Pacific Regional Framework on Climate Mobility*.

<https://www.pacificclimatechange.net/document/pacific-regional-framework-climate-mobility>

Pacific Islands Forum. (2023, November 20). *2023 Declaration on the continuity of statehood and the protection of persons in the face of climate change-related sea-level rise*.

<https://forumsec.org/publications/2023-declaration-continuity-statehood-and-protection-persons-face-climate-change>

Platform on Disaster Displacement. (2015). *The Protection Agenda: Recommendations on better protection of people displaced in the context of disasters and climate change (Volume I)*.

https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2014/08/EN_Protection_Agenda_Volume_I_low_res.pdf

Republic of Maldives Permanent Mission to the United Nations. (1989, November 20). Letter dated 20 November 1989 from the Permanent Representative of the Republic of Maldives to the United Nations addressed to the Secretary-General: Male' Declaration on Global Warming and Sea Level Rise (A/C.2/44/7). United Nations.

<https://digitallibrary.un.org/record/81035?v=pdf>

United Nations Conference on Environment and Development. (1992). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development: Volume I — Rio Declaration on Environment and Development (A/CONF.151/26 (Vol. I))*. United Nations.

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf

United Nations General Assembly. (1988). *Protection of global climate for present and future generations of mankind* (Resolution 43/53, adopted December 6, 1988). United Nations.

<https://undocs.org/A/RES/43/53>

United Nations General Assembly. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (Resolution 70/1, adopted September 25, 2015).

<https://undocs.org/A/RES/70/1>

United Nations General Assembly. (2018). *Report of the International Law Commission on the work of its seventieth session* (Resolution 73/265, adopted December 22, 2018). United Nations.

<https://docs.un.org/en/A/RES/73/265>

United Nations General Assembly. (2018, December 19). Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195).

<https://docs.un.org/en/A/RES/73/195>

United Nations General Assembly. (2022). *The human right to a clean, healthy and sustainable environment* (Resolution 76/300, adopted July 28, 2022).

<https://undocs.org/A/RES/76/300>

United Nations General Assembly. (2023). *Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change* (Resolution 77/276, adopted March 29, 2023). United Nations.

<https://docs.un.org/en/A/RES/77/276>

United Nations General Assembly. (2024). *Enhancing action on sea-level rise: Draft decision* (A/78/L.101). United Nations.

<https://docs.un.org/en/A/78/L.101>

United Nations General Assembly. (2024). *Keeping the promise: United to achieve the Sustainable Development Goals — Resolution adopted by the General Assembly (A/RES/78/319)*. United Nations.

<https://docs.un.org/en/A/RES/78/319>

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Legal considerations regarding claims for international protection made in the context of the adverse effects of climate change and disasters, 1 October 2020,

<https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/2020/en/123356>

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (1998, August 1). *Guiding Principles on Internal Displacement*.

<https://www.unhcr.org/protection/idps/43ce1cff2/guiding-principles-internal-displacement.html>

United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States. (2020). *Small island developing states in numbers* (pp. 4–5).

https://www.un.org/ohrlls/sites/www.un.org.ohrlls/files/sids_in_numbers_oceans_2020.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2023, December 12). Climate change impacts and cross-border displacement: International refugee law and UNHCR's mandate (UNHCR Policy & Guidance).

<https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-12/UNHCR%20note%20on%20climate%20change%20international%20protection%20UNHCRs%20mandate%20Dec%202023.pdf>

United Nations. (2019). *Treaty actions: Depositary notifications — 575 (2019)*. United Nations Treaty Collection.

<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2019/CN.575.2019-Eng.pdf>

Αποφάσεις δικαστικών οργάνων

Inter-American Court of Human Rights. (2025, July 3). *Advisory Opinion OC-32/25 on the climate emergency and human rights*.

https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_32_en.pdf

International Court of Justice. (1969). *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands), Judgment of 20 February 1969*. ICJ Reports 1969, 3.

<https://www.icj-cij.org/case/52>

International Court of Justice. (1996). *Legality of the threat or use of nuclear weapons* (Advisory Opinion of July 8, 1996). ICJ Reports 1996, 226.

<https://www.icj-cij.org/case/95>

International Court of Justice. (1997). *Gabčíkovo–Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment of September 25, 1997*. ICJ Reports 1997, 7.

<https://www.icj-cij.org/case/92>

International Court of Justice. (2018). *Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Judgment of February 2, 2018*. ICJ Reports 2018, 15.

<https://www.icj-cij.org/case/150>

International Court of Justice. (2025, July 23). *Obligations of States in respect of climate change* (Advisory Opinion).

<https://www.icj-cij.org/case/187>

International Tribunal for the Law of the Sea. (2024, May 21). *Advisory Opinion on climate change and international law* (Case No. 31).

https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf

Ioane Teitiota v. New Zealand, CCPR/C/127/D/2728/2016, UN Human Rights Committee (HRC), 7 January 2020,

<https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/hrc/2020/en/123128>

Pan African Lawyers Union et al. (2025, May 2). *Request for an advisory opinion on the human rights obligations of African states in addressing the climate crisis* (petition submitted to the African Court on Human and Peoples' Rights, AfCHPR). Climate Litigation Database.

<https://climatecasechart.com/document/request-for-an-advisory-opinion-on-the-human-rights-obligations-of-african-states-in-addressing-the-climate-crisis> 2579

Permanent Court of Arbitration. (2016). The South China Sea Arbitration (The Republic of the Philippines v. The People's Republic of China) (PCA Case No. 2013-19). Permanent Court of Arbitration.

<https://pca-cpa.org/en/cases/7/>

U.N. Human Rights Committee (HRC), Daniel Billy v. Austl., Communication No. 3624/2019 (Sept. 22, 2022), CCPR/C/135/D/3624/2019.

<https://juris.ohchr.org/casedetails/3855/en-US>

Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands, Supreme Court of the Netherlands, ECLI:NL:HR:2019:2007 (Dec. 20, 2019).

<https://www.climatecasechart.com/document/urgenda-foundation-v-state-of-the-netherlands> 3297

Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, App. No. 53600/20, (European Court of Human Rights, Grand Chamber, April 9, 2024).

<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14304>

Ιστοσελίδες

Alliance of Small Island States. (2024, September 24). *AOSIS Leaders Declaration on sea level rise and statehood*.

<https://www.aosis.org/aosis-leaders-declaration-on-sea-level-rise-and-statehood/>

Bernas, F. (2017, November 10). Syrian refugees reap benefits of Argentina's new visa rules. UNHCR.

<https://www.unhcr.org/news/stories/syrian-refugees-reap-benefits-argentinas-new-visa-rules>

Centre for Climate Engagement. (2024). *Public international law and climate change. Law & Climate Atlas*.
<https://lawclimateatlas.org/resources/public-international-law-and-climate-change-2/>

Ziebarth, D. (2025, November 17). Exodus on the horizon: Tuvalu's mass climate visa applications signal a new era in human rights and climate migration. Human Rights Here.
<https://www.humanrightshere.com/post/exodus-on-the-horizon-tuvalu-s-mass-climate-visa-applications-signal-a-new-era-in-human-rights-and-climate-migration1>

Platform on Disaster Displacement. (2018). *Sydney Declaration: Affirming the importance of protection for people displaced across borders in the context of disasters and climate change*.
<https://disasterdisplacement.org/resource/sydney-declaration/>

Stallard, E., & Rannard, G. (2025, July 24). *Top UN court says countries can sue each other over climate change*. BBC News.
<https://www.bbc.co.uk/news/articles/ce379k4v3pwo>

Tyson, A., Kennedy, B., & Funk, C. (2021, May 26). *Gen Z, Millennials stand out for climate change activism, social media engagement with issue*. Pew Research Center.
<https://www.pewresearch.org/science/2021/05/26/gen-z-millennials-stand-out-for-climate-change-activism-social-media-engagement-with-issue/>

United Nations. *Sixth Committee (Legal)*. United Nations General Assembly.
<https://www.un.org/en/ga/sixth/>

United Nations. (2019, June 20). *Let's talk about "climate migrants," not "climate refugees"*. United Nations Sustainable Development.
<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/06/lets-talk-about-climate-migrants-not-climate-refugees/>

United Nations News. (2024, September 20). *UN urges stronger action on climate change as sea-level rise threatens food security, human rights*.

<https://news.un.org/en/story/2024/09/1154881>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αντωνόπουλος, Κ., & Μαγκλιβέρας, Κ. Δ. (Επιμ.). (2022). *Το δίκαιο της διεθνούς κοινωνίας* (4η έκδ.). Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

Bharadwaj, B. (2025, August 1). *The ICJ's climate ruling: Is inaction on climate change now a legal liability?* Chatham House.

<https://www.chathamhouse.org/2025/08/icjs-climate-ruling-inaction-climate-change-now-legal-liability>

Dugal, M. (2025, July 17). *Understanding the IACtHR advisory opinion on the climate emergency and human rights and its implications*. Earth.Org.

<https://earth.org/understanding-the-iacthrs-advisory-opinion-on-the-climate-emergency-and-human-rights-and-its-implications/>

El Mahmoud, K., Jahn, J., & Vinken, M. (2025, August 4). *Climate change at the forefront of the structural transformation of international law*. Völkerrechtsblog.

<https://voelkerrechtsblog.org/climate-change-at-the-forefront-of-the-structural-transformation-of-international-law/>

Fornalé, E. (Ed.). (2025). *Sea level rise: Implications for human rights, security, and peace* (Springer Open access ed.). Palgrave Macmillan.

<https://doi.org/10.1007/978-3-031-89171-7>

Gavouneli, M. (2023). Views adopted by the Committee under Art. 5(4) of the Optional Protocol, concerning Communication No. 3624/2019 (U.N.H.R. Committee). *International Legal Materials*, 62(5), 841–867.

<https://doi.org/10.1017/ilm.2023.3>

Hamlington, B. D., Bellas-Manley, A., Willis, J. K., Merrifield, M. A., & Becker, J. M. (2024). The rate of global sea level rise doubled during the past three decades. *Communications Earth & Environment*, 5, Article 601.

<https://doi.org/10.1038/s43247-024-01761-5>

Holst, R. R. (2025, August 7). *Climate change law and the law of the sea: Systemic impacts of the ICJ and ITLOS advisory opinions read together*. Völkerrechtsblog.

<https://voelkerrechtsblog.org/climate-change-law-and-the-law-of-the-sea/>

Khng, N. (2025, November 17). *The World Court on law of the sea and statehood in the context of climate change-related sea-level rise*. EJIL: Talk!
<https://www.ejiltalk.org/the-world-court-on-law-of-the-sea-and-statehood-in-the-context-fo-climate-change-related-sea-level-rise/>

Luporini, R. (2023). *Climate change litigation before international human rights bodies: Insights from Daniel Billy et al. v. Australia (Torres Strait Islanders case)*. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 3(2), 238–259.
<https://doi.org/10.1163/27725650-03020005>

McAdam, J. (2025). *Displacement in the ICJ's Advisory Opinion on Climate Change*. *Environmental Policy and Law*.
<https://doi.org/10.1177/18785395251407456>

Oral, N. (2025). Sea-Level Rise and Maritime Boundaries: From Uncertainty to Clarity? *International and Comparative Law Quarterly*, 74(S1), 163–178.
<https://doi.org/10.1017/S0020589325101152>

Paddeu, F., & Jackson, M. (2025, July 25). *State responsibility in the ICJ's Advisory Opinion on climate change*. EJIL:Talk!
<https://www.ejiltalk.org/state-responsibility-in-the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change/>

Quist, S. E. (2023). *A critical reading of the Human Rights Committee's Daniel Billy et al. v. Australia (2022) decision linking climate change and human rights*.
<https://doi.org/10.5070/L541262537>

Riemer, L. (2025, July 26). A single paragraph's promise: The ICJ's advisory opinion on climate change and the understated question of human displacement. Verfassungsblog.

<https://verfassungsblog.de/ici-advisory-opinion-on-climate-change-human-displacement/>

Rothwell, D., Oude Elferink, A., & Scott, K. (Eds.). (2015). *The Oxford Handbook of the Law of the Sea* (online edn). Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/law/9780198715481.001.0001>

Scopp, M. (2025, February 5). Climate-induced displacement: Establishing legal protections for climate refugees. Human Rights Research Center.

<https://www.humanrightsresearch.org/post/climate-induced-displacement-establishing-legal-protections-for-climate-refugees>

Shelton, D. (Ed.). (2013). *The Oxford handbook of international human rights law*. Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/law/9780199640133.001.0001>

Stallard, E., & Rannard, G. (2025, July 24). *Top UN court says countries can sue each other over climate change*. BBC News.

<https://www.bbc.com/news/articles/ce379k4v3pwo>

Tigre, M. A., Bönnemann, M., & Silverman-Roati, K. (2025, July 8). *A blueprint for rights-based climate action: The Inter-American Court of Human Rights' advisory opinion on the climate emergency*. Climate Law Blog, Columbia Law School.

<https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/07/08/a-blueprint-for-rights-based-climate-action-the-inter-american-court-of-human-rights-advisory-opinion-on-the-climate-emergency/>